

Ett annat liv

De kom i flyktingvågen 1944

Sirje Koop Palmqvist

ETT ANNAT LIV

för oss blev det i Sverige

*Ett annat Liv: Min mors
dagbok under flykten från
Estland och berättelser från
åren därpå.*

Ver. 2

©Sirje Koop Palmqvist

Skriven och tryckt 2020

SIRJE KOOP PALMQVIST
ETT ANNAT LIV
1944

Berättelsen om mina föräldrars flykt från Estland och
den första tiden i Sverige, baserad på min mors
dagbok och min uppväxt som flyktingbarn.

*Till min son Peter och hans barn Neo, Lova, Noah
och min systers barn Linda, Paula och Raimond.*

FÖRORD

Min mor började skriva dagbok till mig när jag föddes 1944. Hon skrev ner allt de upplevde innan och under flykten och sedan speciellt till mig, om vårt liv i Sverige och min barndom. Tyvärr förlorade hon första delen av dagboken någonstans på vägen till Sverige. Efter en tid rekonstruerade hon den och fortsatte sedan att skriva fram till julen 1953.

Jag visste att dagboken fanns, handskriven. Men som de flesta barn orkade jag inte läsa handskriven text, även om böcker var det bästa jag visste då. Mor förstod det och började skriva om dagboken på en gammal manuell skrivmaskin. Jag orkade fortfarande inte läsa den och glömde sedan bort alltihop.

Tiden gick, jag hade min familj att ta hand om och ett yrkesarbete, först som marknadsförare och senare som datakonsult, varav några år med egen dataskola. Bytet av inriktning från marknadsföring till datateknik var intresserelaterat. I mitt marknadsföringsarbete började digitaliseringen göra sig väldigt märkbar och jag ville helt enkelt få lite hjälp av datorer, i första hand för att redigera bild och text. Den nya tekniken innebar mycket lärande, hela tiden nya programvaror, internet och hemsidor. Mors dagbok förblev gömd i en låda.

Under två år tog jag ett arbete som datalärare för asylsökande. Det var vid sekelskiftet när Sverige fick ta emot många flyktingar från Kosovo, Iran och Irak, samt en del från Pakistan, Eritrea och Somalia. Mitt arbete utökades med ett vikariat i svenska för invandrare. Själv tyckte jag det passade mig bra, eftersom jag var uppvuxen med de problem som många nysvenskar råkar ut för. Det var då mina tankar gick till dagboken. Jag borde läsa den, tänkte jag, och översätta den till svenska.

För mer än 10 år sedan var jag klar med en översättning. Den skulle jag ge till min son, som har en svensk far och inte är så bra på estniska. Men en dagbok kan vara tråkig och långrandig. Mor hade skrivit ner ointressanta händelser varje dag, gjort långa pauser och skrivit igen. Ibland skrev hon en notis om att hon varit i stan och köpt en docka till mig, eller att vi hade besök av herr och fru XX. Jag bestämde mig att sova och filtrera, skriva sammanfattningar, utöka med egna minnen samt med det mor berättade för oss barn om sin historia.

Ett svårt beslut var hur jag skulle göra med direkta citat ur dagboken, hur dessa delar skulle skilja sig från mina sammanfattningar och minnen. Jag skrev ut A4-sidor från mina manus och skickade många till min väninna Gullmay och hennes syster Ulla samt till några andra vänner. Det visade sig att det var svårt att skilja min mors ord från mina minnen. Därför bestämde jag att ha direkt översatta citat av mor i kursiv stil, och skrev helt enkelt ordet Dagbok i högerkanten eller vänsterkanten.

Det som är skrivet med normal stil och utan kant är mina ord, även om de till stor del är baserade på mors dagbok eller berättelser. Jag hoppas att det kommer att fungera.

För att unga läsare skall förstå alla kast mellan rysk och tysk ockupation ville jag lägga till lite historia. För den som vill veta mer detaljerat om händelserna runt andra världskriget i Estland rekommenderar jag Andres Kungs böcker. Han var journalist och redaktör för radions kulturkvart OBS för många år sedan. Vi träffades i Estniska Studentföreningen i Lund och med sitt engagemang blev han ett värdefullt ansikte utåt för svenskeestniska ungdomar.

Slutligen vill jag tacka alla fantastiska och tålmodiga vänner som hjälpt till. Min väninna sedan barndomen Gullmay Idman och hennes syster Ulla Cannon har varit till stor hjälp med korrekturläsning. Lärarinnan på ABF:s skrivarkurs, Camilla Kronholm, har kommit med många idéer och inspiration till mitt skrivande. Maken har fått stå ut med att jag tidvis inte intresserat mig fullt ut för hemmet.

ESTLAND 1944

Täta bombregn föll över Tallinn. Kriget hade varat i flera år, men nu var det särskilt intensivt. Värst var det under lördagar och söndagar. Då föll bomberna tätt och det enda som folk tänkte på var hur man skulle skydda sig. Sirenerna kom ofta och varnade för nya flygattacker. Varje gång blev det bråttom att ta skydd. De flesta Tallinnbor hade en resväska i beredskap med det nödvändigaste. Om de hann tog de väskan med sig till skyddsrummet, där man kanske fick stanna under flera dagar. Det sades att fienden ville sänka motståndskraften hos de civila och valde därför att bomba på helgerna.

Min mor Meeta var gravid och väntade sitt första barn någon gång i juli. Hon och min far Hans hade gjort lite förfrågningar ute på landet för att ordna en fristad för evakuering så att min mor kunde föda sitt barn i lugn och ro. De hade haft kontakt med Alu Mõis, en herrgård eller ett gods ca 60 km utanför Tallinn. Ägaren lovade att de skulle få hyra den stora salen så länge de behövde.

Lägenheten i Tallinn, en 7-rumslägenhet mitt i stan, kändes inte säker längre. Inför varje helg fick man packa och välja möbler som skulle flyttas ut till Alu. Förutom sängar, bord och stolar tog de bara med sig det nödvändigaste för hushållet men även sådant de värdesatte mest. Meeta ville gärna ha med bröllopsgåvan, en specialbeställd slipad kristallservis och ett komplett set bestick av äkta silver. Kristallservisen bestod av många delar och min mor var rädd att den skulle spricka av de höga ljudvågor som bombningarna i stan alstrade. Servisen packades in i trälådor med spån och fraktades ut på landet. Lite kläder, filter och fotoalbum fick också följa med.

Den stora salen i herrgården var helt omöblerad, egentligen tänkt för fest och bal. Den kändes kal och opersonlig med sina stora öppna ytor. Hans ordnade med ett antal gardinlängder och de delade upp salen i 3 rum. Det kändes riktigt bra och ganska hemtrevligt tyckte Meeta. Våren var på väg. Snön skulle snart smälta och Alus anrika gods fick nu tjäna som familjens sommarhus och bostad på helgerna. På baksidan av huset fanns en lummig trädgård och en stor sjö. Meeta längtade efter att sitta i solen på sommaren. Hon älskade att sitta ute och tyckte om värmen. Några timmar i solen gav henne alltid en djup och jämn solbränna. Faktum är att hon som liten alltid var så solbränd att några grannar kallade henne för pepparkaksbarnet. De skulle absolut vara på landet så mycket som möjligt tills kriget tog slut.

Under våren tillbringade mor och far många veckoslut i Alu då Tallinn som vanligt bombades. Alla visste att helgerna var besvärliga. Fredag kväll och lördag morgon fick ägnas åt att plocka ihop vad man behövde under helgen ute på landet. Kriget skulle ju snart ta slut och man väntade otåligt på besked om fred. Men det dröjde. Tyskarna hade ockuperat landet i flera år nu. Det gick rykten om att de som var kvar snart var fördrivna av ryska armén. I början på kriget var esterna hoppfulla. Ryssland hade heligt och uppriktigt lovat att inte ockupera de Baltiska länderna. När ryssarna invaderade Baltikum 1940 visade det sig att löftet inte var något värt. Nu var de på inmarsch igen. Tyskarna skulle besegras på bekostnad av civilbefolkningen som redan hade tagit stora förluster. Ryssarna tog till fler åtgärder utan hänsyn till civilbefolkningen. Skulle det bli en ny ockupation och nya deportationer? Krig och förödelse väntade i alla fall.

Alu herrgård, dit Hans och Meeta evakuerade under bombningarna av Tallinn. Byggnaden uppförd 1409.

Torsdagen den 9 mars 1944 började som en helt vanlig dag. Vid lunchtid sa man i radion att varningssirener skulle testas under dagen. En vecka tidigare hade borgmästaren i Tallinn visserligen beordrat invånarna att lämna staden, men den allmänna evakueringen misslyckades. Ingen var beredd på ett riktigt anfall. Den här dagen arbetade folk som vanligt, gick hem efter jobb och vilade upp sig med familjen. Allt var som vilken vardag som helst.

När de första expositionerna hördes mot kvällen kom de från stans utkanter. Det blev panik. Folk i centrum skrek och sprang till närmaste valv för att ta skydd. På Harjugatan där Meetas af-fär låg fanns två valv, ett vid restaurang Gyllene Lejonet och ett vid biografen. Efteråt berättades att flera hundra människor trängdes under valven. Inne på restaurang Gyllene Lejonet tog ett stort antal högre rankade tyska officerare skydd. När bomberna tystnade gick folk tillbaka till sina hem. Det hade redan börjat bli mörkt och någon el fanns inte längre. Någon hade sagt att det inte var så farligt inne i stan, bara mörkt. Det dröjde inte länge förrän man förstod att ryktena var ogrundade. När folk väl kommit hem kom nya bombräder. Nu föll de närmare centrum och folk tog på nytt skydd i källare och skyddsrum. De flesta stannade där under större de-

*Harjutanav där Meetas affär låg
före och efter bombningen den 9 mars 1944*

len av natten. När de mot tidig morgon gick ut ur skyddsrummen var himlen gul och röd. Hela Tallinn brann. Brandkårerna hade inget vatten eftersom sovjetiska sabotörer hade sprängt stadens pumpstation. Gatorna var fulla av brända träplankor, sot, vassa plåtbitar, glasskärvor och stenar från skadade hus. Stan hade dagen innan varit täckt av snö och slask, men det fanns ingen snö kvar. Till och med vattenpölnarna var borta. Vattnet hade förångats av värmen från eldsvådorna. På flera ställen var hela gator uttraderade. Mitt i ruinerna stod dock ett eller annat hus, till synes helt intakt.

På gatorna drog folk tungt lastade kärror genom bråtet till mindre skadade områden. De som fortfarande kunde ville rädda sina värdefulla ägodelar. Bäst var att hitta någon bekant som hade ett hus med källare som förvaringsplats, men även trädgårdar kunde fungera. Några lastade av sina ägodelar i en inhägnad del av en trädgård men fick hålla vakt på nätterna så att inget skulle bli stulet. Framåt morgonen kom krigsfångar till hjälp för att röja, städa upp och göra gatorna farbara igen. Det sägs att en modig ung man gick in i ett brinnande sjukhus för att rädda nyfödda barn och deras mödrar.

Den dagen, den 9 mars 1944, bombades Tallinn från kl 16:30 på kvällen till nästa morgon. Bombningen var mer omfattande än lokalbefolkningen och högkvarteret för armégrupp Nord kunnat tro. Ryssarna hade satt in 300 flygplan som släppte 3068 bomber, 1725 explosiva och 1300 brandbomber. Det blev naturligtvis stora skador på hela Tallinn. En tredjedel av stadens hus blev till ruiner.

Över 700 människor miste livet och 500 skadades. Eftersom flygattacken för ovanlighetens skull skedde en torsdag var civilbefolkningen oförberedd. Över 20000 människor förlorade sina hem. Det var bara ren tur att mina föräldrar överlevde, att deras lägenhet låg i en stadsdel som denna gång inte drabbades så hårt. Historiker tror att bombningen medvetet var riktat mot civila nu när man visste att stan brukade evakueras under helgerna.

De militära skadorna var ringa. Den stora militära förlusten var förbränningen av en miljon liter bränsle i en bränsledepå. Bland det som brann fanns också min fars verkstad och elektrodillverkning. Av huset med mors tidnings- och litteraturaffär på Harjugatan fanns delar kvar. Trähusen på gatan hade brunnit ner men affären låg i ett hus med

tegelfasad. Meeta hade gett upp tanken på att fortsätta driva företaget nu när kriget var i full gång. Vem skulle vilja köpa tidningar bland ruinerna under bombanfall eller beskjutningar?

Denna katastrofala bombnatt fick många människor att fatta beslut om att fly Estland eller om en stadigvarande evakuering. Den ena efter den andra ur mina föräldrars umgängeskrets sa att de tänkte fly. Många planerade att fly till Tyskland, eftersom de blivit erbjudna lite hjälp. Några ville till Sverige. Mina föräldrar bestämde sig för att först tillbringa alla veckoslut på landet - undantagslöst. Far hade en bil och så länge vägarna var körbara kunde de pendla. Han hade alltid varit intresserad av ny teknik och hade skaffat sig både bil och motorcykel redan under unga år. Det som tidigare varit hans hobby blev nu till hjälp att överleva. Nu gällde det förstås att få resetillstånd. Sådana skulle ordnas för mor, far och farmor Mari (bilder på s. 158).

Meetas syster Leida bodde ensam med två små barn i Tallinn. Hennes man var inkallad och stred någonstans i Ryssland. Just nu bodde hon med sina barn på en övergiven gård utanför Tallinn. Många gårdar hade övergivits. Några av ägarna hade flytt och andra hade åkt till släktingar eller bekanta ännu längre ut på landet. Min mor hade 8 syskon och flera av dem hade hittat övergivna gårdar en bra bit från stadskärnan.

Meeta började nu tillbringa mycket tid på Alu slott. Ibland var även Hans där, men vissa veckoslut fick han stanna kvar i stan för att arbeta eller sköta sina affärer. Den lilla elektrod fabriken som Hans ägde hade brunnit och det var ett enormt arbete att bygga upp den för att starta verksamheten på nytt. Elektroder behövdes för att svetsa metall och de hade en rykande åtgång under kriget. Beställningarna var många och nu fick man hitta nya lösningar för tillverkningen. Men Meeta klarade sig bra utan sin man. Med sig hade hon svärmor Mari och Valli, hushållerskan. Valli var en ung dam om 27 år, rödhårig, snäll och energisk. Hon var en guldklimp att ha i huset. De fixade och gjorde i ordning så mycket som möjligt innan barnet skulle komma.

Lördagen den 10 juni var mina föräldrar på väg till landet från stan när vattnet gick. Meeta blev förfärligt rädd och trodde att något var fel med barnet. Ingen hade berättat hur en förlossning går till och vilka

tecken man skall vara uppmärksam på. Den dagen tog det dessutom extra lång tid att färdas de 60 kilometerna eftersom vägarna blivit allt mer förstörda av bomber.

De kom fram till Alu först kl 11 på lördagskvällen. Då kom de första värkarna. Hans var förtvivlad och letade efter en läkare. När han äntligen hittade en på lagom avstånd var denne inte var hemma, och han lämnade ett meddelande. Det kunde ju vara ett allvarligt fel. Barnet skulle inte födas än, det var alldeles för tidigt. På något sätt ordnades en barnmorska dit och förberedelserna kunde börja. Meetas sängplats avskärmades med skynken och gardiner för att göra det lite mer likt ett hem. Efter några timmar dök ändå läkaren upp och Meeta fick äntligen hjälp. Kl 03.20 på söndag morgon den 11 juni 1944 föddes jag, en liten men fullt frisk flicka. Allt gick bra och jag vägde 2400 g men var ändå 51 cm lång.

Vid den här tiden på året var parken runt Alu slott full av blommande syrenträd. Min far plockade så många syrener som han kunde bära och kom in med dem för att hälsa sitt första barn till världen. Mina första dagar tillbringade jag i ett rum som närmast liknade en syrenberså.

Som så många andra nyfödda fick jag snart kolik. Jag antar att min mor åt den mat som var tillgänglig under kriget och som kanske inte alltid var den bästa mixen för en ammande kvinna. Behandlingen gick ut på inte ge mig bröstmjölk i ett helt dygn. Istället fick jag kamomillte. Farmor Mari var inte på plats under den första veckan, men när hon väl kom till herrgården blev hon arg och förfärad. Jag hade tappat vikt och såg eländig och sjuk ut. Nu tog Mari över och gjorde allt för att jag skulle öka i vikt. Mat och dryck kunde man handla från bönderna i trakten. Far tog med sig vad han kunde hitta av nödvändiga ting i Tallinn, men resorna dit var farofyllda.

Kriget var i full gång, vägarna förstörda, här och där brann det och man kunde lätt få delar av ett rasande hus över sig. Det var lugnare på landet. Men mor sörjde sin butik och den trevliga samvaron med anställda och kunder.

Min mors affär

Min mor Meeta hade en internationell tidningsaffär på Harjutänav (Harjugatan) i Tallinn. Efter studentexamen 1932 fick hon anställning i affären, som ägdes av A. Paju, en äldre man. Hon skötte bl.a. räkenskaperna. Matematik var hennes bästa ämne i skolan och det fick hon användning för nu. Det var depression i hela världen och trots att hon i sitt betyg fått inskrivet att hon var välkommen att studera vidare, valde hon ett jobb.

Arbetslösheten var hög och att få ett arbete var som att vinna på lotteri. När Paju några år senare gick i pension behövde han någon som kunde överta affären. Meeta pratade flytande engelska och tyska och det passade bra till de utländska kunderna. Paju kände att hon var rätt person och så blev Meeta ägare till den välbesökta tidningsaffären. Till sin hjälp hade hon en anställd och sin äldre syster Leida. Systemen var en utmärkt försäljerska, glad och pigg, alltid med en glimt i ögat. Hon skojade med kunderna och fick alla att känna sig avslappnade och bekväma.

*Bilden från 1941 under den tyska tiden
Mor med sina anställda*

Meetas affär låg mitt i stan, på en handelsgata där folk gärna flanerade och fönstershoppade. Här fanns caféer, restauranger, guldsmed och klädbutiker. På de övre våningarna fanns läkarmottagningar, advokatbyråer, skrädderi och andra företag som antingen inte funnit någon lokal på gatuplanet eller ville ha en billigare lokal. Många hus hade innergårdar där frisörer och urmakarnas eller guldsmedernas verkstäder var belägna.

För dem som ville ha något extraordinärt fanns nischaffärer som en specialbutik för knappar och tråd, en butik för enbart kryddor,

mandlar och nötter, en butik som sålde fint importerat vin och allehanda starkvaror. Där fanns också andra exklusiva affärer för de riktigt välbeställda.

Den som var hungrig kunde gå till restaurang Astoria som hade stora lokaler på övervåningen. På gatuplanet fanns bara restaurangens garderob. Den finaste restaurangen på gatan var ändå Gyllene Lejonet (Kuld Lövi), som dessutom var Tallinns bästa hotell. Här arbetade mors bror Romi (Roman) som servitör, en artig och gladlynt man med stor portion humor och alltid beredd på alla möjliga upptåg.

Meetas litteraturhandel fanns på ett hörn i den delen av gatan som bestod av sten- och tegelbyggnader till skillnad mot alla de trähus som var det vanligaste i Tallinn. Hos Meeta kunde man köpa utländska dagstidningar, vecko- och månadsmagasin. Man kunde köpa helt fräscha London Times, Daily Mail, franska och tyska tidningar. Den som ville förbättra sin tyska kunde också välja bland lättlästa tyska romaner. Självklart fanns här också alla inhemska tidningar och magasin.

En morgon då Meeta som vanligt gick till sitt jobb, förbi Estonia-teatern, råkade hon se något underligt. Hon närmade sig allén som låg bakom teatern. Träden var klädda med flygblad. Med chockartad förvåning läste hon att Tyskland hade invaderat Polen.

Det var den 1 september 1939. I sin affär kunde hon kunde läsa mer om händelsen i de estniska dagstidningarna. Just då hade de senaste tyska tidningarna inte ännu hunnit fram till Tallinn. Meeta tänkte, i likhet med många andra ester, att Polen låg så långt borta och att det nog inte skulle få någon inverkan på Baltikum. Förhoppningsvis skulle Estland inte beröras. Men snart ändrades allt. Några veckor senare kom nya nyheter, nu sådana som gjorde folk oroliga. Sovjet hade ställt ett krav, att få ha militärbaser i Estland. För regeringen blev det ett val mellan pest och kolera. Om de nekade, skulle det förmodligen bli krig. Alltså gav de sitt tillstånd. Då kände ingen till den hemliga pakten mellan Molotov-Ribbentrop i augusti 1939. I ett hemligt avtal hade Sovjet och Tyskland delat upp Europa mellan sig, så att Östra Polen, Estland, Lettland, och Bessarabien skulle tillfalla Sovjet. Alltså var löftet efter första Världskriget i hemlighet brutet. Nya löften från de ryska myndigheterna var det inte många som trodde på.

Det dröjde inte länge förrän militärbaser upprättades och innan folket visste ordet av hade Estland en ny regering, denna gång sovjetisk. Kriget i Europa hårdnade och de båda stormakterna gick ifrån sina löften till varandra. Baltikum hade ett fördelaktigt läge för krigsherrarna.

Förstatligandet i god marxistisk anda började och ett antal affärer på gatan fick slå igen av olika skäl, bland annat några välrenommerade konfektionsaffärer. En av dem ägdes av en Benjamin Rubanowitsch. Ett fint och uppskattat skrädderi ägdes av bröderna Schwartz med judisk härkomst och det mötte samma öde. En tredje affär hade en ny ägare, den judiskfödde S. Karschenstein. Karschestein klarade sig till en början men arresterades 1940. Varor från affärer som togs i beslag fördes till en större, statlig affär. Den enda helt estniska affären klarade sig ekonomiskt, men ägaren Jaan Veismann blev deporterad till ett fångläger 1940.

Ännu klarade Meetas affär sig. Förstatligandet drabbade först dem som hade verksamheter med stora ekonomiska värden såsom dyra varulager. De kunde ge sovjetstaten en bra inkomst. Förmodligen var man inte intresserad av tidningar och böcker i detta skede.

Med tyskarnas intåg 1941 blev det först lite lugnare. Dock fick alla affärer skyltas om med tysk text och affärskorrespondensen skulle också ske på tyska.

Meetas litteraturaffär fick många nya tysktalande kunder som ville ha nyheter hemifrån. De kom varje dag för att köpa favorittidningen Berliner Zeitung och för att prata en stund. Tyskarna var artiga och vänliga. Ingen av dem kunde ana, eller kanske valde de att inte berätta, vad som försiggick i deras hemland.

Långt senare, i början på 1944, kom en tysk officer till affären för att berätta om sin oro för att ryssarna skulle ta över Estland och att hans eget land förmodligen inte skulle vinna kriget. Han gav Meeta ett erbjudande:

- Om du måste fly för att de vill ta din verksamhet och skicka iväg dig, då hjälper jag dig att fly till Tyskland. På något sätt får vi ta kontakt” sa han och gick skyndsamt ut.
- Meeta tog aldrig kontakt med tysken igen. Förslaget att fly till Tyskland kunde hon inte acceptera.

FÖRSTA VÄRLDSKRIGET I ALLAS MINNE

Första världskriget var fortfarande i färskt minne hos många ester. Innan 1918 hade Estland varit ockuperat mer eller mindre i nästan 700 år av olika främmande makter. Största delen av Estland och Lettland hörde mellan 1710 och 1914 till det ryska riket. Första världskriget bröt ut 1914 och över 100 000 ester tvångsinkallades till den ryska armén, däribland min far Hans. Efter februarirevolutionen 1917 krävde esterna autonomi, dvs att bli en självständig stat.

Den 5 juni 1917 godkände den provisoriska ryska regeringen Estlands autonomi. Esterna var övertygade om att de nått sitt mål om självständighet. Men bara några månader senare invaderades Estlands öar av tyskarna och landet blev nu indraget i Första Världskriget. Motsättningarna mellan Tyskland och Ryssland hårdnade. Estland utnyttjade detta och den 24 februari 1918 utropade folket republiken Estland till en självständig stat.

I november samma år invaderades dock landet igen av ryssarna. Bolsjevikernas ledande princip var skoningslös brutalitet. Många tjänstemän blev dömda som fiender till staten och det arbetande folket. All religion blev förbjuden. Kyrkorna blev beslagtagna. I Tartus Kreditbank mördades 19 personer. Bolsjevikernas övertygelse var helt enkelt hysterisk och förvandlades till ren vandalism. Detta ledde till ännu ett frihetskrig. Hur skulle nu ett litet land klara sig mot Ryssland, som var 100 gånger större än Estland.

Hjälpen kom från oväntat håll, man fick hjälp av vädret denna svåra och snörika vinter. De som klarade sig bäst i krig blev de som kontrollerade järnvägen. Estlands armé bestod endast av 30 000 man, men man hade fortfarande kontroll över tågen och kunde lasta vapen, splittra de ryska trupperna och slå till helt oväntat. Hjälp kom också från Storbritannien som skickade krigsfartyg. Volontärer kom från Danmark, Finland och Sverige. Amerikanerna skickade militär utrustning värd 3 miljoner i den tidens valuta. Tack vare allt detta stöd kunde man ett år senare fira årsdagen av Estlands självständighet, den 24 februari 1918. Ryssland lovade dyrt och heligt att de nu, och för all framtid, skulle lämna de Baltiska staterna i fred.

21 ÅR SENARE (1939)

1939 bodde min far Hans tillsammans med sin mor Mari i Tallinn. Ingen i Estland trodde att ett andra världskrig skulle bryta ut. Regeringen var dock medveten om Adolf Hitler. Nazisterna talade om det traditionella tyska "Lebensraum" livsrummet i öster. De såg Tysklands framtid ligga i erövringen av Östeuropa. Men det kunde väl inte gälla Baltikum. De 20 åren av frihet hade gett folket en stark vilja att strida för allt de uppnått, såsom estniska som officiellt språk, allmän sjuk-kassa, betald semester, en sexårig folkskola och en femårig mellanskola, teknisk högskola och öppnandet av universitetet i Tartu för alla. Men tiden efter det ryska herraväldet hade inte varit lätt. Den hade kantats av ytterligare ett frihetskrig 1919, en statskupp 1934, uppror och tidvis dålig ekonomi. Med Sovjetmaktens uttåg försvann också många stora industrier och företag. Esterna kunde trots alla stötestenar bygga upp en helt ny ekonomi. Det blev ett land med många, men fungerande småföretag. Estland och Lettland blev förhållandevis moderna ekonomier enligt den tidens begrepp.

Vid andra världskrigets utbrott 1939 förklarade sig Estland neutralt, men då hade Tyskland och Sovjetunionen just ingått den hemliga Molotov-Ribbentrop-pakten, ett icke-angreppsavtal,. Detta var dock en så väl bevarad hemlighet att esterna inte kände till den.

När det blev uppenbart att tyska styrkor forcerade in i Polen, väckte det visserligen stor förfäran men liksom min mor såg många inte ett direkt hot mot Estland. Den 18 september upptäcktes två ryska krigsfartyg i estniska vatten. Först då började folk undra om lilla Estland ändå skulle bli indraget i kriget. När Stalin därefter krävde en överenskommelse med den estniska regeringen att få etablera baser i landet, blev den estniska utrikesministern tvungen att skriva på överenskomsten. I avtalets femte artikel stadgas bl.a.

"Förverkligandet av denna pakt får inte på något sätt skada de fördragsslutande parternas suveräna rättigheter, särskilt inte deras ekonomiska system och statliga struktur."

Det fanns redan en icke-angreppspakt från 1932 mellan Estland och Sovjetunionen. I samband med att paktens giltighetstid (1945)

bestämdes följde ett uttalande av den sovjetiske utrikesministern Litvinov. Han sa bl.a.

- Hela världen skall se att detta inte sker på grund av tillfälliga omständigheter, utan är ett uttryck för vår eviga fredspolitik, vars målsättning är att garantera de unga (baltiska) staternas självständighet.

Min farmor Mari började ändå bekymra sig mer och mer. Hans hade fullt upp med sin verksamhet, som då bestod av att bärga och renovera skepp, renovera lokomotiv andra större maskiner. Till sin hjälp hade han ett antal dykare och duktiga hantverkare. Både min far och hans anställda hade dåliga erfarenheter av ryssarna. När de fick veta att det cirklade två ryska bombplan över Haapsalu, en kurort på Estlands västra kust, fick de onda aningar.

- Man kan aldrig lita på ryssarna, sa min far.

Inte långt därefter började Estlands befolkning på allvar frukta att Estlands frihet ändå inte längre kunde tas för givet. I ca 700 år hade ockupanterna inte medfört annat än olycka. Därför hade många unga män och pojkar redan på 30-talet svurit på att göra allt i deras makt för att bevara landets självständighet. Stödet fanns uttalat i scoutrörelsen och Unga Örnar.

I Haapsalu fanns nu en rysk bas och soldaterna tycktes bestämma helt över ortens invånare. De patrullerade i stan och hade sina ögon på alla ester. Finska Vinterkriget bröt ut och Haapsalu blev ryssarnas kommandocentral. All radio- och telefonkommunikation blev nu förbjuden. Det blev utgångsförbud. Studenter i Haapsalu samlades i hemlighet och läste på om Marxismen och Sovjetunionens sanna natur. Man sjöng nidvisor och skämtade om Stalin och Hitler. Tyvärr fick många av dem fick betala ett högt pris för detta senare.

Man kunde se bombplanen lyfta från Estland mot södra och sydvästra Finland. Några unga studenter i Haapsalu lyckades ta sig in i ett hus med en hemlig kortvågsstation, där de på vinden kunde skicka morsesignaler och varna finnarna när bombplanen lyfte. Allt fler unga män anmälde sig som frivilliga till militärtjänst. Men de fick inga vapen och inga kanoner. Myndigheterna trodde fortfarande blint på Stalins ord. Folket tyckte att regeringen var som förlamad. Allteftersom tiden gick

blev hotet från ryssarna verkligt. I juli 1940 hade Röda Armen kontroll över alla tågstationer, hamnar, flygplatser, postkontor och andra strategiska institutioner. Min far tycktes få rätt i att man inte kan lita på ryssarna.

Lugnet före stormen

Än så länge levde min far och farmor ändå ett någorlunda lugnt liv, men rädslan fanns där som ett spöke hela tiden. Så en dag när Mari var ute på stan kände hon sig plötsligt förföljd. Hon stannade, låtsades titta i ett skyltfönster och kunde kika på vem det var. En man i övre medelåldern i rysk uniform gick rakt emot henne. Först blev hon rädd, hjärtat började slå och hon fortsatte att gå lite fortare. Då tycktes förföljaren också snabba på stegen. Efter en liten stund hörde hon en röst på ryska "Stanna Maria" och hon stannade, förstenad och häpen över att han visste vad hon hette. När han kom närmare tyckte hon sig se något bekant i hans ansikte. Var hade hon sett honom förut och vad ville han?

- Det är jag, Dimitrij, känner du inte igen mig?

Mari såg på honom, visst fanns det något bekant i hans ansikte. Hon kunde inte svara.

- Vi träffades i Sibirien. Jag arbetade där som vakt, och när revolutionen bröt ut hjälpte jag dig. Du skulle hem till dina söner i Estland. Jag var ju din vän trots att det var förbjudet för en vakt att bli vän med en intern.

Det tog en liten stund. Mari var närmast chockerad. Hon tittade noga på den ca drygt 10 år yngre, reslige mannen. Gamla minnen blixtrade förbi, minnen hon helst ville glömma. Nu hade han hade en gradbeteckning på uniformen men såg faktiskt inte så stel ut som andra officerare hon träffat på.

- Ni Dimitrij, eller skall jag säga Kapten Dimitrij? Hur i hela världen har Ni hamnat här i Tallinn? Vad har Ni för ärende i vår stad? Hur kände Ni igen mig? Det har ju gått så många år.
- Jag är stationerad här. Som du vet har NKVD ett kontor i Tallinn och jag arbetar för den ryska regeringen. Ja egentligen

skulle jag vara pensionerad men så bröt kriget ut, och du vet resten. Faktum är att jag såg dig här i stan för några veckor sedan. Först tyckte jag bara att du var ett bekant ansikte, men så en dag när du hade bråttom visste jag. Det är ju Maria, hon lever, det är kan bara vara hon som småspringer på det sättet. Jag måste få kontakt med henne, tänkte jag. Men du försvann spårlöst - fram tills nu.

Det första som for genom huvudet på Mari var att hon nog skulle bli fångtagen igen. Det var 1940 och man hörde hela tiden talas om människor som blev arresterade och skickade iväg till straffläger, oftast utan att de gjort någonting alls. Ibland räckte det med att de läste fel bok, eller hade någon i släkten som på ett eller annat sätt förnedrat den ryska regeringen. Dimitrij såg däremot lugnt på henne, med ett leende i mungipan.

- Maria, jag hjälpte ju dig att komma ifrån lägret på ett säkert sätt. Du behöver inte vara rädd nu. Det enda jag vill är att vi pratar en stund. Har du tid att ta en kopp kaffe på min favoritrestaurang Gyllene Lejonet?

Mari ville inte alls få de hemska minnena upp till ytan igen, men tänkte att det vore fel att säga nej.

- Jag har inte mycket tid men en liten stund vore trevligt. Ni var den ende trevlige vakten i Sibirien. Men på ett villkor, att Ni inte arresterar mig för något, sa hon helt allvarligt.

Dimitrij började skratta, på det där lite grova sättet som ryska soldater gör.

- Maria, varför skulle jag arrestera dig? Jag har väl varit din skyddsängel, förlåt, änglar finns ju inte, det ordet är en gammal vana från en borgerlig uppväxt. Jag har skyddat dig från många otrevliga fängelsevakter och hårda straff som de stackars internerna fick för ingenting. Du vet ju att jag aldrig trodde att du var skyldig till det där mordet!
- Det fanns många oskyldigt dömda i Sibirien, det förstod jag tidigt, trots att jag bara var drygt 20 år. Tsar-tiden var oerhört grym, en dynasti som såg en ära i att plåga

folket. Nu vet du, nu har vi en helt annan ideologi Sovjetryssland tror på alla människors lika värde, på arbetarnas kamp. De kapitalistiska utsugarna skall bort, grevar och baroner skall inte längre bestämma över bönder eller använda dem som slavar. Hur kan du bara tro att jag skulle ange dig, en god och omtänksam kvinna som du förtjänar ett bättre öde?

- Jag vill bjuda dig på något riktigt gott och återuppleva våra fina samtal. Och kanske, om du vill, kan du hjälpa mig nu med ett prekärt problem.

Mari svarade inte. Hon tänkte på sin bortgångne man som faktiskt blev mer än väl behandlad av baronen på Abja herrgård. Faktiskt fick han som barn nästan samma förmåner som baronens egen pojke. Fadern fick sin utbildning på herrgården, fick lära sig spela orgel och så småningom även ekonomisk hjälp att köpa en egen gård. Men hon nämnde inget av detta för Dimitrij. En argumentation med honom var det sista hon ville ha.

På Gyllene Lejonet fick de vackert bord med vit duk, blommor på bordet och ett guldkantat porslins set för socker och grädde. En kypare kom fram till dem, presenterade sig som deras servitör Romi och frågade vad de ville ha. Han pratade estniska och Dimitrij såg lite förlägen ut men sa barskt:

- Prata ryska, nej förresten, damen här kan översätta.

Mari beställde kaffe och efter en förvånad blick på Dimitrij, Alexanderkakor. Kyparen gjorde en ny ännu djupare bugning, log glatt och sa att han genast skulle servera Tallinns godaste kaffe. Sedan gick han iväg med lätta, nästan småspringande steg. Att servitören Romi var bror till min mor, kvinnan som Maris son en dag skulle gifta sig med, var än så länge skrivet i stjärnorna. Romi skulle en dag bli Maris måg.

Dimitrij tittade forskande på henne och började förklara.

- Jo Maria, jag är som sagt förordnad som chef över en enhet i NKVD. Mitt jobb är bl.a. att ha uppsikt över våra män här i stan, se till att man följer det som bestäms i Moskva. Nu har jag ett litet problem. Jag inte så duktig på estniska och många dokument är fortfarande på estniska. Dessutom behöver jag lite hjälp

med personliga ärenden då och då. Jag vet att många ester talar ryska, men andra har aldrig lärt sig vårt fina och rika språk, särskilt inte de yngre tjänstemännen. Så - kan du hjälpa mig med lite översättningar och ibland hjälpa mig att göra lite inköp?

Mari visste inte vad hon skulle säga. Skulle hon hjälpa ockupanterna, dem som är ansvariga för alla arresteringar, krigsherrarna? Vad skulle han säga om hon sa nej? Eller också, kunde det bli en fördel för henne och hennes tre söner? Det kändes som att hon kunde bli en förrädare. Människor som gick ryssarnas ärende kunde bli lynchade. Men han hade faktiskt hjälpt henne flera gånger. Kanske hade han hjärtat på rätt ställe. Så många tankar for genom Maris huvud. Hon kunde inte få fram ett ord. Dimitrij såg otålig ut och fingrade nervöst på kaffekoppen.

Till slut sa hon

- Jag skall tänka på det. Ni har hjälpt mig och kanske är jag fortfarande i livet enbart därför. Men jag vill inte bli en spion, eller någon som mitt folk ser som förrädare. Då kan jag råka riktigt illa ut. Ni förstår nog mitt dilemma.

Dimitrij såg ledsamt på henne

- Jag har svårt att acceptera att någon ser dig som förrädare. Det nya Sovjet blir ett fantastiskt land. Vi arbetar för folket, för arbetarna, för demokrati ner i de allra understa leden. Men visst, visst kan du tänka på det. Om jag hade varit i ditt ställe hade jag kanske tänkt likadant.
- Det är något jag måste säga, Dimitrij. Jag heter inte Maria utan jag är döpt till Mari. I Sibirien ändrade man våra namn så att de skulle låta mer ryska.
- Det visste jag inte. Men när jag tänker efter så undrade jag ibland varför kvinnorna skrev sina namn på ett annat sätt. Ryska namn på flickor och kvinnor slutar nästan alltid med ett "a". Får jag ändå kalla dig för Maria?
- Ja visst får Ni det. Maria som flicknamn finns också här. Det är från jungfru Maria, moder till Jesus. Jag vet att du inte tror på Gud och Jesus, men det är nog bra att du vet vad jag egentligen

heter. Mari på estniska betyder faktiskt ”bär”.

Dimitrij såg tankfull ut, skrattade lite och sa

- moi yagodi – du vet väl att det heter så på ryska, mitt bär. Jo du pratar förstås flytande ryska efter alla dess år.

Sedan skrattade han igen, nickade och sa att han skulle komma ihåg det estniska ordet ”mari”.

Efter lite småprat lämnade de restaurangen och skildes åt. De bestämde att ses på Gyllene Lejonet 2 dagar senare. Mari gick hem i svår konflikt med sig själv. Väl hemma skötte hon sina sysslor men sa ingenting till Valli, hushållerskan. Till Hans vågade hon inte nämna mötet överhuvudtaget.

Två dagar senare hade hon bestämt sig och gick som avtalat till mötet på restaurangen. Dimitrij satt redan vid ett bord och reste sig upp med ett stort leende när hon kom. Han hade beställt in en flaska rysk champagne.

- Får det vara ett glas till ett estniskt bär?

Mari såg tankfull ut.

- Ett litet glas kanske. Jag kan inte vara berusad när min son kommer hem. Han har mycket att göra i sitt lilla företag med båtar och maskiner. Men hans företag skall kanske förstatligas en dag.

Dimitrij funderade en stund.

- Nej jag tror inte det skall förstatligas ännu. Tyvärr har jag ingen makt över vad som bestäms i Moskva. Din son är väl inte en kapitalist? Jag antar att han är en duktig arbetare som lyckats få igång en fin verksamhet. Vi får hoppas på att de framgångsrika arbetarna kan fortsätta att vara framgångsrika. Nå, nu till saken. Vad har du bestämt?
- Ni har räddat mitt liv och jag vill gärna återgälda det. Om jag inte måste översätta dokument som leder till arresteringar av oskyldiga hjälper jag er gärna. Men det får inte bli officiellt. Grannarna får inte misstänka något. Ni vet hur det är. Det finns många i stan som inte ser milt på en sådan sak.

Så blev det bestämt att Mari skulle hjälpa Dimitrij. De träffades i hans lägenhet och hon översatte många dokument och gav tips om var han kunde köpa den bästa chokladen till sin fru och fina linnedukar till hans redan fullvuxna barn.

Dimitrijs familj var kvar i en liten ort, inte långt från Petrograd. Även om han verkligen tyckte om Tallinn saknade han sin familj. Det enda han ville nu var att få hit hustru och barn, till det vackra fönstret mot Väst. Men det fick vänta tills kriget var slut.

Dimitrij hade egentligen aldrig tyckt om arbetet i det kalla och ogästvänliga Sibirien, men som tiderna var då fanns inget bättre för en ung man. Tsartidens Ryssland var ett envælde och folket levde under mycket svåra förhållanden. Att få ett arbete var som att få en vinstlott, även om det innebar att flytta långt ifrån sin familj till en plats med is och snö stora delar av året. Tyvärr fick den sortens arbete oförutsedda konsekvenser för alla.

Tiden i Sibirien förändrade människor, fångarna blev viljelösa men också egoistiska varelser, om de inte dog under fångenskapen. Fångvaktarna kunde bli grymma tyranner, hänsynslösa förtryckare. Att Dimitrij lyckats behålla sina medmänskliga drag berodde förmodligen på att han arbetat i de kvinnliga fångarnas läger, där våldet inte var lika märkbart.

Mari lyssnade intresserat på hans berättelse om hur han kommit upp sig från att vara en vakt i Sibirien för att slutligen bli en högt värderad tjänsteman i NKVD. Han sa med stolthet att han alltid fast och fullt trott på kommunismen, på arbetarnas kamp. Mari hade svårt för att instämma i hans ideologi men sa inget. Hon hade sett den andra sidan av medaljen. Dock måste hon erkänna att även Dimitrij på sätt och vis varit ett offer för Tsarens diktatur och och hon förstod att han var glad över att den tiden var förbi.

DEPORTATIONER

Trots att Estland upplåtit baser och försökt göra kompromisser med den ryska regeringen bröts alla avtal under militärt hot. Redan 1940 drabbades Baltikum av de första sovjetiska deportationerna. Bland de deporterade var Estlands president Konstantin Päts som hölls fängslad på olika platser tills han dog 1956. Under de två första månaderna vid ockupationen 1940 greps 7043 personer, de flesta för att de tillhörde fel samhällsgrupp. Förintelsebataljoner mördade under den tiden 2200 Ester och dömde 179 människor till döden. I en liten by plågade den sovjetiska bataljonen ihjäl varje människa de mötte. Den yngsta var två månader och den äldsta 78 år. Säkerhetspoliserna behövde inte ange några skäl när de mitt i natten kom för att hämta misstänkta personer. Alla familjemedlemmar skulle följa med, även spädbarn. De kördes på lastbilar till närmaste järnvägsstation, där kvinnor och män skildes åt för att förmodligen aldrig mer ses. Färden fortsatte till Sibirien i gallerförsedda godsvagnar och boskapsvagnar, som saknade sanitära inrättningar. Spädbarn, sjuka och åldringar dog oftast under den mer än veckolånga färden till Gulagarkipelagen.

Deportationer av ”skyldiga” och deras familjer påstods vara nödvändiga för att rensa länderna från ”antisovjetiska element”. Särskilt stora blev utrensningarna inför det nazityska anfallet på sommaren 1941. Natten till 14 juni 1941 greps i Estland 11.000 män, kvinnor och barn, som sedan under vidriga omständigheter fraktades till Sibirien. Järnvägen klarade inte denna anstormning. I sommarhettan kunde kreatursvagnarna bli stående i dagar. Bland de deporterade från Estland fanns 400 judar som drabbades hårdare än andra folkgrupper.

Totalt tros 61.000 människor under Sovjets korta terrorregim blivit borttransporterade till tvångsarbete eller militärtjänst. Av dessa var 28,4%, nästan en tredjedel, barn under 14 år.

Många män flydde till skogs under deporteringarna och gick med i gerillan, de så kallade skogsbröderna. Enligt sovjetiska uppgifter döddes omkring 1500 gerillakämpar i Estland.

Dimitrij räddar ännu ett liv

På våren 1941 var hela Estlands befolkning i uppror. I skogarna fanns skogsbröderna som gjorde motstånd. Ryssarna brutalitet blåste eld i deras motståndsvilja. Det hände att deportationspatrullerna tog hustru och barn när de inte fick tag i den de tänkt sig. Hans var precis som andra företagare mycket bekymrad. Han hade en verksamhet som kunde sticka ut som borgerlig, ett eget företag med 16 anställda. Hans bror Eduard hade ett Tivoli. Där kunde Hans tillbringa en del av sin lediga tid och prata med besökarna. Där fick han också höra sådana nyheter som aldrig kom i tidningarna. Det visade sig att varje person han pratade med hade någon släkting eller bekant som försvunnit på ett mystiskt sätt. Det fanns gott om ögonvittnen till arresteringarna. Ingen kände sig säker. Ett förfluget ord, fel yrke, fel vänner, fel litteratur, ja allt kunde leda till slutsatsen att det var antisovjetisk verksamhet.

Min far Hans verksamhet med att bärga och restaurera skepp innebar också att han ibland fick förfrågningar från ryskt håll. Ett sådant nyrestaurerat skepp var nu stående utanför Tallinn. För att göra en insats för sitt land kom han och dykarna på en strålande idé, att ändra lite på skeppets säkerhet. Meningen var att det skulle ta in vatten efter en liten tid på sjön. Skeppet restaurerade med stor möda och noggrannhet, det blev riktigt fint men fick ett inbyggt fel. Detta skepp sålde han så till ryssarna. Vad som senare hände med det förtäljer inte historien.

Att bärga skepp

Förmodligen förliste det någonstans i Östersjön. Vad de ryska ingenjörerna trodde om anledningen vet ingen. Säkert blev ändå säljaren, helt eller delvis, beskylld för olyckan. Hans förstod att denna handling var ett brott mot den ryska staten, så kallad antisovjetisk verksamhet. Det skulle betyda en säker död ifall han skulle hamna i ryssarnas händer.

Mari var också bekymrad. Nu var det farligt att gå till Dimitrij och hjälpa honom med översättningar. Om någon såg det kunde hon anses vara medlöpare. Hon och Dimitrij var emellertid nog kvitt. Hennes skuld för hans vänlighet i Sibirien var betald, och det hade faktiskt varit ganska långa uppehåll mellan översättnings jobben på sista tiden.

Så en dag låg det en lapp utanför dörren. På den stod bara en okänd adress och ett D. På ryska stod det också "Brådskanie". Hon tolkade det som hon skulle gå till den adressen, helst tidigt på morgonen som hon brukade. På kvällen packade hon en väska med lite matvaror för att det skulle se ut som hon gjorde ett ärende till en bekant. Med en sjal om huvudet, en lång kappa och väskan med matvaror gick hon iväg på morgonen. Staden var fortfarande ganska tom på folk. Några stod i kö utanför matvarubutikerna för att vara säkra på att få det de behövde. Hon hälsade på en bekant och förklarade högt och ljudligt att hon handlat till en gammal halt väninna.

- Dessa tider, dessa tider. Blev det snart lite varmare så vi kan få färsk grönsaker, sa hon med låtsad missnöjd röst.

Porten till adressen var öppen. Det var bara att gå in. Nummer 14:2. Ja det var rätt. Hon knackade försynt på och Dimitrij öppnade. Han var alldeles vit i ansiktet och den här gången möttes hon inte av något leende.

- Det är bråttom" sa han. Din son Hans är på listan för deportation. Det blir i natt eller imorgon natt. Han anklagas för antisovjetisk verksamhet. Se till att han försvinner spårlöst. Och du, kan du sova någon annanstans de närmaste nätterna?

Mari stelnade till. Det kändes som ett slag i ansiktet. Hon kände att hon blev alldeles stel, kunde inte få fram ett enda ord och hjärtat började slå hårdare. Det hamrade så hon kunde höra det uppe i huvudet. Så fick hon plötsligt svårt att andas. Dimitrij blev förskräckt, dunkade

henne i ryggen, öppnade ett fönster och föste henne dit.

- Snälla Maria, Mari, dö inte nu! Försök att dra djupa andetag. Du kan inte dö här och nu.

Han hämtade lite vatten och Mari kände att hon nog skulle klara det här också. Andningen kom sakta tillbaka.

- Jag fick astma i Sibirien” förklarade hon. ”Det är nog inte dags för mig att dö ännu. Tack för att du meddelat mig. Nu är det bråttom hem. Jag måste packa mat och varma kläder till Hans och själv gå till min äldsta son Eduard med en egen packning. Nog kan jag sova där alltid. Det är värre för Valli, men hon har nog någon släkting i stan.
- Jag har ingen makt över vad Moskva bestämt. Så oerhört ledsen Mari. Men det är bråttom, sa Dimitrij. Jag fick veta det först igår. Först dagen innan deportationerna får vi veta vilka familjer som skall tillfångatas. Alla förberedelser var redan gjorda av en speciell ”trojka”. Den högst ansvarige är sovjet-partiet här i Estland. De tar reda på var de utvalda familjerna befinner sig och kontrollerar vad de har för värdesaker. Jag vet inte hur det går till. Sedan genomför man oftast operationen vid gryningen. Om familjen vägrar att öppna dörren, skall man bryta sig in i i huset eller lägenheten. Så du måste förstå! Ni måste ut, allihop!
- Ja jag har hört hur det går till, sa Mari. Grannar hör ju vad som händer i husen. Det verkar som att man samlar alla i familjen i ett rum, även barnen – för att slippa problem kanske. Jag har också hört att sjuka eller frånvarande familjemedlemmar registreras. Hos en bekant sökte de igenom hemmet, och de tog allt av värde. Grannarna såg när de bar ut ett konstverk av Eduard Viiralt, och de tog också en hel kartong med saker från hemmet.
- Allt av värde registreras, svarade Dimitrij. Det enda man får ta med sig till tåget är en låda med personliga saker och hushållsartiklar om 100 kg plus kläder och mat för ungefär en månad. Sedan fraktas det i en annan vagn än ägarna, så det är inte säkert att lådan är kvar när tåget kommer fram. Om ni ändå inte lyckas

komma undan skall du veta att allt kontrolleras innan tågresan. Det är Röda Armén som övervakar. Eftersom det är Hans de är ute efter, placeras han i en annan vagn än du och Valli.

- Så Ni menar att jag kanske aldrig får se min son igen? Det är så många som försvunnit. Jag måste göra allt för att det inte skall hända, tror Ni jag hinner?
- Mari stod kvar utan att röra sig ur fläcken. Hon såg bedjande på Dimitrij, som om han kunde ta tillbaka det han sagt. Men Dimitrij suckade, föste Mari mot dörren och viskade
- Som jag sa, jag har ingen makt över Kommissariatet. Jag vill verkligen hjälpa dig. Låt oss träffas när kriget och allt det fört med sig är över. Skynda dig hem nu!

Månader i skogen

Mari skyndade sig hem, gick och sprang om vartannat. Hon var medveten om att hon måste vara försiktig så att folk inte skulle börja undra. Istället för att ta de större gatorna gick hon igenom Tallinns många små gränder, nästan alla belagda med kullersten. Där fick hon vara extra försiktig för att inte snubbla i otålig nervositet. Väl hemma började hon plocka fram sådant som Hans kanske behövde för att packa ner det i en väska. Hur skulle vädret vara? Vad fanns det i matväg som kunde hålla sig några dagar eller en vecka? Hon stoppade darrande ner varma kläder, rafsade ihop vad hon kunde hitta, filter, en kopp, tallrik och bestick. Sedan gjorde hon ett matpaket för några dagar, försökte hålla sig lugn. När Hans kom hem fick han genast syn på väskan och paketen Mari gjort i ordning.

- Vad har hänt? Vem skall resa iväg, frågade han.
- Du skall iväg och det genast, redan ikväll, svarade hon bestämt.

Därefter, efter en kort tvekan, började hon nervöst och stammande berätta allt, hur hon hade hjälpt Dimitrij med översättningar, hur hon var honom tacksam för sitt liv och hur han sedan återgäldat hennes tjänster med mycket hemlig information. Medan hon fortsatte packa sa hon

- Du får inte berätta detta för någon levande varelse.

Hans blev först likblek, sedan blev han arg.

- Har du hjälp en ryss, röt han, en militär? Hur kunde du?

Mari förklarade att hon gjort det för sin familj, för sina söner och att Dimitrij på sätt och vis också var en spion för Estland. Hans var ändå mycket upprörd. Han började gå runt i rummet, svärande om och om igen, "Kuradi, kuradi verk" (dj:a dj:a situation). Mari blev alltmer nervös. Det var bråttom nu. Deportationsplutonen kunde dyka upp när som helst. Det hände ju att de kom på kvällen. Hon försökte prata med sin son, försökte fånga hans uppmärksamhet. Men det var omöjligt.

När Hans gått runt en stund började han bli lugnare, stannade, satte sig ner på en stol och funderade. Först muttrade han något för sig själv. Sedan tittade han upp, förde handen mot pannan och sa

- Ja, ja ja - jag har faktiskt några ryska vänner och några av dem tycker inte om den sovjetiska regeringen. Det är faktiskt mycket värre med ester som är medlöpare. Det finns en del sådana och jag är rädd att vi blir anklagade för det. Du kan bli anklagad för det och vi är familj. Men du har förmodligen rätt. Jag måste iväg.

De åt sin middag under tystnad. Valli fick order om att packa lite kläder i en resväska och åka hem till en släkting. Hans tog farväl och Mari grät. Valli ömsom drog i sitt röda hår, ömsom sprang omkring nervöst, plockade saker här och där, virrigt och utan att veta vad hon egentligen gjorde. När Hans väl gått iväg tog Mari kommandot och hjälpte Valli att packa ner det hon behövde för en vecka. Till sist packade hon sin egen resväska. De fick gå iväg en och en, för att grannarna inte skulle märka något. Mari öppnade dörren för Valli.

- Jag ger dig besked när du kan komma tillbaka.

Hans tog sig till Skogsbröderna.

Skogsbröder kallades alla de som gömde sig för ryska övergrepp och terror. De hade en chans att överleva i skogarna och kunde försvara sig utan att bli upptäckta. Hus eller andra byggnader ansågs som osäkra. Ett talesätt spred sig ”Träsk och skogar är estniskt territorium, åkrar och gårdar är däremot mark som ockuperats av fienden.” Där i skogen kunde Hans få skydd.

De flesta gömde sig i skog som låg i nära anslutning till hemmet. Skogsbröderna bodde och verkade i gömda bunkrar, många under jorden, i utgrävda jordkällare med ingång under en väl gömd lucka.

Skogsbröderna skaffade sig vapen på olika sätt, allt efter vilka möjligheter de hade. Några gjorde egna vapen av järnaxlar från uttjänta vagnar, liksom av flaskor som de laddade med sprängämnen de tagit från något stembrott. Vapen var nödvändiga för att skydda sig själv och bjuda på motstånd.

På vintern var det kallt och fuktigt. Brasor kunde inte tändas i skogen eftersom de lätt kunde upptäckas. På sommaren var bunkrarna fulla av mygg, inte heller då särskilt bekväma att bo i. Mat och annan hjälp fick de av modiga människor i närmaste by. Ett system utvecklades för att lämna och hämta förnödenheter. Men det räckte inte. Det förekom stölder från byns affärer. Vid ett tillfälle rensades en affär på alla matvaror. Istället låg där ett brev med ursäkt för vad man gjort och till sitt försvar skrev man att stölden gjorts för att skydda landet mot terrorn.

Ingen, varken hustru, mor eller barn, fick veta var bunkern fanns. Det finns siffror som pekar på att ca 15 -20 000 personer gömde sig i de estniska skogarna och kärren. En del hade tillgång till radio så de kunde lyssna på nyheterna från världen utanför.

Skogsbrödernas uppgift var att försvara estniska liv och estnisk egendom mot Stalins förstörelse. Många skogsbröder grupperade sig så småningom i trupper under överseende av den nationella armén och organiserades i militärliknande former. Därmed förvandlades skogsbröderna på många håll till partisan- eller gerillaenheter. I början ville de bara försvara sig själv och sin familj. Med tiden började man

Bilder från Visit Estonia. I Estland kan man göra utflykter till dessa bunkrar för att se hur skogsbröderna levde.

dock med andra aktiviteter för att söndra Röda Armens framfart. De störde kommunikationslinjer, sprängde broar, hindrade fienden från att rekvirera hästar och boskap, anföll mindre band från Röda Armén, brände ner stadshus som fienden intagit. Med tiden befriades också ett antal områden. Skogsbröder tog sig senare ut ur skogarna och organiserade försvarsgrupper. Det var frivilliga organisationer, helt och hållet skapade av folket, de civila. Deras kamp från s.k. ”gräsrotsnivå” anses än idag som en helt unik prestation i all krigshistoria. Som mest under krigsåren deltog ca. 40.000 män.

Stalin hade tillkännaggett den brända jordens taktik. De ryska förstörelsebataljonernas aktiviteter fick nu ett särskilt grymt ansikte. Skogbröderna började därmed bryta telefonlinjer, krossade tekannor och broar. I södra Pärnu län började ett försök att störta sovjetmakten den 3 juli.

Nya onda beställningar kom också från ryssar i Soontaga Parish House. Den 29 juni avyttrades alla motorfordon där, och den första och andra juli kom en order att lämna ut radioapparaterna. Folket var i panik. I fruktan för att utrotningsbataljonen skulle bränna gårdarna såg böndernas till att deras egendom var packad och gömd, borta från husen. Männen sökte skydd i skogen och anslöt sig till skogsbröderna. Förberedelser gjordes för att ta över rådhuset, där ryska soldater hade förskansat sig. Tidigt på morgonen den 6 juli omgav en grupp skogsbröder rådhuset. Byggnaden stormades och officerarna där låstes in i en fängelsecell och blev senare skjutna.

Ants Kaljurand, känd som Förfärlige Ants bland skogsbröderna, var en av deltagarna i upproret. Det finns många legender om Ants. I historien framställs ofta han som en hjälte, men i folkmun är han Förfärlige Ants. En berättelse som bland andra gav honom det namnet var när han räddade sin älskade Vilma från en polisstation, där hon blivit arresterad av Sovjetpolisen. Ryktet säger att han var bekant med en lokal tjänsteman med nycklar till cellen. Ants och en medhjälpare marscherade kavat in på polisstationen. Han satte sin pistol i tjänstemannens mun och sköt för att sedan ta nycklarna och rädda Vilma. Denna händelse och ett antal andra episoder gav honom namnet Förfärlige Ants. Han var en karismatisk men skoningslös, målinriktad och vältränad soldat, som krävde villkorslös disciplin av sina underställda.

Som alla hans landsmän längtade han efter ett fritt Estland. Ants togs till fånga av NKVD (Folkkommissariatet för inrikes ärenden) och blev avrättad den 17 mars 1951.

Ryssar byttes mot tyskar

I juli 1941 korsade tyska trupper gränsen till Estland. Ryssarna märkte till en början ingenting eftersom de förde hårda strider mot skogsbröderna. Men Röda Armen bjöd snart på starkt motstånd. Tyskarna sände då större förband till Estland och anföll ryssarna tillsammans med estniska frivilliga. Tyskarna lyckades fördriva ryssarna och esterna hälsade dem som befriare. För esterna var Ryssland huvudfiende nr 1 och Tyskland fiende nr 2. Esterna hade en förhoppning att Tyskland skulle ge med sig och erkänna Estlands självständighet. I augusti 1941 intog tyskarna Tallinn och den estniska trikoloren hissades upp. Snart skulle självständigheten vara ett faktum trodde alla. Hans kunde äntligen komma hem. Under sommaren återförenades han med sin mor och Valli kom också tillbaka som hushållerska. Hans tackade sina vänner i skogen och hoppades att han gjort en liten insats för landet. Livet verkade äntligen lugnt och balterna trodde på ett oberoende, fritt Estland.

Hitler var dock fast besluten att genomföra en germanisering av Baltikum. Tyska nybyggare skulle ersätta infödda ester, som i sin tur skulle tvingas bort från sina områden. Dagen efter att Estlands flagga hissats upp ersattes den av tyska flaggan. Snart var hela det estniska fastlandet erövrat och tyskt. Det stod klart att Hitler inte var mer intresserad av Estlands oberoende än han sovjetiska diktatorskollega.

Det tyska förtrycket blev allt hårdare. Rykten började gå om stora arbetsläger, dit judar eller andra motståndare skickades. Det var inte många i Estland som sett något sådant läger. Många stora affärer och fina butiker ägdes sedan länge av judar. Men med ryssarnas intåg 1940 var flera av dem redan övertagna och förstatlidade. Ägarna hade skickats till Kirov Oblast fångläger. De judar som var kvar var inte särskilt oroade. Estland var ju inte Tyskland, och vem kunde veta i vilken mån alla rykten var sanna.

Den 28 augusti 1941 förändrades plötsligt bilden. Tyskarna satte in en arresteringspluton och de judar som var kvar fördes bort till koncentrationsläger.

Författaren Erika Aulik, en kvinna i min mors ålder, arbetade då på ett kontor i centrala Tallinn. Hon skriver:

- Jag minns den soliga och varma julimånaden 1941. Det är sällan naturen bjuder på en så varm sommar som det året. Jag hade ärende i stan och promenerade förbi rådhuset. Där stod en samling människor, makar och barn till Tallinns judiska handelsmän. Jag kände många av dem. En av dem vände sig om, kramade mig och viskade
- Vi ses igen.

Det visade sig att de väntade på en buss som skulle ta dem ut ur stan, någonstans till en järnväg. Det hade blivit ett brådskande arrangemang. Några kvinnor samlades kring mig och sa

- Vi hade det så bra här i Estland. Vi vill kyssa varje sten som våra fötter trampat på.

Den estniska drömmen om självständighet höll på att krossas. Därmed växte det fram en ny estnisk motståndsrörelse, denna gång mot tyskarna. 1941 år befriare hade blivit tyranner.

Kriget fortsatte och under åren som följde utsattes Tallinn för ett stort antal ryska bombningar.

I februari 1944 invaderade ryssarna åter Estland. De ville snabbt nå Tallinn och återta Estland. Tyskarna gjorde starkt motstånd. De tvångsmobiliserade så många ester som möjligt. De gav esterna ett löfte om att Tyskland skulle hjälpa till att försvara landet mot ryssarna. Samtidigt tvångsvärvades ester till den ryska armén. Kriget var åter i full styrka. Nu stred ryssar mot tyskar, men den märkliga situationen gjorde att ester i rysk uniform stred mot ester på den tyska sidan, bröder mot bröder.

1943 - MINA FÖRÄLDRAR TRÄFFAS

Meetas syster Leida bodde i samma hus som en viss Jaan Sild. De var goda vänner och hälsade gärna och ofta på varandra. En dag tog Leida med sig systemen Meeta till Jaan, som redan hade en gäst. Gästen var min far Hans Koop. Det visade sig att far var Jaans systerson. Jaan Sild var anställd vid polisen i Tallinn och hade säkert mycket att berätta i krigstider. Det blev ett långt och intressant besök.

Hans var lite av en herreman, alltid snyggt klädd i ljus kostym och hatt. Han hade ett bra liv, eftersom han ärvt en gård efter sin far. Gården såldes och för pengarna köpte han en verksamhet som sysslade med reparationer och försäljning av bärgade skepp och tunga maskiner. 1941, i samband med att Hans kom hem från sitt gömställe hos skogsbröderna, ändrade han namn på sin maskinverksamhet till Eesti Elektrood (Estnisk Elektrod). Nu hade firman även elektrod-tillverkning i sin verksamhet och 16 anställda. Marknaden för elektroder var omfattande. Europa var i krig och industrin hade stort behov av svetsarbeten. I Estland var det krig till och från, jämt var det något som skulle byggas upp. Arbetet med att bärga och renovera skepp, båtar och tunga maskiner fortsatte som en betydande del av verksamheten. Ett av de restaurerade skeppen blev en bra motorseglare, som döptes till M/S Salme efter en före detta flickvän. Att den båten skulle bli hans räddning undan den ryska terrorn visste han inte då.

Hans tyckte om allt som hade med hantverk att göra, men kunde ta ledigt när han ville. Hans hade lätt att imponera med flera bilar och en motorcykel som kunde förses med sidovagn. Mor berättade stolt att hon fick åka i sidovagnen. Det var en upplevelse på den tiden. Hans lyckades ta ett foto med min mor, som låtsades styra motorcykeln. Livet blev spännande med en man som Hans.

I Tallinn fanns en restaurang som hette OK. Där träffade Hans ofta vänner och affärsbekanta. Självklart bjöd han ut både min mor och Leida till restaurangen efter första träffen och systemen tyckte det var trevligt. Hans var en generös man vilket även vi barn fick glädje av senare. Meeta hade mycket gemensamt med honom. Båda hade sina företag som gav tillräckligt med inkomst för ett problemfritt liv.

Nu tog Hans också hand om sin mor Mari, hälsade ofta på sin bror Eduards tivoli i Tallinn och träffade affärsbekanta i stan.

Jag minns min far som en pratsam man. När vi barn gick med honom i stan stannade han ofta för att prata, både med bekanta och främlingar. Jag gissar att min mor föll för hans sociala sätt, att han hade så lätt för att ta kontakt.

Bröllopet i Karlikyrkan 1943

Den 13 juni 1943 blev det ett stort bröllop i Karlikyrkan i Tallinn. Hans ville att alla i stan skulle prata om bröllopet och hans unga hustru. Samtliga mors åtta syskon med familjer och föräldrar var bjudna. Hans hade många affärskontakter och ingen blev bortglömd. Att den

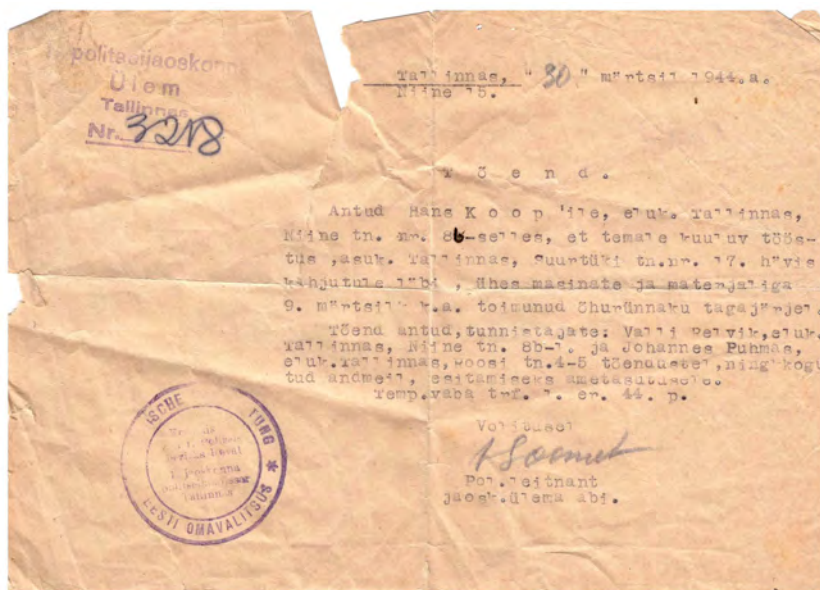
Bröllopet i Karlikyrkan

13 år yngre Meeta gifte sig med Hans accepterades dock inte fullt ut av alla. Hans var redan 45 år och hade bara 4 års skolgång, tillika i en rysk skola. Min mor hade tagit studentexamen, lite ovanligt för en flicka. I Estland betydde utbildning mycket. Att Hans var en bra affärsman men med dålig formell utbildning var inte bra nog för Meeta, tyckte några i släkten.

Livet såg ljust ut. Hans och Meeta flyttade in i en större lägenhet med plats för Mari och hushållerskan Valli. Den låg centralt i Tallinn på Niinetänav 6.

Den lyckliga tiden varade knappt ett år. Strider pågick mellan tyskar och ryssar på estnisk mark. Den tyngsta dagen för människorna i Tallinn blev den 9 mars 1944.

Min fars elektrodfabrik blev ett offer för bomberna. Dock hoppades han i det sista att den kunde byggas upp igen och verksamheten startas på nytt. Den 30 mars 1944 fick Hans ett brev av Polismyndigheten i Tallinn med besked om att hans företag ödelagts i en eldsvåda.

På detta meddelande står att verkstaden på Suurtükigatan 17, tillhörande Hans Koop, har med maskiner och material ödelagts den 9 mars 1944 i eldsvåda, förorsakad av luftangrepp. Bevis framlagt av Valli Relvik, granne och Johannes Puhmas på nr 4-5. Underskrift av en löjtnant på Polisenheten.

MEETAS BERÄTTELSE 1944

Jag behöver en vagn till min dotter. Hans har åkt till stan för att leta upp en begagnad. I affärerna finns ingenting att köpa. Ryska flyget bombar staden och det brinner hela tiden. Att åka till Tallinn är så riskfyllt. Dessutom vill Ryssarna skicka Hans till Sibirien. Jag tror att de behöver hans elektrodabrik för vapentillverkning, men den är ju i ruiner. Sist han var i fara undkom han med nöd och näppe (det var på våren 1941). Den gången blev det hemska massdeportationer och så många människor försvann spårlöst.

Svärmor Mari är väldigt bekymrad för sin son. Har han rena kläder? Får han någon mat? Hon vill åka till Tallinn för att själv se till att sonen har vad han behöver. Nu har hon packat lite kläder i en säck och skall promenera till järnvägsstationen alldeles själv. Hon är en kavat, envis och orädd dam, i gott skick trots sina 74 år.

Det är juli och mycket varmt. Bönderna vänder hela tiden blicken mot himlen och längtar efter regn. Vi har ändå många gäster. Mina bröder kommer och hälsar på och till min hjälp har jag svärmor Mari, Valli och ofta min syster Leida. Det är alltid liv och rörelse här men ingen pratar om kriget. Ändå är vi så oroliga över vad som skall hända med vårt land. Min dotter känner av vår oro och allt stöket. Jag tror det är därför hon har svårt för att sova på nätterna. Vi fick tillkalla läkare som gav oss order om att bara ge henne kamomillte igen under 15 timmar. Tur att svärmor är i stan. Hon skulle aldrig gå med på det.

Den 23 juli 1944

Idag fick vi en barnvagn. Hans köpte den för 1200 estniska kronor av en bankman som jag haft mycket kontakt med. Jag brukade sitta i hans bank varje onsdag och betala räkningar genom ett speciellt clearingsystem. Nu tog vi vår första promenad med Sirje i vagnen till

min moster Maandi, till en gård med en kvarn ca 500 meter härifrån. Här träffade vi direktören för Glasbruket Loorup. Det var av honom Hans beställde de 100 kristallglasen som vi tagit med hit på landet. Jag vill så gärna ha ett minne av vårt bröllop.

Livet verkar just nu idylliskt med en liten baby i ett vackert hus, i en stor park med blommande syrener och ljumma julikvällar. Men kriget har fört med sig sådant man inte kunde ana i sin mörkaste fantasi. Samma dag min flicka föddes blev en av mina kusiner skjuten. Det var en olycka med de nya revolverar han och hans kompis fått när de tog värvning. Skottet brann av när de hälsade på oss och den nyfödda babyen.

Jag hörde allt från sängen. De stod precis utanför ett fönster. Kusinen fick vådaskottet direkt i hjärtat och avled omedelbart.

Sommaren 1944

Hela sommaren tillbringades i Alu. Här hade man också mitt dop. Bord och stolar ställdes upp i det stora samlingsrummet och väggarna dekorerades med björkkvistar. Ett 60-tal gäster var bjudna och alla kom. Det var ett välkommet avbrott i den trista vardagen, som ju var särskilt slitsamt och fattigt under pågående krig. Prästen hette Stockholm och gudmor blev frk Pärna.

Gudfadern Otto, min mors yngste bror, var en begåvad och konstnärlig pojke som tyvärr inte kunde avsluta sitt sista år i gymnasiet. Samtliga pojkar i sista ring blev inkallade till tyska armén. Det skedde abrupt och hänsynslöst. Mitt under en lektion kom en tysk soldat in i klassrummet och beordrade ut pojkarna på skolgården. Där fick de ställa upp sig. Så gott som alla blev uttagna till krigstjänst. Otto fick tjänstgöra i flygvapnet som mekaniker. Han ringde ofta till min mor och när han fick veta att hon fått en dotter, dök han upp söndagen därpå med vin och tårta. Men vin, kakor eller tårtor fanns egentligen inte att köpa i någon affär. Meeta fick aldrig veta hur han fått tag i godsakerna.

Jag fick namnet Sirje eftersom hela rummet fylldes av syrener när jag föddes. Syren heter Sirel på estniska. Först hade de bestämt sig för namnet Tia. Jag är glad för att de bytte namn. Det skulle senare visa sig att Sirje var ett bättre val i landet där jag skulle växa upp. Än så länge

hoppades mina föräldrar att kunna stanna kvar i Estland. Min framtid var redan bestämd. Jag skulle bli en flicka som också kunde göra sådant pojkar brukar göra, bl.a. köra bil. Min fars doppresent till mig var därför en liten bil, en blå Morris. Ingen kunde i sin vildaste fantasi tro att tekniken skulle utvecklas så att den lilla blå Morrisen en dag skulle bli helt förlegad. (Morbror Otto tog hand om bilen och gömde den. Efter 23 år fick jag äntligen se den - en oigenkännlig rosthög.)

Friden på landet stördes alltmer av ryssarnas framryckning. De tycktes vinna och skulle säkert återta de Baltiska länderna. Tyskarna började fly landet. De ersattes genast av ryssar. Fortfarande fanns tysk bevakning vid kusterna. Landet var fortfarande under tysk ockupation.

Folk flyr från öarna.

Den 22 januari 1944 lät president Roosevelt inrätta War Refugee Board för att rädda judar och andra förföljda minoriteter undan tyskarnas förföljelser. Denna organisation skulle nu också verka i Sverige. Den amerikanska underrättelsetjänsten öppnade ett kontor i Stockholm och Roosevelts särskilda ombud Iver Olson fick ansvar för Baltikum. Olsen etablerade tre evakueringskommittéer. Kommittéerna fick 50 000 dollar och deras uppdrag var att hämta ”politiker, intellektuella och andra flyktingar” över till Sverige.

Människorna började förbereda en massflykt. De började ana att tyskarna skulle förlora kampen mot ryssarna. De svenskar som fanns (svenskesterna) på öarna i Estland, blev hämtade av svenska myndigheter, först i små båtar men sedan med stora. Tyskarna kände väl till illegala trafiken. De tyska bevakningsbåtarna hade fått order om att obarmhärtigt skjuta alla flyktingbåtar. Men deras resurser räckte inte till för att kontrollera den norra kusten. Vid interna överläggningar i mars 1944 var det den tyske generalkommissariens åsikt att det bästa man kunde göra, var att låta dem fara iväg. Dock fick de gårdar de lämnade kvar inte lida någon skada.

I juni 1944 insåg alla att man verkligen var på väg att förlora kampen mot ryssarna. Tyskland sa nu ja till en allmän evakuering av Estlands alla svenskar, och de gjorde likadant med sina egna landsmän. De försökte också förmå ester att lämna sitt land och följa med till Tyskland,

och en del gjorde det också. Den svenska försvarsstaben kom på ett tidigt stadium i kontakt med motståndsrörelsen i Estland.

I augusti började man förlora hoppet om att bygga upp en självständig estnisk stat. Man ville så snabbt som möjligt få till stånd en större räddningsaktion. Ester i Sverige startade insamlingar, köpte en större båt och ett 20-tal motorbåtar. Den 26 augusti kunde den första båten "Mardus" skickas ut från Stockholm och den återkom med 31 flyktingar från Estland.

I september hade de flesta svenskester på öarna redan farit från sina gårdar. Nu kom nytt folk från öster, folk som pratade både estniska och ryska. De var trasigt klädda och kom körande till byarna med häst och vagn, korna och fåren bundna bakefter. I byn kände man igen de olika gårdarnas ägodelar, men folket som drev vagnarna var främmande. En liten flicka berättade om sitt värsta minne. När familjen lämnade gården hade hon bundit fast sin älskade hund Moppe vid grinden. Hon hoppades att de nya ägarna skulle ta väl hand om hennes ögonsten. När hon kommit en bit bort skällde hunden fortfarande och plötsligt hörde hon ett skarpt skott. Sedan blev det alldeles tyst. De nya ägarna ville inte ha hunden utan sköt den med berått mod. För flickan var det en fasansfull upplevelse. Det visade sig att även hästar mötte samma öde. De slaktades omedelbart av ryska soldater. Man trodde att hästarna bara förstod estniska och att de därför inte kunde göra någon nytta.

Att stanna i Estland eller fly?

När Sovjetunionen åter ockuperade Baltikum 1944 blev det nya deportationer och avrättningar. Hundratusentals människor dödades, fängslades eller deporterades. I alla de tre länderna, Estland, Lettland och Litauen, bjöd Skogsbröderna motstånd i nya gerillakrig. Under striderna mellan ryssar och tyskar 1944 flydde de ester som hade möjlighet utomlands.

Hans var ingen politiker, bara en vanlig affärsman med ett litet företag. Alla i Estland visste att den nya Sovjetregeringen skulle förstatliga så mycket som möjligt, privata egendomar, affärer och verksamheter.

Nu när frågan om flykt kom på tal var Hans själv övertygad om att familjen måste bort från den ryska utrensningen. Min mor Meeta var

osäker. Hon ville inte lämna sin stora, älskade familj. Elektrod- och maskinverkstan förstördes ju under bombningen i mars så den kunde inte förstatligas. Vad kunde det vara för skäl till att de måste fly? Kunde det vara så att ryssarna registrerat Hans frånvaro vid deportationerna 1941, hans samröre med Skogsbröderna? Hans menade att han hade mer än ett skäl.

1941 hade min far ändrat namn på sin verksamhet från det tidigare enklare namnet, som innehöll "Hans Koop". Nu berättade han för min mor om anledningen. Under första delen av kriget, när Estland var ockuperat av Ryssland, hade alla ester som kunde gjort motstånd. Far och hans maskinister var inget undantag. De hade sålt ett fartyg med ett inbyggt fel till de ryska myndigheterna. När han berättade detta för mor blev hon förskräckt och höll med om att det fanns en fara. Det kunde säkert klassas som sabotage och vara ett hot mot företaget som sålde det, firma Hans Koop. Ryssarna behövde bara hitta mannen bakom Elektrodfabriken i företagsregistret - hitta namnbytet.

Min far hamnade också på deportationslistorna 1940 men lyckades undkomma med hjälp av sin mors ryske vän. Vilket brott han blev anklagad för är det än idag ingen som vet. Om det var för fartyget visste han inte. Att ansluta sig till Skogsbröderna var ytterligare ett skäl till att man ansågs som fiende till sovjetstaten. Ingen kunde veta vilka dokument och listor på anklagade som fanns kvar nu, fyra år senare. Sommaren 1941 kom den tyska invasionen. När ryssarna var borta kände man sig säker. Hotet om arrestering hade känts avlägset men var nu tillbaka. Hans förstod att han var stämplad, och det skulle medföra en säker död ifall han hamnade i ryssarnas händer.

Meeta funderade, ville inte lämna sitt hem och sina kära. Hans menade att hans brott var för stort för att stanna i landet.

- Vi kan ju komma tillbaka när kriget är slut. Säkert får vi tillbaka vårt självstyre, sa Hans.

Mari höll med sin son. Risken just nu var stor för nya deportationer. Hon såg fundersam ut, tänkte en stund men sa sedan:

- Det du gjorde under första världskriget var också farligt och straffbart. Tänk om någon kommer ihåg, någon rysk officer som var i Tallinn, såsom Dimitrij. Det är farligt att stanna här.

Hans såg på sin fru, sedan på sin mor – övervägde vad han skulle svara.

- Det är sant, man brukar skjuta desertörer. Men jag tror inte det finns någon risk för att någon kommer ihåg så gamla saker. Kanske är det ändå säkrare att vara beredd.
- Vad menar du med desertörer Hans? frågade min mor. Du har inte sagt något om det.
- Det var så länge sedan. Under första världskriget var du bara ett litet barn Meeta. Jag växte upp under Tsartiden. Det var en mycket speciell tid. Det har hänt så mycket i vårt land.

Sedan berättade han vad som hände för min mor.

EN BERÄTTELSE OM MIN FAR

Min far Hans föddes 1898. Han fick bara gå fyra år i rysk skola under omständigheter ingen förälder önskar sina små barn. Under det ryska styret uppfostrades barn med mycket hård disciplin. I den ryska skolan skulle de inte bara lära sig läsa och skriva, de skulle också lära sig ovillkorlig lydnad. Barnen fick stiga upp omänskligt tidigt och gå till fots till skolan, en promenad som tog nästan en hel timme. Under vinterhalvåret var det ofta tjockt med snö och tröttsamt för de små att pulsa fram den långa vägen. Väl i skolan skulle barnen elda i kaminen så att det var varmt när läraren kom. Därefter följde morgonbönen, och i den fanns alltid en bön för Tsarfamiljen. De små barnen (man började skolan som 6-åring) fick traggla matematik och ryska samt se till att allt i skolan var i god ordning. Lunch fick de ha med sig om föräldrarna hade råd med det. De fattiga kunde helt enkelt inte äta under dagen. Grundskolan var 4-årig och det ansågs räcka för de flesta.

När Hans fyllt 17 år hade första världskriget brutit ut och han blev, som alla andra pojkar, tvångsvärvad till ryska armén.¹ Sin tjänstgöring gjorde han i Sibirien, som chaufför till de högre rankade officerarna. Trots att arbetsuppgifterna som chaufför inte innebar så mycket eldstrid ville Hans inte vara där. Ingen est ville strida för den ryska tsaren. Den som såg en möjlighet försökte komma undan så fort det

1 Se bilder på sid 156-157

Min far som 17-åring, precis värvad till ryska armén.

gick. Det här var inte esternas krig. Världskriget uppfattades till en början enbart som en uppgörelse mellan de tyska och ryska imperierna.

När så en dag Hans fick tyfus och av smittoskäl skulle stanna på förläggningen i en sjuksäng såg han sin chans. Efter några dagar, då alla ryska soldater med överordnade som vanligt var fullt upptagna av det pågående kriget, kände han sig lite bättre. Febern var inte längre så hög och han tog sig modosamt upp ur sängen. Han tog på sig uniformen och begav sig till den plats där tåget brukade stanna. Sjukdomen gjorde honom ändå svag, hela kroppen värkte och någon mat hade han inte ätit på flera dagar. Med stort besvär

lyckades han ta sig ombord på tåget, naturligtvis utan biljett.

Väl på tåget fanns det inga lediga platser. Vagnarna var överfulla. Där fanns soldater som skulle till annan ort, kvinnor och barn som ville längre ut på landet där inget krig rasade, människor i panik som bara ville bort. Folk stod upp, satt på golvet och trängdes i de obekväma vagnarna. Hans orkade definitivt inte stå upp i de många timmar, ja flera dagar, som resan till det inre Ryssland skulle ta. Då höjde han sin röst så gott det gick och sa: Håll er ifrån mig, jag har tyfus. På ett ögonblick tömdes vagnen. Alla medpassagerarna klämde in sig i andra vagnar och ryktet började gå att i den tomma vagnen fanns en man med blödande tyfus. Inte ens konduktören vågade komma in i vagnen för att kontrollera biljetten. Hans fick vagnen för sig själv och försökte sova bort sjukdomen, men utan mat och dryck kände han sig bara sjukare.

Tågen under första världskriget tog verkligen lång tid, troligen mer än en vecka till Moskva. Efter ett par dagar kände Hans sig alldeles för sjuk och hungrig för att orka vara kvar på tåget. Han steg av, framför allt för att hitta något att äta. Ryska bönder var goda människor och på vägen fick han bröd och vatten av flera. Däremot kunde han inte få någon sängplats. Han hade ju en svår, smittsam sjukdom som alla var rädda för. Efter en lång och plågsam vandring föll han ihop i närheten en rysk by. Hur länge han låg där på marken hade han ingen aning om. När han öppnade ögonen igen såg han till sin förvåning att han låg i ett litet rum, på en tillfällig bädd, inne i ett ryskt hus. En äldre gumma i sjalett och typiska bondkläder satt bredvid och fuktade hans varma panna med en duk. Först blev Hans rädd, nästan panikslagen. Men damen såg snäll ut och frågade när han ätit sist. Hon verkade heller inte rädd för smittan. Han fick fram att han inte visste, han visste ingenting. Den gamla gumman reste sig upp, gick iväg och kom tillbaka med ett glas vatten. Hans trodde att han kommit till himlen, gumman måste vara en ängel. Han drack så gott det gick av vattnet och frågade vad som hänt. Hon berättade att hon hittat honom liggande på marken ganska nära hennes hus och bestämt sig för att hjälpa honom. Hans blev först förvånad över att en rysk kvinna ville rädda en est. Då slog det honom att han faktiskt hade en rysk uniform och att hon förmodligen ville hjälpa sitt lands unga, modiga pojkar. Med hjälp av några grannar hade han blivit buren till kvinnans stuga. Här försökte hon sköta om honom så gott hon förmådde. Kvinnan berättade också att hon hade något som kunde användas som medicin mot hans tyfus. Därefter gick hon in i köket, och när hon kom tillbaka hade hon en tallrik varm soppa med sig.

- Det är soppa på surkål, den gör dig frisk.

Hans var så hungrig att han inte brydde sig om det där med medicinen utan åt av den goda soppan, först några få skedar men efter en stund åt han upp allt på tallriken.

- Surkål är den bästa medicinen, sa gumman.

Dagarna därefter fick Hans surkålssoppa varje dag, men folket på ryska landsbygden var fattiga och några köttbitar fanns inte i den. Trots det kände Hans sig välsignad. Efter en vecka började han återfå

krafterna och kände sig riktigt frisk. Medicinen hade verkligen gjort underverk och det var dags att fortsätta. Uniformen ville han lämna kvar och frågade om det fanns andra kläder han kunde använda. I kriget hade många kvinnor mist både män och söner, så det var inget problem. Förutom uniformen lämnade han kvar de rubel han kunde undvara som tack för att kvinnan faktiskt räddat hans liv.

Hans fortsatte till fots. Vid några tillfällen fick han lift av någon rysk bonde med häst och vagn. Ryssarna på landet var verkligen gästfria och Hans var en pratglad ung man som gärna berättade många historier. För den som lånade ut en plats i redskapsboden och lite halm att sova på blev hans historier ett trevligt kvällsnöje och ett välkommet avbrott i den svåra och mycket fattiga ryska vardagen.

En dag under vandringen hem genom Ryssland fick han syn på en man i rysk officersuniform, liggande på marken. Mannen låg helt stilla under ett träd. Hans gick fram till officeren för att se om han levde. När mannen öppnade ögonen såg han förvirrat på Hans, som försiktigt frågade vad som hänt. Mannen sa att han hade tyfus och att han lagt sig där för att dö. Hela Ryssland var härjat av tyfus och de flesta överlevde inte. Vis av sina erfarenheter fann Hans genast på råd.

- Jag har också haft tyfus och överlevt. Ligg lugnt kvar här en stund så skall jag se vad jag kan göra. Det finns nog någon i närheten som kan hjälpa dig.

Hans tog sig till närmaste stuga och berättade för innehavaren att en av Rysslands hjältar var döende av tyfus, och att han visste vad man kunde använda som medicin. Snart fanns folk på plats och officeren blev buren in i en stuga där han kunde skötas om. Hans fick sova i redskapsboden och stannade kvar i några dagar för att se om mannen klarade sig. Det blev en nervös väntan. Vad skulle bönderna tro ifall officeren dog? Skulle de tro att Hans hade lagt en förbannelse över honom för att själv få vila ett tag. De ryska bönderna var enormt vidskepliga. Så en dag kom en pojke in i redskapsboden och sa att en sjuk man i stugan ville träffa den som hittat honom. Hans kände sig lättare om hjärtat och hoppades på goda nyheter. När han kom in i sjukrummet satt mannen upp i sängen och sa att han kände sig friskare. Kvinnan som

skött om honom såg nöjd ut. Med stor portion stolthet i rösten sa hon

- Det finns inget så bra för hälsan som äkta rysk surkål. Jag gör den själv från grunden. Du har ju fått smaka och visst är den god?

Nu var Hans också nöjd och beslöt att det var dags att fortsätta vandringen. Han plockade ihop sina få tillhörigheter och gick in i stugan för att ta adjö av den vänliga familjen. Då vinkade officeren honom till sig och tackade ödmjukast för att Hans räddat hans liv.

- Jag har inga pengar att ge dig, utan du får ta den här klockan som belöning och minne av mig” sa den fortfarande ganska svage mannen. Klockan har jag fått av Tsar Nicolai II för trogen tjänst och hjältemod i krig. Den är av guld, har ett nummer och en inskription av Tsaren.

För min far var det en fantastisk gåva. Under hela sitt liv var han noga med att ha den i säkert förvar. Han värdesatte den högt, inte bara för att den är av guld utan också för att den symboliserar så mycket mer. Klockan kommer självklart att gå i arv till kommande generationer som ett minne av deras gammelfarfar.

Klockan som min far fick som tack av en rysk officer under första världskriget. Den är tillverkad av anrika Pavel Bure och delade ut av Tsar Nicolai II till utvalda officerare eller soldater för tapperhet i krig

Meetas dagbok - September 1944

När sommaren var slut började det kännas riktigt osäkert att stanna kvar i landet. Hans var nervös. Han oroade sig och sa att det bara var en tidsfråga innan någon rysk militär skulle hitta honom. Alla ester som hade ett pris på sitt huvuden flydde i segelbåtar, motorbåtar, fiskebåtar och roddbåtar, ja allt som flöt.

D

A

- Om vi måste fly, sa Hans, Då flyr vi till Sverige. Det är närmare och vi kan snabbt komma tillbaka hem.

G

B

Beslutet var taget och vi började förbereda oss för flykten. De dagar vi tillbringade i stan packade vi väskorna med sådant som vi skulle behöva under en tid i landsflykt.

O

K

e

N

Den 19 september fick vi veta att en god vän tänkte fly till Sverige. Han arbetade just på ett uppdrag som gick ut på att frakta skadade soldater till Tyskland, något som Tysklands regering ordnade med när de förstod att Ryssland var i överläge. Skeppet som vi skulle åka med heter Salme, och det kände Hans väl till. Han har själv bärgat det, restaurerat och sålt det. Vår vän, en man vid namn Pöld, var en av dykarna som hjälpte till och Pöld har nu en kaptenegrad. Precis som vi hade han en 3-månaders dotter (Helle).

Det blev väldigt bråttom att packa det sista. Vi kunde bara ta med det nödvändigaste. Många minnen och världsliga ting fick bli kvar här. Men å andra sidan skulle det ju bara bli en kort tid i flykt. Vi bestämde också att ta med två stora pappkartonger som inte var så tunga. Vi hann inte titta i dem, förhoppningsvis innehöll de kläder som skulle vara bra att ha. Fotoalbum, viktiga dokument och varmare kläder var redan nedpackade. Vår hushållerska Valli ville inte följa med. Hon fick inte kontakt med sina föräldrar och kunde inte ta adjö. Föräldrarna fanns ute på ön Ösel, långt ifrån Tallinn.

Jag tänkte på min affär i Tallinns centrum. Kanske kunde skadorna repareras, eller också kunde jag hitta en annan lokal. Visst skulle folk vilja läsa tidningar när det blev fred igen, allt om hur det varit i Europa under kriget. Min syster Leida skulle vara till stor hjälp i affären. Hon var en duktig försäljerska, glad och positiv och alltid med en glimt i ögat.

Jag försökte ringa mina föräldrar på landet. Ingen kontakt, telefonerna var nere. Otto och Leida skulle följa oss till båten. Jag ville så gärna att de skulle följa med, men de svarade bestämt att de inte ville. Leidas man är soldat i Ryssland och hon ville vara kvar i Tallinn när han kommer tillbaka. Otto ville inte resa ifrån våra föräldrar och han bestämde sig för att vara hemma när våra andra bröder kommer hem. Jag har fyra försvunna bröder. En av dem är i Sibirien och de andra är spårlöst borta.

Med en fullpackad bil tog vi oss på sönderbombade vägar till Tallinn. Resan tog lång tid. Vägarna var mycket skadade och man fick akta sig noga för stora hålor. Redan utanför Tallinn rådde det fullständigt kaos. Alla ville fly från stan eller genom stan till hamnen. De flesta hus brann och andra var i ruiner. Vi kunde omöjligt köra med bil genom Tallinn. Hans lovade att ta hand om vårt bagage och hitta ett sätt att ta ner det till hamnen. Jag tog mitt barn i famnen, virade en duk omkring henne och började gå genom lågorna. Snart började jag springa med hjärtat i halsgropen, i sicksack mellan lågorna och med Sirje i famnen. Det kändes bäst att hålla mig så nära husen som möjligt. Det måste vara så som helvetet ser ut, tänkte jag. Gatorna var sönderbombade, fulla av bråte och lösa stenar. Brännande föremål föll ner över oss hela tiden. Skulle vi klara det? Skulle Hans klara det utan bil och med allt vårt bagage? Det fanns ryssar i stan och jag var dessutom rädd att Hans skulle bli arresterad.

Det viktiga nu var att både jag och mitt barn kom fram helskinnade. Inte snubbla, väja för elden, akta mig för gnistor, orden blev ett mantra i mitt huvud. Sirje har redan ett litet märke mellan skuldrorna. Det ser ut som ett brännmärke. De gamla visa gummorna säger att märket beror på att Tallinn brann när jag väntade henne. Jag var rädd för att hon skall få fler märken.

Till slut kom jag ändå helskinnad fram till hamnen och fick syn på M/S Salme, en stor båt om 1000 ton och helt överfull med folk. Jag började leta efter Hans, trängde mig igenom folkmassorna och fram till båten. Där stod han, med kartonger och väskor. Hur han lyckades ta allt det till båten vet jag inte. Det stod så många på kajen som förtvivlat ville med. Men bara de som var med på listan fick komma ombord.

D
A
G
B
O
K
E
N

Vi var med på listan och nu gällde det att komma på båten, tränga oss ombord.

D Med en baby i famnen och min stora väska att bära på var det
A svårt att komma igenom folkmassorna närmast båten. Det kändes
G hemskt att lämna så många förtvivlade människor på kajen. Till slut
B hittade jag ändå mina två syskon Leida och Otto. Att ta farväl i dessa
 omständigheter kändes som att dö en liten bit. Ingen visste vem av
 oss som skulle överleva kriget, och båtfärden var lika farlig. Kanske
 skulle vi aldrig komma fram till Tyskland, eller var det Sverige? När
 jag äntligen kom ombord hittade jag ingenstans att sitta. Båten var
 naturligtvis smockfull. Alla hade massor av bagage och trängdes kring
 relingen för att ta farväl av sina nära och kära.

O Hans kom och vi letade, trängde och frågade. Slutligen sökte vi upp
 kaptenen. Då äntligen löste det sig. Jag hade en oändlig tur och fick
K en bra plats i kaptenens egen kajuta. Jag tog mitt barn i famnen och
E gick ut för att se om Leida och Otto var kvar på kajen och vinkade
 med min lediga hand. Känslan var överklig. Jag hade aldrig tidigare
N varit så långt ifrån dem som nu, på väg till ett annat land. Motorerna
 startade och båten lämnade kajen.

Det var svårt att gå in i kajutan igen. En av de vackraste bilder jag vet är Tallinns silhuett. Otto, som är en duktig konstnär, har snidat så många tavlor i trä till oss syskon med bilder från Tallinn, många med silhuetten i svart. Men allt sådant låg kvar hemma.

Med tårar i ögonen satte jag mig i kajutan igen. Kapten Pöld ville prata med mig. Han sa att hans fru just blivit sjuk och hade också nyligen fött ett barn. Han bad mig att ta hand om deras lilla flicka Helle. Själv hade han fullt upp med att manövrera båten. Nu satt jag i kajutan med ett barn på vardera arm. Det var lite nervöst att ha två 3-månaders babys att sköta. Bröstmjölken hade sinat av all nervositet. I skötväskan fanns den stora flaskan med färdigkokt välling. Räcker den till båda barnen? Hur länge håller den sig utan att bli sur? Som av ett under höll sig vällingen färsk under hela resan – en sådan lättnad!

Båtfärden tog 40-50 timmar. Östersjön är stort och vindarna är hårda. Båten var överfull och många blev sjösjuka. Jag kunde höra tumultet inne till kajutan.

Plötsligt skrek någon att ett stort, grått fartyg var på väg mot oss. Det såg ut som ett krigsskepp. Jag tror att vi hade kommit ungefär halvvägs. De hade säkert upptäckt oss. Om vi blev torpederade var vår sista timme kommen. Vi kunde alla dö i havet. Människor råkade i panik. Kvinnor och barn grät. De flesta föll på knä för att be till gud. Kaptenen såg inbiten ut, stirrade bara rakt fram.

Jag höll krampaktigt båda barnen i famnen och var rädd för att de skulle börja skrika. Det fanns all anledning att vara rädd för både tyskar och ryssar. Tyskarna tillät inte esterna att fly någon annanstans än till Tyskland. Ryssarna förbjöd flykt överhuvudtaget och hade order om att skjuta ner eventuella flyktingbåtar. Än en gång hade jag tur, barnen var vakna men skrek inte, varken nu eller senare.

Men så sa någon högt

- Det är ett svenskt fartyg.

Spänningen släppte. Vi var faktiskt redan på svenskt vatten. Jag kunde andas ut, men funderade länge på varför så många föll på knä och bad till gud. De flesta ester jag kände var inte särskilt religiösa. Kyrkorna hemma var ju oftast folktomma.

D
A
G
B
O
K
E
N

VI KOMMER TILL SVERIGE

Citat ur dagboken:

”Ni, mina små söta flickor, var mig till stor hjälp under dessa, mitt livs svåraste år i ett nytt land. Ni gav mig ingen rast eller ro – jag hade fullt upp med att sköta er och inte tid att bekymra mig över vårt öde.”²”

Detta berättar Lidingö lottakår:

”Vid Breviks brygga på södra Lidingö lade flyktingbåtarna till. Där möttes passagerarna av myndighetspersoner av alla slag. Där stod också bussar, färdiga att föra dem vidare. På skrangliga bord, lånade från ett litet kafé i närheten stod back på back med goda smörgåsar, en lång rad med muggar, som skulle fyllas med varm choklad eller hett te ur de värmeisolerade 50-liters mjölkflaskorna. Tre stora smörgåsar per man var det minsta var och en fick, men det hände ofta, om någons ögon särskilt bedjande hängde fast vid det eftertraktade innehållet i backarna, att smörgåsarnas antal ökades med både en eller flera. Vilket pålägg som var mest omtyckt, osten eller korven, var svårt att säga. Kanske var leverpastejen nummer ett, när det vankades sådan.”

2 Detta skrev mor något år senare, men la till det på fel ställe. Det får stå kvar här.

Första tiden i Sverige

Den svenska tullen kom ombord och alla blev förhörda och registrerade. De som hade pass måste visa upp dem. En tulltjänsteman talade tyska, log och gratulerade mig. Jag blev alldeles stum av förvåning men frågade till slut varför han log så glatt, varför han gratulerade mig.

”Det är ju er födelsedag idag” sa han glatt. Då kom jag på att det var den 22 september 1944. Jag fyllde 33 år. Det hade jag glömt. I paniken och flykten hade det helt fallit ur minnet. Livet är oss kärt och just då var så mycket annat viktigare än bemärkelsedagar.

Vi fick gå i land och äntligen fick vi något att äta. Där fanns så mycket folk på kajen och jag var trött och hungrig. Först långt senare fick jag veta var vi var och vem som tog emot oss.

Vi blev hänvisade till en tvättinrättning, en sorts bastu. Här gned man in en illaluktande vätska i håret på oss, Sabadillättika mot löss. Jag tror inte att någon av oss hade löss. Det underligaste av allt var att man gned in den skarpa vätskan även i barnens tunna babyhår. Jag fick lägga ifrån mig mitt barn en liten stund på en bänk medan de höll på med mitt hår. Då såg jag i ögonvrån att en stor kvinna med ett litet barn i famnen just skulle sätta sig på min baby. Jag skrek allt vad lungorna höll. Alla tystnade och såg på oss. När jag räddat mitt barn från att krossas gav jag mig själv ett löfte – att jag aldrig någonsin mer skulle lägga ifrån mig henne på det sättet.

Från tvättinrättningen blev vi förda med buss till Eriksdals Folk-skola, och där skulle vi bli inkvarterade i gymnastiksalen. Man hade satt upp mer än 400 våningssängar. Jag fick en underbädd och ovanför mig skulle ung dam sova. Just nu gick inga barn i skolan och när de kom tillbaka fick de tyvärr vara utan sin gymnastiksal.

Svärmor Mari kom till ett annat flyktingläger men efter en kort tid fick vi ändå vara tillsammans. Hans däremot hamnade på andra sidan Stockholm. De här tillfälliga flyktingförläggningarna tjänade också som karantän.

I ett rum med ett par hundra människor kan ett litet störningsmoment bli till ett stort problem. Min dotter började gråta. Varje kväll, prick 22.00 när många ville sova, började hon gråta. En kvinna bad mig ilsket att göra något för att få tyst på henne. Själv var jag djupt olycklig för att vi blivit till ett problem. Det räckte med svårigheter nu tyckte jag. Så viskade kvinnan i ovanbädden till mig:

- Jag är barnläkare och vet att du inte kan göra någonting för att få tyst på barnet här och nu. Gå och lägg flickan i den där kvinnans säng och fråga om hon kan få tyst på henne.

Jag gjorde så. Alla i salen såg tysta på. Så började Sirje skrika och gråta värre än någonsin. Tystnaden och barnskriket bröts av ett skratt. Sedan kom ett till och till slut började alla skratta. Jag tyckte faktiskt lite synd om kvinnan som fått uppdraget att få tyst på mitt barn. Men från den dagen var det ingen som kom med kommentarer när ett litet barn började gråta.

Precis anlända till Sverige. Flyktingläger i Eriksdals Folkskola.
Meeta med Sirje till vänster

Efter ett par veckor insjuknade Sirje i vattenkoppor. Hon hade koppor överallt och man gav oss temporärt ett eget rum. Men snart kom ytterligare två kvinnor med barn till det isolerade rummet. Barnen hade massor av koppor som sedan torkade och blev brunaktiga. Jag började bli osäker på om det verkligen var vattenkoppor.

Hans kom ofta på besök och vid ett tillfälle tog han med sig sin gamle bekant, barnläkaren Dr August Weltmann, också flykting i männens läger. Weltmann undersökte barnen och konstaterade att det verkligen var vattenkoppor. Som tack avstod svärmor och jag från dagens middag till förmån för Hans och doktorn. De åt med god aptit och gav sig iväg, båda mätta och glada, tillbaka till männens läger.

Under tiden i Eriksdals folkskola var det ingen som tänkte tillbaka på vårt hemland eller flykten. Vi var så glada för att vi överlevt och kommit ifrån fienden. Ingen trodde att ryssarna skulle stanna särskilt länge i Estland. Självklart skulle vi snart åka hem igen. Man började ändå så smått prata om arbete för att få ihop pengar till vistelsen i Sverige. Vi var beredda att ta vilket jobb som helst. Det skulle ju bara bli en övergångstid i Sverige.

Det började närma sig jul. Tidigt på morgonen, den 13 december 1944, hände något ovanligt, något himmelskt vackert som vi aldrig sett tidigare. Plötsligt, när alla låg och sov, vaknade vi av sång utanför salen och in kom en hel rad med vitklädda barn. Varje barn hade ett levande ljus i handen, och ett barn hade en krans med ljus i håret. De sjöng en vacker sång och kören hette Lucia. Någon förklarade på tyska vad det hela betydde. Det var en svensk tradition som firas varje år den 13 december. Alla var djupt rörda och tyckte att det hade hänt något magiskt, något som ingen av oss hade varit med om tidigare.

Det visade sig att barnen som sjöng var från samma skola som lånat oss gymnastiksalen. Vi lovade varandra att ta med oss denna vackra tradition hem till nästa jul i Estland.

D
A
G
B
O
K
e
N

Flytt från lägret

D I mitten på december började man flytta ut folk från lägret. Alla familjer med små barn skickades till ett nytt temporärt boende. Vi skickades till Frostavallens sporthotell i Skåne. Det liknade ett värds-
hus och låg mycket vackert mitt i naturen. Där bodde nu ca 100
estniska flyktingar.

A Min familj fick ett eget rum. Svärmor bodde inte långt ifrån, i ett
rum med en annan ensamstående kvinna. Det var enkla hotellrum
G med våningssängar. Varje rum hade sängar för 2 vuxna. Sporthotellet
var tänkt för gäster som behövde någonstans att bo när de bedrev
B sin sport. Det var ett bekvämt ställe tyckte jag. Svärmor Mari hade
O lånat en symaskin och sydde en sovpåse till Sirje av en vit filt, så att vi
kunde gå ut i den snörika parken i Frostavallen.

K På bottenvåningen fanns en samlingssal med en kamin, där vi
eldade och träffades om kvällarna. Vi gjorde stora planer för vår åter-
E resa, lyssnade på radio, läste tidningar, diskuterade och argumentera-
de. Alla såg tecken på att kriget snart skulle ta slut och vi skulle kunna
N åka hem. Våra släktingar visste ju inget om oss, var vi var eller om vi
överhuvudtaget levde.

Ett par energiska damer tog på sig husmorsuppgifterna och vi fick
efterlängtat estnisk mat, såsom surkål, rossolje, soppor, köttpiroger
och mycket annat. Maten var god och jag gjorde svensk "välling" till
min baby. Man gjorde allt själv, vällingen bestod av mjöl, smör och
mjölk. Någon färdigmat för små barn fanns inte.

Så småningom började jag mata min dotter med puréer och grönsaker.
Hon ökade i vikt och förvandlades till en glad baby som nästan
aldrig mera grät. Både Hans och jag var glada för att hon fick rosiga
kinder och tycktes trivas.

Under tiden i Frostavallen åkte vi ofta längdskidor. Att hyra ett par
skidor kostade bara 1 krona. Pengarna fick vi när vi sålde mina
smycken. Hans åkte också till Stockholm för att sälja våra 2 pälsar
från kartongen med varma kläder och några andra saker. Föreståndaren
för vårt boende följde med honom. Han var också från Estland.

Frostavallens sporthotell 1944. Hotellet som förvandlades till flyktingläger.

Men i Stockholm blev det problem. Det var fortfarande krig i Europa och inga flyktingar fick lämna sitt läger utan tillstånd. Hans tog ändå en chans. I Stockholm gick han till en pantbank med våra pälsar. Tyvärr besöktes pantbanken av en myndighetsperson just då och mannen ville se pantbankens inköpslista. Då kom det fram att vissa saker sålts av flyktingar. Jag antar att pantbanken fick betala böter. Lite pengar blev det ändå och därmed ville Hans genast lämna boendet. Han ville börja arbeta och vägrade leva på Sveriges bekostnad i Frostavallen.

Julen 1944

Vi firade jul i Frostavallen, lugnt och trevligt. Det ordnades en gran, julklappar till barnen och festmat. Allt var som i Estland, och alla tänkte på vårt älskade hemland. Det gjorde mig ledsen och upprörd, eftersom jag inte hört något från mina föräldrar eller syskon. Men vi hoppades fortfarande att snart få komma hem igen.

Under tiden i Frostavallen fick jag mycket hjälp med mitt barn, många ville hålla henne och hon blev till en liten levande docka. Vi hade också ett antal fester. Då och då ordnades ett uppträde av

Julfest i Frostavallen. Tomten har just kommit och min far sitter 2:a till vänster i gruppen vid fönstret, mitt emot dockan.

N någon svensk artist. Tiden gick fort men Estlands befrielse lyste med sin frånvaro. Männen blev rastlösa. Hans ville bort från boendet till varje pris. Man fick dock inte lämna utan att först ha ordnat lägenhet och arbete. Det var fortfarande krig och att ordna ett arbete för den som inte kunde språket var oerhört svårt. Dessutom hade vi inga pass.

Allting tog så lång tid. I Sverige fanns vid det tillfället mer än 23000 flyktingar från Estland. Dessutom hade Sverige fått ta emot en stor mängd flyktingar från andra länder.

I april åkte jag och Hans in till Höör, byn intill sporthotellet, för att söka arbete och lägenhet. Vi hamnade hos ett företag som arbetade med trä. Det var ett litet familjeföretag och de var villiga att skriva ett intyg på att Hans arbetade där. Självklart var det inte sant men vi behövde ett arbetsintyg för att få en lägenhet.

Som genom ett under träffade vi Jönsson, som kunde hyra ut sitt vackra, vita hus med trädgård. Han var skeptisk mot flyktingar och begärde 6 månaders hyra i förskott. Vår andel var 100 kronor per månad. Förutom oss flyttade några andra in, tre kvinnor och två barn. En av kvinnorna var gravid och hade kommit ensam till Sverige.

Varje dag grät hon över sin man, en advokat som blev kvar i Estland.

Vi lät fotografera Sirje. Bilden blev så bra att fotografen gjorde en förstoring för sitt skyltfönster. Efter en tid fick vi bilden som gåva. Nu var hon ingen baby längre. Hon hade börjat gå och i ettårsåldern sprang hon redan omkring. Hon pratade mycket och kunde många ord och korta meningar, men naturligtvis allt på estniska. Men det hände också olyckor. En gång när hon sprang omkring la hon plötsligt sin hand på spisen. Spisen var het och hon brände sig ordentligt. Hans var utom sig, tog upp henne och sprang med henne till närmaste apotek. Apotekaren var hjälpsam och vänlig. Hon fick ett förband om handen, en salva att smörja på och extra förband att ta med hem.

Min dotters ettårsdag firade vi lugnt och hade till och med en present. Det var en liten leksakshäst av vit vaxduk, benvit och lite platt, vadderad och hopsydd längs alla kanter med brunt garn. Hon önskade sig en leksakshäst eftersom vi läst om hästar i en barnbok. Därför kunde hon också säga "hobune", dvs häst på estniska.

Ibland fick vi en chans att ta ett tillfälligt jobb och få lite inkomst. Vi kunde bland annat hjälpa till med disken i Frostavallen. Det vita huset vi bodde i låg 10 km från hotellet och någon annan möjlighet än att promenera dit och hem fanns inte. Hans började bli riktigt deprimerad och rastlös. Han ville göra något och försörja sin familj. Så en dag fick han en chans att arbeta på en reservdel till ett företag som tillverkade pumpar. Att starta det projektet kostade pengar och jag fick sälja min förlovningsring. Alla som bodde i vårt hus behövde pengar till uppehållet och kvinnorna sålde sina smycken. En kvinna hade ett tungt guldhalsband med ett kors. Hon sålde det för 150 kronor, på tok för billigt.

Långt senare fick jag veta att det fanns folk som utnyttjade flyktingarnas situation. En tidning på Gotland skrev om det:¹

1 Ett utdrag ur tidningen finns på sidan 160 i boken

Första lägenheten i Sverige

Vi började nu åka till Malmö för att skaffa jobb åt Hans och en lägenhet till familjen. En gång när vi åkte skidor under vintern, träffade jag en tjänsteman från Malmö Strumpfabrik. Han lovade mig ett arbete i fabriken. Vi hade inget val, språket var ett hinder och urvalet mycket begränsat. Vi var ju beredda att utföra vilket arbete som helst. Vi skulle ju snart åka hem igen. Det pinade oss att vi inte hört något från våra nära och kära.

Äntligen lyckades vi få tag i en lägenhet, en etta på Solgatan 24 i Malmö, på första våningen. Här bodde vi fram till den 1 oktober 1946. Det var lätt att flytta från det vita huset. Vi hade ju knappt några ägodelar. Vaktmästaren på Solgatan lånade oss en säng. På vinden hittade vi ett bord och några stolar. Hyran var 35 kronor i månaden och någon värme fanns inte i lägenheten. Däremot fanns det en gjutjärnskaamin i det enda rummet som vi kunde elda i själv.

Vi hade tagit med oss två stora pappkartonger från Tallinn som vi ännu inte öppnat. Där fanns säkert lite husgeråd eller kläder. Högtidligt öppnade vi kartongerna, men döm om vår besvikelse när vi såg vad de innehöll. Där fanns inget användbart alls. Båda kartongerna var fyllda med råbomull. Det visade sig att Hans hade tagit vara på bomullen från ett skepp han bärgat, packat in det i kartongerna och sedan glömt vad som fanns där. Det slutade med att vi bar upp dem till det vindsutrymme på 5:e våningen som hörde till vår lägenhet.

Jag började omedelbart arbeta i Malmö Strumpfabrik. Vi arbetade i två skift, ett från kl 05:00 på morgonen till 14:00 på dagen, det andra från 14:00 på dagen till 01:00 på natten. För mig var morgontiderna ett stort problem. Inga bussar gick så tidigt och det var drygt 4 km mellan vårt hem och strumpfabriken. Dessutom var jag nu gravid med en ny baby. Lösningen var att helt enkelt promenera fram och tillbaka till arbetet. Det var tur att jag hade svärmor Mari, som tog hand om Sirje. Många ester fick lämna sina barn till en barnkrubba mitt i natten om de hade skiftarbete, och det var oerhört plågsamt för barnen.

*Bild från Malmö Strumpfabrik (Arkiv Malmö)
de heta ställningarna jag jobbade med.*

Arbetet var enkelt men fysiskt krävande. Man fick stå upp hela dagen. Mitt jobb var att trä strumpor på heta ställningar. Det värkte i benen och det var väldigt varmt. För en gravid kvinna var det mycket tröttsamt, och det var svårt att trä på strumporna.

Männen hade svårare att få arbete. Hans försökte men lyckades inte. Till slut blev han sjuk av oro och hopplöshet. Ännu kunde vi ju inte åka hem, trots att kriget var slut. Hans fick värk i rygg och ben. Snart kunde han inte ens gå och tog sig mödosamt fram i lägenheten med två kvastar som kryckor. Ingen visste vad det var för fel på honom. Det enda som höll hoppet uppe var att vår dotter utvecklades snabbt och fint. Jag köpte bilderböcker och vi hade många fina stunder tillsammans.

Bara vi kan arbeta blir det bättre

Ett år gick snabbt. I december 1945 hade de flesta ester i Malmö fått arbete hos Kürzels eller i Mab&Mya textilfabrik. Kürzel var ett företag som bestod av spinneri, färgeri och då även väveri. Mab&Mya var en yllefabrik med många anställda.

Esterna var ca 130 stycken och behövde någonstans att bo. Man uppförde därför fem baracker, tre till bostäder, en till matsal och en huvudbyggnad med barnkrubba, administration och tvätteri. Bostäderna var möblerade med bord, stolar och sängar. Familjer fick ett eget rum, medan ensamstående fick dela.

På Mab&Mya tjänade kvinnor 40-50 kronor i veckan och män cirka 60 kronor. Från den lönen drogs drygt 20 kronor i veckan för kost och logi.

*Estgården låg nära Dalaplan i Malmö, på en gata som idag heter
Estlandsgatan. Bild av Iti Sild.*

Man anställde en förestånderska och i matsalen kunde esterna äta svensk husmanskost. Lyckligtvis är den svenska husmanskosten i mångt och mycket lik estnisk mat, men nog fanns det sådant som esterna tyckte var underligt. Det ingick ett matpaket i lönen när man gick till arbetet på morgonen. Min mor arbetade inte där, men Malmö Strumpfabrik låg i närheten. Far arbetade hos Mab&Mya en kort tid.

Till jul ordnades en julfest på Estgården, dit alla var välkomna. Mina föräldrar bodde i Kirseberg och för att ta sig till Estgården fick de åka spårvagn med byte. Det här året skulle de åka iväg med både mig i barnvagn och farmor Mari. Spårvagnarna var fullpackade såhär innan jul och Mari gick först på den spårvagn som kom. Konduktören kunde inte klämma in barnvagnen och mina föräldrar kom inte med. Mari var redan inne i folkhopen och spårvagnen körde iväg, Hon kunde inga andra språk än estniska och ryska, och hon kunde heller inte adressen till julfesten. Mina föräldrar blev utom sig av oro. Jag kan bara gissa hur rädda de var och trodde nog att Mari skulle få en astmaattack.

Det här var bara ett av de oväntade missöden som säkert drabbade många flyktingar. Hur som helst fick barnvagnen plats på nästa spårvagn och mina föräldrar höll nervöst utkik efter Mari. På nästa hållplats stod hon. Såhär i efterhand tänker jag att hon nog klarade av mer än de flesta. Hon överlevde trots allt två krig och 11 år i Sibirien.

Den stora salen på Estgården var smockfull med folk. Långbord stod dukade med massor av mat. En vacker, stor julgran lyste upp rummet med alla sina levande ljus. Barnen lekte på golvet och det var riktigt festligt. En jultomte med en säck på ryggen kom naturligtvis också. Det är en estnisk sed att barnen skall läsa en vers för jultomten om de vill ha paket. När jag blev stor nog att läsa verser tränade jag alltid i god tid innan jul.

Själva julafton firades hemma. Min far hade köpt en trehjuling till mig, men ännu nådde mina ben inte ner till tramporna. Mor berättade att jag på något sätt ändå tog mig runt på cykeln. Jag fick också en docka med vagn, böcker och klossar samt en docka som kunde snurra runt när man tryckte på den. Hon var glad för att hon hade lite mer pengar genom arbetet på strumpfabriken.

1945 – osäkerheten växer

Vid andra världskrigets slut flydde drygt 3000 soldater från Baltikum till Sverige. De var alla tvångsinkallade mycket unga män som hade stridit för Tyskland. I väntan på beslut placerades de i interneringsläger. I juni 1945 begärde Sovjetunionen att dessa soldater skulle återföras till sitt land. Den svenska regeringen gick med på detta. De flesta av soldaterna var tyskar och de överlämnades i slutet på året utan att det blev någon större diskussion om det i Sverige. De fördes vidare till Tyskland.

Bland soldaterna fanns också 167 balter, som Sovjetunionen nu ansåg som sovjetmedborgare och därmed som landsförrädare. Många var säkra på att dessa 167 unga män skulle gå mot en säker död om de återbördades. De baltiska soldaterna inledde en hungerstrejk och lades in på sjukhus. Deras återfärd uppsköts och utlämningsbeslutet utsattes för hård kritik i svensk press. Vår kände författare Vilhelm Moberg skrev bland annat:

- För dessa människor måste asylrätten gälla om den någonsin i något land mer ska gälla.

Vår dåvarande kung Gustav V motsatte sig baltutlämningen och vädjade personligen till Sovjets ledare. Sveriges samlingsregering stod ändå fast vid beslutet. Sveriges kommunistiska parti satte igång en diskussion om att även skicka tillbaka de 30 000 civila flyktingar som kommit till Sverige från Baltikum, bland annat min familj.

Bland esterna hade nu ett nytt problem och stor oro uppstått. De flesta balter hade flytt av andra skäl än själva kriget. Det var intellektuella, f.d. estniska politiker, företagare, författare eller personer som hade andra vägande skäl till att inte stanna kvar under sovjetisk regim. Min far Hans trodde sig också fått en förrädarstämpel av Sovjetmakten på grund av sina handlingar under den ryska ockupationen. Skulle vi också utlämnas? Den kommunistiska ideologin lockade många anhängare. Hur den verkligen utövades bakom järnridån visste ingen utanför Sovjetunionens gränser. Så många hade lämnat Sovjetunionen för att de ansågs vara borgerliga fiender till staten. Livet kändes hopplöst. Mina föräldrar visste att farmor Mari inte skulle klara

ytterligare en förflyttning. Mor var gravid, hennes affär i ruiner och far skulle i bästa fall få tillbringa resten av sitt liv i Sibirien.

Den sista utlämningen verkställdes den 25 januari 1946, då närmare 400 personer utlämnades, däribland 146 balter. Minst sju av de baltiska internerna begick självmord under processen.

Livet går vidare i Kirseberg.

När Mari skulle handla mat behövde hon bara gå ner för några få trappor och över gatan. I hörnet låg Thulins speceriaffär och där kunde vi handla på kredit. Runt hörnet låg mjölkaffären.

Mjölken förvarades i stora mjölkkannor och ren grädde förvarades för sig. Man fick ta sin egen lilla mjölkkanna med till affären och försäljerskan, i vita kläder och vit klut runt håret, slevade upp mjölk i den medhavda kannan.

För att jag inte skulle göra något dumt med lillasyster eller bränna mig på spisen, band farmor fast mig i ett bordsben när hon skulle ut och handla. Vi hade stora och tunga möbler och jag var fullkomligt

nöjd med att sitta fast vid bordet en stund då och då. Till slut gick jag själv bort till bordsbenet när jag såg att farmor tog på sig kappan för att gå ut och sa:

- Sätt fast Sirje, annars går hon och rör lillasyster

Vårt skafferi fick vara kyl under vinterhalvåret. Under den varma årstiden drack man mjölken samma dag som den köptes. Den fick stå några timmar i den emaljerade kannan så att man kunde ta tillvara grädden som flöt upp. Ibland fick jag ett glas av gräddmjölken. Resten användes till kaffe eller så lät man den stå lite till för att bli vispgrädd. Om försäljerskan i mjölkaffären var på gott humör slevade hon upp lite extra grädd från ytan ur den stora mjöltkunnan och då blev det fest.

Mjölken surnade fort och den blev efter några dagar till filmjolk. Det var ganska vanligt att vi drack filmjolk till maten. Vi skakade eller rörde om den surnade mjölken och då blev den nästan slät.

Brödet var ett problem till en början. Svenskt bröd var bakat med socker och jäst - alldeles för sött. Estniskt bröd var bakat på surdeg och helt utan socker. Min mor kunde inte baka bröd själv och efter en tid öppnade Toomings bageri i Malmö. Butiken fanns mitt i Malmö och dit gick alla ester för att köpa sitt bröd om de inte bakade själv. Dit kom också finnar och ungrare, en blandning av invandrare.

Jag var en liten flicka som inte ville äta. Men farmor hade sina små knep. Om det var sent på kvällen och jag inte kunde sova, värmden hon lite mjolk. I mjölken la hon bitar av ljust bröd och sockrade en aning. För att det inte skulle vara alltför kallt i köket tände hon under ugnen och öppnade luckan. Sedan fick jag sitta i hennes knä, njuta av värmen och äta denna fantastiska kvällsmat. Därefter somnade jag ganska snabbt. Min favoriträtt var ändå hennes köttsoffa. Soppan bestod av köttbitar med svål och fett, morötter, potatis och klomp. Jag plockade ut de dallriga och feta svålbitarna och åt dem med god aptit. Morötterna fick vara och någon bit potatis gick ner ibland. Buljongen var god. Men något hull på kroppen fick jag inte.

Mari blev fort trött. Hon hade svår astma som hon fått under en lång tids tvångsarbete i det kalla Sibirien. Under vintern fick min mor stanna hemma en hel del när Mari blev sjuk i influensa och jag fick blåskattarr i den dåligt uppvärmda lägenheten. Trots att det var efterkrigstid

fungerade sjukvården i Sverige bra. Mor kontaktade en barnläkare. Efter några dagar fick hon medicin till mig och kunde arbeta igen. Hon var ju familjeförsörjare.

Far kunde inte arbeta än. Han var fortfarande sjuk. Det var vanligt att såväl soldater som civila fick en depression när de varit med om ett krig. Säkert led han av ett trauma. Till råga på allt skulle mor föda snart.

I vår lilla etta var det ofta besök. Vårt enda rum fylldes av andra ester. Farmor Mari bakade havrebröd eller rågbröd med surdeg på estniskt vis när hon orkade. Man åt enkel mat och drack enkla drycker. Då och då satt några bekanta på sängen och planerade återresan till Estland. De flesta av mina föräldrars vänner var från Saaremaa (Ösel) och Hiiumaa (Dagö), Estlands största öar. Men några var också från Tartu, universitetsstaden som ligger nära den ort (Viljandi) där far var uppvuxen. Knappt någon var som vi, från Tallinn, huvudstaden. För att hålla modet uppe ville alla ester träffas så ofta de kunde.

Annars rörde sig livet kring mig, barnet som inte ville äta. Hans visade sig vara en mycket beskyddande far. När något hände mig, fick både min mor och Mari en ordentlig utskällning. Det plågade mina föräldrar att jag skulle växa upp under så fattiga förhållanden och i en så liten bostad. I dagboken skrev mor ner min dagliga meny. Jag var ett och ett halvt år gammal:

Frukost: Mannagrynsgröt med fruktsoppa.

13:00: Kött eller fisk, förmodligen med potatis.

17:00: Brödsoppa med russin eller äpple och grädde.

21:00: Gröt och fruktsoppa igen.

Jag blev dock starkare efterhand och åt troligen något ändå trots min mors farhågor. Farmor Mari lärde mig att prata tidigt och att tvätta ansikte och händer själv, redan i ett- och etthalvt årsåldern. Ändå var barn i efterkrigstid i stort sett likadana som barn är idag.

Farmor och jag hade ofta en sorts maktkamp. När jag inte ville göra något protesterade jag högt och ljudligt. Hon ville ändå aldrig vara för sträng, eftersom hon så väl visste att små barn känner av föräldrarnas problem och ville inte ställa till med nya.

En lillasyster kommer till världen

Jag tycker det är underligt att vi inte får några brev från Estland. Jag tror heller inte att några brev går fram. Det känns som om vi och vårt hem är avskurna från övriga världen. Varje dag tänker jag på mina föräldrar och mina syskon. Jag vill veta om de lever. Jag gråter ofta, kan inte koncentrera mig på att ordna saker i hemmet. Det är tur att vi har Mari.

Den 14 februari kl 04:20 föddes mitt andra barn, en flicka. Jag var bara 5 dagar på sjukhuset. Sjukhuset är modernt och bekvämt. De gav mig lustgas, något jag aldrig hört talas om förut. På slutet fick jag narkos. När jag vaknade ur narkosen sa barnmorskan att jag fått en dotter.

- Hur vet ni det, frågade jag.

Hon pekade på en liten säng intill min egen. Där var hon, min nyfödda dotter. Först då förstod jag att allt var över.

När jag kom hem med den babyn ryggade Sirje tillbaka och tittade på mig under lugg. Jag vet inte om hon blev rädd eller generad. Något nytt hade hänt som hon inte förstod, och hon sa inte ett ord. Det stumma tillståndet varade i några dagar. Hon äter ingenting, och det gör mig bekymrad.

En sjuksköterska kom hem till oss två dagar efter min hemkomst. Hon hade med sig en våg. Sköterskan hade fått veta att min baby inte fick ordentligt med mjölk. Nu visade det sig att hon faktiskt inte fick i sig tillräckligt med näring, och sjuksköterskan beslöt att skicka henne tillbaka till sjukhuset för att reda ut problemet.

Den 24 februari är vår nationaldag. Den dagen 1918 blev Estland självständigt efter första världskriget. Vi firar nationaldagen i kyrkan. Den har vi alltid firat. Tre präster predikar ¹. Före detta operasångerskan Tiedeberg sjöng så vackert. Jag vet att den här dagen kommer att firas varje år så länge jag lever. Det är en viktig dag för oss ester.

När nu lillasyster kommit till världen bor vi 5 personer i en etta. I vårt enda rum finns en kamin som vi eldar med tidningspapper, trä

1 Prästerna var Lattik, Pettersson och Pöhl

och kol. I köket finns ingen värme och där är det obekvämt att sitta. Ute är det kallt och snö.

Vi har varken badrum eller dusch. Därför går vi till ett till badhus en gång i veckan. Där finns en bastu som vi naturligtvis uppskattar. I Estland är det tradition att bada bastu ofta. Man lägger unga björkkvistar i en bastustäva för att de skall bli mjuka. I bastun slår man sig lätt med knippena över hela kroppen och blir riktigt ren. Därefter skall man egentligen hoppa i sjön men det går bra med en dusch. Några björkkvistar finns ju inte här i svensk bastu så vi får tvätta oss på vanligt sätt innan bastubesöket.

Ibland åker jag in till stan med Sirje. Hon kan gå själv och det är bra när lillasyster skall med. Jag kan inte promenera med två vagnar.

Lillasyster är tillbaka från sjukhuset och man hittade inget fel på henne. De sa att hon bara är lite lat och orkar inte äta färdigt. Sirje har vant sig vid lillasyster och pussar henne hela tiden. Men det blir lite häftigt ibland och farmor Mari säger till. Då klagar hon för pappa Hans att "Vana on paha" (vilket betyder att farmor är dum).

Mars 1946

Det finns inga arbetstillfällen i Malmö eftersom det är strejk. Hans har köpt gamla cyklar som han vill göra i ordning, rengöra och måla för att sedan sälja. Han fick adressen till en verkstad i Nordanå när han köpte plåt i en järnhandel. Verkstan finns i ett hus som ägs av paret Sjöstedt. Vi var där tillsammans för att fråga om Hans kan få arbeta i verkstaden. Fru Sjöstedt kommer ursprungligen från Tyskland och det är lätt för mig att prata med henne.

Nordanå ligger ca 5 km från vår bostad, precis utanför stan. Mari har stickat en vacker halsduk i Haapsalustil som gåva till fru Sjöstedt. Hon blev mycket glad över den. Efter att vi berättat om våra stora ekonomiska problem fick Hans lov att använda verkstan när han vill. Lyckligtvis får mina barn ändå allt de behöver och de är alltid glada.

Jag kan trots vår dåliga ekonomi ändå köpa böcker på estniska och läser högt ur dem för Sirje. Hon lyssnar intresserat och är också intresserad av sång.

Själv kan jag inte sjunga alls. Farmor Mari sjunger ofta och då blir jag också tvungen att sjunga, vilket jag som sagt inte gör särskilt bra. Mari syr också mycket, just nu en ny vinröd klänning åt min äldsta dotter. Tack vare henne har barnen alltid fina kläder. Den begagnade symaskinen är vi alla glada för.

D April 1946

A *En dag åkte vi långt med tåg, från Malmö till Höllviken. Vi hälsade*
G *på en familj som fått arbete i en restaurang. Sonen Eduard fyllde 13 år*
B *och vi tog med en födelsedagskringla, vilket är tradition i Estland. Vi*
O *behövde den här utflykten. Höllviken är underbart vackert. Jag skulle*
K *gärna vilja bo där. Det börjar bli vår och om ett par månader fyller*
e *Sirje två år. Nu pratar och sjunger hon hela tiden. När hon hittar nål*
och tråd försöker hon sy.

K *En dag fick Hans böter för första gången i livet. Han cyklade utan*
e *ljus och blev stoppad av en polis. Det kostade honom 15 kronor. För*
oss är det mycket pengar.

N Maj 1946

Vi fick besök av en fru Aspe. Hans hade satt ihop cyklar till hennes tvillingdöttrar. Det är fortfarande brist på allt på grund av kriget. Det finns varken bilar eller nya cyklar att få tag i här. Det var skönt att få ihop lite extra pengar. Mari har sin astma och hon har blivit svagare på sistone. Hon har mycket att stå i eftersom hon nu har två barn att ta hand om. Bara att gå till affären tvärs över gatan är ett helt företag för henne. Hon orkar inte ta med sig båda barnen.

Den 2 juni 1946 hade vi dop av lillasyster. Hon skall heta Marje. Hennes fadder blev fru Sjöstedt i Nordanå. Där hade vi också samkväm efter dopet och många gäster. Det mesta av maten och drycken köpte vi själv, men fru Sjöstedt hjälpte till med allt. Mari hade stickat en rosa kjol till Sirje och sytt blus och byxor av grönt siden.

Vi åt, drack och sjöng som om det vore en fest hemma i Estland.

Juni 1946

I juni är det Sirjes 2-årsdag. Hon är förändrad, ena stunden snäll och lugn, men helt plötsligt rastlös och kan inte sova på natten. Jag vet inte vad det beror på, men troligen känner hon av vår oro för våra släktingar och för vår dåliga ekonomi. Vi känner oss mycket fattiga. Min lilla lön och Hans tillfälliga sysselsättning ger för liten inkomst.

Jag köpte ett dockansikte på Tempo (dockor finns knappt att få tag på ännu). Dockansiktet kostade 25 öre. Jag använde det för att förnya en gammal docka. Dockan fick också nya kläder, nya ben och nya händer. Dessutom köpte jag delar till en dockservis av trä. Vi gjorde en tårta och tände ljus.

Hans vill hela tiden göra nya affärer. Nu köpte han en gammal skrotbil och vill bygga om den till en ny. Han har god hjälp av en ogift man som bor i samma hus som vi, Ahlberg, som ofta kommer och hälsar på. De arbetar tillsammans så gott det går med den gamla bilen men behöver pengar för att fortsätta.

Fortfarande är vår enrummare alltid full av gäster, landsmän som bor i närheten. Ibland blir jag förvånad över hur många personer som kan rymmas i ett enda rum.

Juli 1946

Den 4 juli fyllde Hans 48 år. Jag dukade bordet på morgonen och la mina anspråkslösa presenter på bordet; sockar och två par sportbyxor. Sirje låg ett tag på sjukhus för problem med magen. Hon ville inte vara där, grät och ville hem. Personalen lät mig inte hälsa på. Jag skickade apelsiner, äpplen och päron till henne. Men hon förstod inget av vad de sa och miljön var så främmande. Jag hade gärna stannat på sjukhuset men det gick inte.

När hon kom hem sa doktorn att det inte var några problem med tarmarna, utan att hon helt enkelt fått sitta på pottan för länge. Jag får tala om det för Mari – jag tror att hon låter henne sitta där hur länge som helst.

Tiden på sjukhuset har fått följder. Sirje blev rädd för alla främmande, speciellt för folk med vita kläder. Oron höll i sig länge. Vi för-

söker trösta så gott det går. Hon har fått problem med att leka med andra barn. Trots att hon så gärna vill vara med i leken är hon rädd för dem. Jag måste vara med hela tiden, och hon tar inte ögonen ifrån mig av rädsla att jag skall försvinna. Men hon äter ganska bra och blir rödare om kinderna för varje dag.

D December 1946

A Den 1 oktober fick vi en ny lägenhet med två stora rum. Den ligger
G på 4:e våningen i samma hus och är rymlig, ljus och släpper in massor
B av sol. Ute är det redan kallt och till våren hoppas jag att Sirje kan gå
upp- och nerför trapporna själv. Mari kan inte bära två barn i alla
dessa trappor.

O Vi har varit på flera fester för att träffa landsmän. Jag vann faktiskt
en hel korg med frukt på en 20-öreslott. Alla vi flyktingar har dåligt
K med pengar. De arbeten vi kan få är dåligt betalda. En korg med frukt
e är fantastiskt fint att vinna.

N Estniska sällskapetets julfest var årets händelse. Nästan alla ester var
där, mer än 250 personer. De fick knappt plats i den lilla lokalen. Hela
min familj var där, till och med lilla Marje och farmor. Man pratade
(som vanligt) om när Estland blir fritt igen. Nu har vi varit i främ-
mande land i över två år. Ingen av oss har hört något från sina nära
och kära och min längtan hem är enorm. Alla är oroliga. Det är ju
fred och kriget är slut. Många av våra vänner har faktiskt redan
packat för hemfärd.

Jag blev inte alls lugnare av allt pratet. Efter julfesten var jag myck-
et mer orolig. Hoppet och optimismen börjar ta slut. Att vi har dålig
ekonomi och inte kan välja vad vi skall arbeta med gör det hela värre.

Hans vill absolut starta eget. Han är en så stor optimist. Fastän han
inte kan språket tror han att det skall gå bra och att han ska få mycket
att göra.

Vi har firat julafton hemma och hade besök av goda vänner med
sin 10-åriga pojke Raul. De stannade över natten. Vänner är så
trevligt att ha här, en ljuspunkt i våra svårigheter.

Jultomten kom med många julklappar. Sirje fick 3 dockor, en dock-säng, 2 sagoböcker, ett leksaksstrykjärn, dockservis etc.

Fru Sjöstedt från Nordanå skickade oss en överraskning, ett stort paket. Hans fick en flaska brännvin, farmor ett förkläde och ett klän-ningstyg. Jag fick en dress av siden, Sirje fick en röd väska med axelrem och Marje vita skor. En fru Hult från Barnpunkten skickade också ett paket med alla sorters kläder till barnen. Svenskarna är verkligen vänliga och förstående. De gör mycket för att vi skall få det bättre.

Denna julafton var riktigt fin. Vi åt surkål, estnisk julkorv med korngryn och kvargkaka (färskostkaka). Vi hade allt som vi brukar ha hemma till jul. Men jag vet fortfarande inte vem som lever.

Jag föll uttröttad i säng, ändå ledsen.

1947 - Tredje året i Sverige

Till min dotter: Du börjar bli stor, klär av dig själv klockan sju, läser aftonbön och går och lägger dig. Du är livlig och frågar om saker hela tiden. Farmor Mari kan inte alltid svara på frågorna. Idag sa Mari "Stör mig inte, jag läser". Då rusade du ut i köket och klagade. "Far läser tidningen men tokiga farmor läser en tröja".

Mari blev allt sämre. Min mor kunde nu bara arbeta 4 timmar om dagen eftersom Mari inte klarade allt själv. Även min far arbetade nu och det blev lite lättare med två inkomster. Ingen visste om Mari över huvudtaget skulle bli bättre så att min mor kunde arbeta full tid igen. Men full tid innebar 10 timmar om dagen. Det tar en timme att ta sig till strumpfabriken och lika lång tid att ta sig hem. Kommunikationerna dit fungerar fortfarande inte.

Jag var nu 3 år och stor, tyckte jag. En dag skulle jag prova farmors symaskin, en trampmaskin av märket Singer. Att man skulle fälla ner symaskinsfoten hade jag naturligtvis ingen aning om, tvingade in ett tyg under foten och trampade på. Plötsligt tog det stopp och jag kände en stark värme i mitt pekfinger. Fingret satt fast i maski-nen. Jag hade sytt rakt igenom det och skrek i högan sky. Mor kom in och drog upp nålen. Far var upprörd och arg men kramade mig sedan. Han nästan grät av lättnad. Nålen var lyckligtvis hel, farmor satte på ett plåster och saken var ur världen..

Jag kan fortfarande känna den där märkliga hettan i fingret och chocken av att sitta fast i maskinen.

Inte heller här i Sverige var det särskilt bra efter kriget. Många varor var ransonerade. Kaffe fick man bara på kupong. Lägenheten var kall. Det tog tid att elda och få upp värmen. På morgnarna hade kaminen slocknat. Vintertid gick vi direkt in i köket när vi vaknat. När man tände under gasugnen och öppnade luckan blev det fort varmt och man kunde sitta ganska nära värmen. Först när vårt enda rum blivit varmt höll man dörrarna öppna så att värmen spred sig.

Dagtid passade Mari oss, lagade mat, sydde och stickade. Hon brukade säga

- Jag vill leva och hjälpa till tills Marje blir 6 år.

Hon tog väl hand om oss och var en trygg punkt i tillvaron. Om någon av oss barn vaknade på natten fick vi sova hos farmor. Ibland tog hon ut mig i köket mitt i natten, lagade den där soppan på mjölk och bröd. Jag satt i hennes knä och åt denna förunderliga rätt. Sedan var det lätt att somna igen.

När min mor kom hem ville hon aktivera oss barn på olika sätt. Radion var alltid på. Mina föräldrar sökte hela tiden tecken på att Estland skulle bli fritt igen. Men något besked därifrån fanns inte. Mor grät ofta och vi blev oroliga av hennes sorg. När hon hade dessa perioder av depression fick jag alltid mardrömmar.

Med radio, böcker och sånger kunde vi sysselsättas. Jag var ett nyfiket barn och ställde många frågor, bland annat om vad som stod i tidningen. Men hur mycket begrep jag av svaren? Förmodligen ingenting. Det jag önskade mest var en ABC-bok och en dockvagn med "huva".

Den 12 maj var det pingst och farmors 77-årsdag. Mor steg upp kl 05:00 och gjorde klart en tårta, blommor och presenter. Mari fick ett förkläde, tofflor och tjocka yllestrumpor.

Det var vår men fortfarande kallt. Speciellt svårt var det då hela familjen blev sjuk. Honung och hostmedicin fanns alltid hemma. Mirakelmedicinen mot förkylning var mycket varm mjölk med bikarbonat och honung. Mari blev sjuk allt oftare.

Jobben

Dagboken: Jag har gått ner mycket i vikt. Jobbet borta och hemma är ansträngande och de långa promenaderna på natten tar kraft. Men det är ett bra sätt att hålla vikten. Självklart är jag mycket trött, men när jag kommer hem till mina barn piggnar jag till. Mina flickor har så mycket att berätta och är så glada för att jag kommit hem.

Mors arbete på Malmö Strumpfabrik började kl 05:00 och hon gick hemifrån kl 04:00. Hon fick promenera ungefär 4 km från Solgatan 24 till strumpfabriken på Trelleborgsvägen.

Nu började hon se tecken på åderbräck. Alla kvinnor som arbetade på strumpfabriken fick ont i benen. Med tiden blev åderbräcken besvärande och först ett 10-tal år senare kunde det åtgärdas. Lönen i formsalen var lite högre än i den övriga produktionen, mest beroende på att man arbetade på ackord.

Min far hade svårt för att anpassa sig till att vara anställd. I Estland hade han under hela sitt vuxna liv haft eget företag. Att vara anställd var nytt för honom, särskilt i ett främmande land där han inte kunde språket. Tyvärr lärde han sig inte svenska så snabbt som mor så det blev nog en del gnissel mellan honom och hans svenske chef. Hans var van vid att bestämma själv vad han skulle göra på dagen.

Min fars arbete hos Mab&Mya passade honom inte och han slutade där. Istället fortsatte han att arbeta på den där bilen och hoppades få nytta av det. När den började bli färdig sökte han ett nytt jobb. Språket var fortfarande ett problem och min mor måste alltid följa med som tolk när han sökte jobb.

I maj 1947 började far arbeta på Addo. Det hjälpte familjen ekonomiskt. Men efter ett tag ville han starta eget företag och sluta på Addo. Han trivdes inte där och ville vara självständig.

- Jag vill börja arbetsdagen när jag själv vill och gå hem när jag vill, sa han.

I december började vi tänka på julklappar. Jag lekte jul så gott det gick med en mycket liten syster. Till vår stora glädje lyckades min far äntligen sälja den renoverade bilen. Kanske blev det julklappar till alla.

En sorglig jul 1947

Mari var riktigt sjuk under en kort tid och dog den 20 december kl 20:00. Hon kunde varken äta eller prata de sista tre dagarna, men hon tecknade åt mor att hämta barnen. Sedan tittade hon länge på oss och klappade oss på huvudet. Hon ville ju inte dö, ville leva lite till – men naturen tog ut sin rätt. Läkaren sa att det inte fanns något mer att göra. Hela hennes kropp var sliten efter två krig, tiden i Sibirien och alldeles för mycket arbete. Dessutom hade hon astma som besvärat henne under många år.

*Till minne av min farmor som
alltid såg till att vi hade det bra.*

Maris död var naturligtvis en stor förlust för oss. Den förtog glädjen av julen. Mor oroade sig för hur det skulle bli med barnpassning och jobben. Det blev en julafton i sorg och oro.

Mari fick ligga i sin kista i det stora hörnrummet som inte var uppvärmt. Visst förstod jag att farmor var död och aldrig mer skulle vakna men ändå inte riktigt vad det innebar. Jag ville gärna se henne, så när ingen såg smög jag in i stora rummet och tittade på henne. Hon var vacker, hade inga rynkor längre. När man dör blir man vacker, tänkte jag. Att det var sorgligt förstod jag inte just då.

Till mig sa man att farmor var mycket trött och hade farit till himlen. Ett tag undrade jag hur hon kunde komma till himlen från kistan i stora rummet. Julen kom och som det ofta är med små barn glömde jag snart att farmor inte längre fanns hos oss. Jag fick min fina dockvagn, en ljusbeige vagn med sufflett och minns den så väl fortfarande. Dessutom fick jag en bok om dockor och så naturligtvis godis.

Efter helgerna blev det begravning. Prästen Petersoo och ett antal landsmän kom hem till oss för att ta farväl av farmor. Sorgen var stor. Mari hann aldrig återse sitt hemland och mina föräldrar kunde inte meddela någon att hon gått bort. Järnridån var slutet och ingen visste vad som hände på andra sidan Östersjön. Jordfästningen blev den 28 december och det var 50 personer i kyrkan, ester och familjens nya svenska vänner. En del begravningsgäster bjöds på kaffe i vårt hem.

En övernaturlig händelse

Ur Meetas dagbok:

Jag fick ett brev från Arvi, Hans bror och min svåger. Arvi hamnade som flykting i USA och blev placerad i ett läger på Long Island tillsammans med andra flyktingar. Där skulle de stanna tills dess att tillfälliga pass och arbetstillstånd blivit utfärdade.

Den 20 december hade Arvi en märklig dröm om sin mor Mari. I drömmen befann han sig i sitt rum i lägret, då plötsligt dörren öppnades och hans mor Mari kom in. Hon hade två resväskor med sig och var klar för avfärd någonstans. Hon sa

- Jag har mycket bråttom.

Så tog hon fram två flaskor ur fickan och fortsatte

- Om det blir mycket svårt, ta lite ur flaskorna.

Därefter sa hon adjö och lämnade rummet. I drömmen tittade Arvi ut genom fönstret och såg henne runda ett hörn på gatan. I brevet till mig undrade han vad som hänt hans mor. Han visste ingenting om hur sjuk hon var. I början trodde vi inte att det var så allvarligt och hade inte meddelat Arvi i USA. Jag skrev till honom att hans mor gått bort samma dag som han drömt om henne. Längre tänkte jag på detta, kanske finns ett osynligt band mellan mor och son.

1948 - En fortsättning utan Mari

Det nya livet passar inte Sirje. Hon är olycklig på morgnarna och gråter. Jag gråter också i mitt hjärta. Lillasyster Marje däremot trivs på förskolan. Hon sitter mest i knät på en ung dagisfröken och är allas älskling, hon är ju så liten.

D Jag har varit helt hjälplös utan Mari och har inte kunnat före-
A ta mig någonting. Vi måste arbeta och vi har letat efter ett ställe att
 placera flickorna under arbetstid. Det finns en estnisk barnkrubba
G men barnen måste vara minst 3 år gamla för att bli antagna. Marje
 är alldeles för liten, snart bara 2 år. Efter att vi förklarat vår situation
B för barnkrubban tog de emot Marje trots allt. Kanske berodde det på
 att hon kan prata och inte längre behöver blöjor. Men det är långt till
O barnkrubban. Varje morgon promenerar vi snabbt från Solgatan till
K Lundavägen. Från Lundavägen tar vi spårvagn Nr 1 till Kockumsbron,
 där barnkrubban ligger. När jag lämnat barnen går jag på en buss och
E åker till Dalaplan. Arbetet börjar nu klockan kl. 08:00 och jag arbetar
 en timme mindre om dagarna så att jag inte behöver väcka barnen så
N tidigt.

Jag har fått vara hemma i omgångar eftersom barnen varit sjuka. Det är vanligt att barn blir sjuka i början på barnkrubban. Jag missade ett besök av Hans brorsdotter Velli och en teatergrupp, mitt tandläkarbesök och naturligtvis flera arbetsdagar. Det känns som min möjlighet att arbeta mest är som ett lotteri. Trots allt börjar jag bli van vid att lämna och hämta barnen och de verkar trivas, även om de ofta blir sjuka.

Hans har fått tillstånd att driva en verkstad och har slutat sitt nuvarande arbete för att börja som egenföretagare. Jag hoppas att allt går bra men är rädd att det skall bli många stötestenar på vägen. Livet förändras ju hela tiden. Han har förberett sin företagsstart och sätter snart igång. Just nu arbetar han med att inreda verkstan. Jag arbetar både borta och hemma, hjälper Hans med allt möjligt. Mitt liv har blivit ansträngande, både fysiskt och psykiskt. Hans är dock optimist och tror att jag om ett år kan stanna hemma med barnen. Självt tror jag inte det.

Vi har inget kapital. Ingen lånar väl pengar till flyktingar? När det blev dags för Hans att sätta igång sin verksamhet fick han faktiskt en beställning av Malmö Kommun. Vi var i kommunhuset och gjorde upp affären tillsammans. Men Hans måste ha pengar till att köpa material, så jag tvivlar på att han kan leverera i tid.

Igår fick vi oss ett gott skratt. Malmös kommunalordförande, som även är Rädda Barnens representant, besökte estniska barnkrubban och barnen sov just middag. Sirje var som vanligt vaken. När hon såg de främmande ansiktena, sprang hon till Marje, drog upp henne ur sängen och sa:

- Dessa är inte din mamma och pappa. Du får inte gå till dem.

Jag antar att stackaren var rädd att besökarna skulle ta lillasyster.

En av Hans gamla bekanta, familjen Kool, flyttade till Malmö med sin familj men har ingenstans att bo. Vi hjälpte dem och gav dem det största rummet (vi har bara 2). De har bott hos oss ett helt år nu. Dottern Helmi går också på barnkrubban. Det är trevligt att ha dem här. Barnen leker fint tillsammans och lördagar/söndagar gör vi alltid något intressant och roligt. Vi bakar och har små familjesamkväm. Nu när vi bor tillsammans med en annan familj kan vi hjälpas åt.

Kool hjälper Hans i verkstan och hans fru Hilda är sömmerska hos BEKÅ. I Estland var hon utbildad bibliotekarie och hennes man representant för stor chokladfabrik. Särskilt bra ekonomi har vi ändå inte men vi hoppas på bättre.

Augusti 1948

I mitten på juli fick familjen Kool en egen lägenhet, men vi träffas varje helg. Det går rykten om ett nytt krig och folk flyttar längre och längre från Ryssland. Bland många ester råder det panik. Många åker till Kanada eller till USA, och flera av våra vänner har rest iväg. Även familjen Kool vill flytta härifrån. Det är synd att alla våra goda vänner försvinner.

Det är bara vi flyktingar som är rädda för nytt krig, inte svenskar. De bygger upp sitt utmattade land med flyktingarnas hjälp.

Sjukdomarna avlöser varandra. Båda mina barn fick mässling och mycket hög feber, nära 40 grader. De blev rödfläckiga och svaga.

Hans håller på med sin verkstad. Han köpte en dyr svets på del- betalning, 3600:- kronor. Det är mer än min årslön. Han är arbetsam men jag undrar om han gjort rätt val. Han kan ju inget om verkstad utan är mer en säljare och affärsman än hantverkare.

Förskolan – den estniska barnkrubban

Vår förskola låg i ett tvåvåningshus på Bagers plats i Malmö, ganska nära stationen. Det var en oas i stan, grönt och lummigt runtomkring. Mor tog oss dit varje morgon innan med cykel eller spårvagn. När hon cyklade fick ett barn sitta där bak och ett där fram. Hur hon arrangerade det minns jag inte. Från vår bostad till förskolan var det 3,5 km.

Esternas förskola på Bagers plats var den gamla Hamnmästarbostaden.

Idag är det ett brygghus med servering av öl och mat.

Byggnaden är renoverad och kulturförklarad. Den har flyttats runt en aning pga ombyggnad av hamnen – ett otroligt avancerat jobb att flytta ett helt hus och sedan ställa det tillbaka.

Ett estniskt par förestod verksamheten och vår förskollärare var en utbildad pedagog som hette Kukk. Hon var mycket omtyckt men jag minns inte särskilt mycket om henne. Nu i vuxen ålder vet jag att alla som arbetade där de var mycket vänliga och omtänksamma. De hjälpte oss på bästa möjliga sätt. Något bidrag till flyktingar fanns inte på den tiden. Alla som vi kände arbetade med enkla jobb i början eftersom de inte kunde språket. Det innebar ofta skift eller obekväm arbetstid. Därför kunde förskolans personal tänja på reglerna och tiderna. Det hände att mina föräldrar inte kunde hämta oss i tid och ibland fick mor hämta oss för tidigt. Jobbet fick bestämma tiderna.

Barnen hade var sin säng att sova middag i. Men förskolan hade ont om pengar och madrasserna var hårda och knöliga. Jag hade inte en chans att somna. Sängen var förfärligt obekväm. När jag låg i sängen kliade det på hela kroppen och något stack som nålar i ryggen. Istället låg jag och grät, längtade hem till min mamma, gömde huvudet i kudden och vred mig hela tiden för att slippa den stickande känslan. Efter ett tag upptäckte Müllers att ett av barnen aldrig sov. Det blev samtal med mina föräldrar och jag fick som det enda barnet på dagis vara uppe under sovtimmen, men jag skulle vara tyst för att inte väcka de andra.

Det var helt underbart! Nu kunde jag bläddra i sagoböckerna i lugn och ro. Jag lärde mig några bokstäver och började öva. Så roligt det var med böcker!

Jag var den sämsta ungen på att äta. Maten tillagades av fru Mürk. Hon hade arbetat på en av Tallinns finaste restauranger och hennes mat var mycket uppskattad. Men det som fanns på min tallrik gick bara ner med nöd och näppe. Värst var fisksoppan, tyckte jag. Det var en varm, mjölkvit soppa med fiskbitar i. En gång hittade jag ett fiskben i den. Det fastnade i halsen och i fortsättningen vägrade jag att äta soppan, ville inte ens smaka. Även nu blev det samtal med mina föräldrar och jag slapp faktiskt fisksoppan. Vad jag fick istället minns jag inte men har ett svagt minne av att det var gröt - inte särskilt mycket bättre. Jag antar att det var stor sorg över min matvägran när vi förlänats en av Estlands bästa kockar.

Min älskade syster

Min lillasyster Marje var min trygghet. Hon var modig och påstridig och körde sitt eget lopp. Det var bekvämt att gömma sig bakom hennes påhitt och på så sätt slippa uppmärksamhet. Men när det blev bråk mellan henne och något annat barn blev jag som förvandlad. Jag försvarade henne som en tigerhona och ställde mig som en sköld mellan henne och det andra barnet. Ofta tog bråket slut då. Jag var ju lite större och det jag saknade i fysisk kraft hade jag i teknik. Trots allt hade vi haft lite syskonbråk hemma och jag visste mycket väl hur man kunde lura eller avleda ett mindre barn.

Ganska ofta ledde Marjes påhitt till olyckor. Hon tvekade aldrig att prova nya saker eller göra nya upptåg, ibland med en skada som påföljd. Under vår barndom har hon fått hjärnskakning, bränt fast en nylonstrumpa på benet, fått en nagel borttagen för att det fastnat ett julgransbarr under den, fått en tung handdukhängare av trä i pannan, satt sig på ett hett strykjärn, och hon hade jämt blåmärken på knäna av alla fall. Det blev många besök på akuten. Som tur var behövde vi aldrig vänta särskilt länge på sjukhuset. Det fungerade riktigt bra. Med plåster på sårén eller bandage kring ett skada var hon lika glad och pigg på nya äventyr som tidigare. Hon var som en kattunge med nio liv.

Modet att ge sig i kast med nya och spännande upplevelser behöll hon under hela sitt liv. Hon var aldrig rädd för det okända. Nya utmaningar och nya projekt var hennes livselixir, hur mycket arbete det än förde med sig. Två dagar innan hon gick bort bad hon mig åka och titta på en sommarstuga som byggdes om till ett boningshus.

- Kan du kolla att hantverkarna gjort vid golvet. Ta en bild och visa mig hur långt de kommit.

När jag kom tillbaka efter några timmar kunde hon inte längre prata. Tyvärr gick hon bort för tidigt men hann med mer än de flesta. Min tröst i sorgen är att hon i alla fall fick ett rikt och händelsefullt liv.

Kanske kan man rent filosofiskt anta att vissa människor får mer liv för sina år på jorden än andra, och då tänker jag på äventyr, erfarenheter och på vad man uppnår under livet.

30 juli 1948

Under sommaren kunde barnen vara i Sösdala, 8 mil härifrån. Estniska barnkrubban flyttade dit med 23 barn och tre vuxna. Barnen fick med sig stora paket med kläder, leksaker och lite annat nödvändigt. Jag är glad för att de fick vara på landet. Då behövde de inte stiga upp och jäkta iväg varje morgon.

Det var svårt att skiljas åt, men vi hälsade på dem en regnig söndag. De hade redan fått lite färg i ansiktet men föreståndaren klagade på att Sirje inte äter någonting. Marje är motsatsen och inte så komplicerad. Men det är kanske så med krigsbarn. Ändå var Sirje duktig och försökte inte gråta när vi for hem igen, men hon darrade i hela kroppen, den stackarn.

18 oktober 1948

Doktor Andersson, en vår trevliga barnläkare, kom till förskolan för en vecka sedan och sa att Sirje nog har ont i halsen och därför inte äter. Vi fick många mediciner men de hjälpte inte. Doktorn sa att hon förmodligen är ett barn som inte passar på förskolan och skrev in henne på ett vilohem på Rönneholmsvägen (det som sedan blev Flensburgska sjukhuset). I början var hon mycket olycklig och ville inte vara där men blev faktiskt starkare. Tyvärr härjade kikhosta på vilohemmet. Vi hämtade hem henne idag så hon inte skulle bli smittad.

5 december 1948

Vi hämtade hem Sirje för tidigt. Hon fick kikhosta och den smittade både Marje och Helmi. Hans fick vara hemma med barnen. Jag bestämde mig för att jobba skift igen för att få mer tid med barnen på dagen. Nu skulle jag jobba fram till 05:00 på morgonen. Ändå ville Sirje inte äta och förlorade i vikt. Dr. Andersson beslöt att få in henne på vilohemmet igen, denna gång tillsammans med lillasyster som egentligen inte behöver det.

Det var svårt att lämna bort båda barnen precis innan jul. Men vi måste överleva. Hans tjänar inga pengar ännu. Ändå är han optimist och säger att allt skall gå bra.

24 december 1948

Så kom julafton och barnen var på sjukhuset. Man ville inte skicka hem dem till jul. Det gör så ont i själen. Å andra sidan, tyckte Dr Andersson, att det är bäst för barnen att vänja sig vid sjukhuset och vara helt friska och starka då de kommer hem. Hon säger att hon vill hjälpa flyktingarna så gott hon kan. Hon vill gärna göra en insats.

Kl 10:00 på förmiddagen var vi på sjukhuset och lämnade paket till jultomten. Rummen var julpyntade, en stor gran stod mitt i rummet och barnen var vackert klädda. Flickorna hade fått lockar i håret. Vi kände av en riktigt fin julstämning. Barnen är ju inte sjuka utan bara svaga. Totalt finns där 10-12 barn, alla i ungefär samma ålder som mina barn. Lekkamrater är det gott om och många barnskötare.

Jul på vilohemmet. Jag är flickan t.h. med mörkt långt hår bakom den minsta

På juldagen besökte vi barnen igen. Sirje ville följa med hem, men vi berättade för henne vad doktorn sagt. Med Marje är det inga problem. Hon trivs som fisken i vattnet, springer runt och tar sönder

både sina och andras leksaker, vill ha godis av barnskötarna och är hur glad som helst.

Helgen är nu över och jag skall arbeta fulltid, så att vi får det lite lättare ekonomiskt när barnen kommer hem igen. Jag syr och gör andra sysslor när jag får tid. Det blir inte så mycket skrivet i dagboken. Ändå känns det bra att då och då skriva ner sådant som jag inte kan diskutera med någon.

1949

Till min dotter: Du längtar hem och frågade mig "Mor, har du inte bett gud om att barnen skall få komma hem?" Vad skulle jag svara på det? Du är så spröd och känslig.

Mina föräldrar besökte oss på vilohemmet varje söndag och onsdag. Det var riktigt barnvänligt och hemtrevligt. Min syster var stark och frisk. Hon sprang glatt omkring och bad vårdarna om "karamelle". Jag fick konstgjord sol och minns fortfarande lukten av den stora lampan som man inte fick titta på. Min systers glädje kunde jag inte stämma in i. Mor berättade att jag klamrade mig fast vid henne och ville hem. Det gjorde henne nervös och både hon och jag var rädda för att man vid ett visst klockslag skulle säga

- Besökarna ombedes att lämna sjukhuset.

Min far hade det heller inte så lätt. Det där med verkstan gick inte så bra som han hoppades. Han fick många jobb som bara gav en liten inkomst men många kostnader. Mor försökte hjälpa till så gott hon kunde. Hon var den enda som egentligen försörjde oss. Det far tjänade i verkstan räckte precis till att täcka hans kostnader. Han hade gjort dyra investeringar. Ibland var han tvungen att ta in en hjälpande hand i verkstan, någon han måste betala lön till. Pengar till bättre verktyg fanns fortfarande inte. När jag tänker på hans medhjälpare undrar jag hur han valde ut dem. Han hade några ester till hjälp och en finsk man. Det kan jag förstå eftersom infödda ester kommunicerar bra på finska. Senare hade han även en polsk ung man i verkstan. Far döpte dessa två till "Finnen" och "Polacken". Då visste vi ju alla vem han pratade om och hur de såg ut.

Någon "Svensken" fanns inte i hans verkstad. Men Sjöstedts som ägde tomten var nästan svenska, trots att mina föräldrar pratade tyska med dem.

Den 12 mars 1949

Från dagboken: Vi hämtade hem våra barn, eller som Hans säger "de små rättungarna". Barnens ögon sken av förväntan när de hörde att de fick komma hem. De har så mycket att berätta från de långa tre månaderna. Jag har minskat på min arbetstid till 7 timmar per dag och börjar senare så att barnen kan sova lite längre på morgonen.

I mitten av februari fick vi barn komma hem. I tre hela månader hade vi nu varit på vilohemmet. Doktorn hade sagt till min mor att jag inte tålde barnkrubban, varken fysiskt eller mentalt. Ingen vuxen visste varför. Men själv visste jag - det var ju sovsalen och maten. Men jag var också rädd för att min lillasyster skulle göra sig illa. Hon var en riktigt vild liten krabat, gav sig in i alla lekar, snubblade på allting och hade jämt skador eller blåmärken överallt. "Om jag slipper barnkrubban får vi båda stanna hemma och då har jag bättre uppsikt," tänkte jag. Doktors ord och mitt tjat om att slippa barnkrubban fungerade dock inte. Vi fick absolut inte vara utan tillsyn på dagarna.

En estnisk familj råkade ut för en katastrof. De bodde i ett hyres hus mitt i stan. Barnen var små, ett under 2 år och det andra något år äldre. Föräldrarna hade mycket ont om pengar och hade inte råd med den (förmodligen mycket billiga) estniska förskolan. Därför lät de helt enkelt barnen stanna hemma när de arbetade. I köket fanns mat och dryck tillgängligt för barnen när de gick till jobb. Alla ester i Malmö kände till det och tyckte synd om barnen. Föräldrarna låste dörren och såg till att fönstren inte kunde gå upp ifall barnen klättrade upp på fönsterbrädorna. Hur länge de var borta om dagarna vet jag inte.

En dag fick ett av barnen tag i en ask tändstickor. Vad de skulle göra med tändstickorna är det ingen som vet. Kanske ville de värma något på gasspisen. Men det gick riktigt illa. Någoting tog fyr och elden spred sig snabbt. Lägenheten flammade upp och de båda barnen brändes inne. Dörrarna var ju låsta. Det var en förfärlig olycka.

Tidningarna skrev om det och i estniska kyrkan bad man för barnen. Föräldrarna försvann och ingen vet vad som hände med dem.

Äntligen hemma

När vi barn fått komma hem och min mor minskat en timme på arbetstiden kände hon sig gladare. Vi pratade mycket och hon sjöng för oss med sin dåliga sångröst. I juni fyllde jag 5 år, var fortfarande mager men lång. Presenter fick vi alltid, oavsett familjens ekonomi. Nu när Mari inte längre lagade mat och bakade började min mor göra det istället. Hon hade ingen större vana vid matlagning, men estnisk mat är inte så komplicerad så jag antar att det fungerade bra. Tyvärr hade min älsklingsrätt, varm mjölk med uppblötta brödbitar och socker, försvunnit med farmor. Jag minns att mor hade ett märkligt trick för att vi skulle få mat lite snabbare när vi kommit hem från förskolan. Tidigt på morgonen kokade hon en kastrull med potatis, packade sedan in hela kastrullen i tidningspapper och lade paketet under täcket i en av sängarna. När vi kom hem var potatisen fortfarande varm och färdig att äta. Det var nog inte så bra med tanke på bakterietillväxten, men det fungerade utan att någon blev sjuk.

På fritiden lekte och promenerade vi i Beijers park. Ett av mina starkaste minnen är att jag stod på kullen i Beijers park med min fina ljusbeige dockvagn. I ett obehagligt ögonblick började vagnen rulla och fick fart nerför kullen. Nedanför kullen finns en stor djup damm och jag tittade förskräckt på vagnen, som åkte rakt ner mot djupet. Vi höll andan, både min mor och jag. Precis när den skulle över kanten, stannade vagnen och välte mot en sten. Så lättad jag blev! När vi hämtade vagnen såg vi att suffletten gått sönder. Det var en stor reva i den. Då blev jag förtvivlad, började gråta och mor tröstade så gott det gick. Vagnen var min ögonsten och för ett litet barn var händelsen traumatisk. Vi hade naturligtvis inte råd att köpa ny sufflett så revan tejpadades ihop. Jag hade svårt för att acceptera lagningen, grämde mig länge och bestämde mig för att alltid hålla stadigt i vagnen när vi var ute. Med tiden glömde jag besvikelsen.

1949 hade man tre veckors semester. Min mor ville sy men hann inte med så mycket mer än att vara med oss barn och göra roliga saker. Hon berättade senare att hon aldrig sytt något innan hon kom

till Sverige. Början var svår. Hur som helst kom detta att förändras rejält så småningom.

Far arbetade nu i sin verkstad i Nordanå, ca 5 km från vårt hem. Han cyklade dit tidigt på morgonen och kom hem sent på kvällen. Höstkvällarna var mörka och ruggiga. En sådan kväll i oktober vände upp och ner på hela vår tillvaro. Det hade redan börjat mörkna när mor kommit hem med oss från förskolan då det ringde på dörren. Utanför stod en främmande man i uniform. Mannen presenterade sig som radiopolisen. Han kom för att meddela oss att min far råkat ut för en olycka på morgonen. När far som vanligt cyklade till verkstan i Nordanå dök det upp en bil som troligen inte såg honom. Bilen körde rakt på honom och cykeln. Mor fick en ordentlig chock. Polisen erbjöd henne att följa med i deras bil till sjukhuset. Vi barn fick vara hos en granne under tiden.

På sjukhuset låg min far blodig på en bår med ett stort sår i huvudet och skador på låren. Man hade konstaterat hjärnskakning och även andra skador. När mor kom hem igen berättade hon för oss vad som hänt. Nu var vi chockade och olyckliga alla tre. På kvällen la vi oss på knä vid sängen, min mor mellan mig och min syster, och bad till Gud att Hans skulle bli frisk igen och inte få några men. Det gav en viss tröst. Det var också en av de få gånger jag förstod att min mor ändå hade någon sorts tro innerst inne, trots att hon alltid hävdade att hon inte var religiös.

Några veckor senare fick far komma hem från sjukhuset, men han fick order om att ligga till sängs i 2-3 veckor. Så fort han satte sig upp blev han yr och illamående. Det var redan svårt för mina föräldrar att klara ekonomin. Allmän sjukförsäkring infördes först 1955. Precis innan julaften fick min far tas in på sjukhuset igen. Läkarna sa att han släpptes hem för tidigt.

I december blev det julfester igen, först en på barnkrubban och sedan i estniska föreningen. Det delades alltid ut godis till barnen och min mor var orolig för våra tänder. Jag hade lärt mig några verser att läsa för jultomten och nu kom jag inte undan. Även om det var jobbigt att lära sig verser och därefter gå fram till tomten och stå där lite utsatt när alla andra såg på, tyckte vi alla att det gjorde julklappsutdelandet festligare.

Kust och lejonet

Som vanligt hade vi gäster på julafton. En av gästerna var en man vid namn Kust. Han hade arbetat för min farbror Eduard i Estland, i ett tivoli som djurskötare. Kust hade för vana att ibland komma hem till oss tidigt på morgnarna, ofta med presenter, ätbara presenter. Ibland kom han med fisk, ibland med bananer, ibland med choklad. Han arbetade i hamnen och fick förmodligen del av överskottet i skadade försändelser. Jag låg i regel kvar i sängen men vaknade alltid av höga röster. Nu var de igång igen med högljudda diskussioner. Typiskt far, tänkte jag. Vad hade de att diskutera, eller bråkade de? Det lät så. Några år senare var frågade jag min mor varför de alltid smågnabbades. Då berättade hon följande historia:

Farbror Eduard hade ett tivoli i Estland. Där fanns allt som ett tivoli skall ha samt några djur. Min far var ofta och hälsade på sin bror för att spela lite biljard och prova på att köra motorcykel i en tunna, som var ett ganska vanligt skådespel för besökare. I tivolit fanns också ett lejon. Min far tyckte väldigt mycket om djur, alla djur från spindlar och flugor till rovdjur. Varje gång han var i tivolit hälsade han på lejonet. Det var ganska tamt och blev en riktig kompis.

En vinter blev det riktigt kallt. Lejonet frös och man hittade det stilla och darrande på golvet. Djurskötaren Kust visste inte vad han skulle göra. Lejonet hade ont och höll på att förfrysa sina tassar. Då kom Hans på idén att man skulle värma vatten i en stor balja, tillsammans lyfta in lejonet i det för att värma tassarna och sedan packa in djuret i filter. Man gjorde upp eld och när vattnet var ljummet lyftes lejonet in. Min far gick iväg i något ärende, men Kust glömde bort lejonet. Han hade inte släckt elden under baljan. Vattnet blev varmare och varmare. När min far kom tillbaka från sitt ärende var vattnet riktigt hett. Det höll på att bli en katastrof. Det stackars djuret försökte förtvivlat komma ut, men klarade det inte. Några starka män lyfte ner lejonet och packade in det i filter. Min far stannade kvar i timmar och erbjöd sig att se till och sköta lejonet i flera dagar samt ge det mat.

Det var en händelse som min far aldrig kunde glömma. Kust hade svåra samvetsqual under många år och försökte gottgöra sitt misstag genom besök och gåvor till oss närhelst han kunde.

1950

Till min dotter: Du är redan en stor flicka och går i estniska skolan ett par timmar i veckan. Skolan heter Österportskolan. Du skriver, ritar och läser fint.

I Estland fick barnen börja skolan i 6-årsåldern. Därför ordnades det en estnisk skola i Malmö vid Rundelsgatan, där 6-åringar skulle gå under ett par timmar en kväll i veckan. Jag kunde redan läsa många ord men blev riktigt läskunnig i estniska skolan. Här fick vi också lära oss verser, sånger och lite om djur och natur, allt på estniska. Vi satt i riktiga skolbänkar med riktiga böcker. Vi skrev och läste enkla texter. Hemma tränade jag genom att skriva bokstäver på dockhuset, som tyvärr blev helt nedklottrat med tiden.

I skolans närhet bodde två estniska familjer. Den ena familjen var Kool (som typiskt betyder skola på estniska). De hade bott hos oss en tid och dit kunde jag gå efter skolan tills mina föräldrar hämtade mig. De bjöd på mat, massor av god mat men jag åt inget. Kools egen dotter var rund och matglad, och familjen oroade sig för min hälsa. Ibland grät fru Kool för att jag vägrade röra maten. Hon trodde det var fel på henne personligen. Därför försökte hon med dyra tårtbitar och fina kakor från konditoriet men jag vägrade fortfarande att äta.

Men en dag förändrades allt. Fru Kool hade gjort en fruktsoppa på torkad frukt och den påminde mig om min älskade farmor. Som genom ett under började jag äta. Fru Kool jublade och min mor blev glad. Från den dagen fick jag fruktsoppa med mjuka katrinplommon och annan frukt varje gång jag var där.

En dag i estniska skolan frågade lärarinnan: "Är det någon som vet vad "mutt" (sork) är? Jag viftade ivrigt med handen och sa "det är en gammal tant". Jag tänkte på den estniska tanten, som vi kallade för "Jenseni mutt". Det betyder ungefär "Jensengumman". När lärarinnan sa att "mutt" är ett svart djur som bor under jorden började jag protestera. Men jag fick ge mig till slut, mycket motvilligt. Alla skrattade gott och tyckte det var roligt, alla utom jag förstas. Det var så pinsamt och jag undrade just varför min mor kallade sin goda vän för "Mutt". Antar att det är ett lokalt talesätt, ungefär som "fruntimmer".

Den märkliga fru Jensen.

Fru Jensen var en stolt kvinna som en gång varit gift med en släkting till Tsar Nicolaj i Ryssland. Vi träffade henne först på spårvagn Nr 1, som gick på Lundavägen. Mor, min syster och jag satte oss på en bänk mitt emot en dam i svart päls. Hon hade knallröda läppar och ett mycket speciellt utseende. Marje tittade länge på henne och sa sedan på estniska: ”Varför har den tanten så röda läppar?” Då tittade damen på min syster och sa

- Jag förstår vad du säger. Jag talar estniska.

Min mor blev först förskräckt och bad genast om ursäkt. De presenterade sig, började prata och det visade sig att vi och fru Jensen skulle av vid samma hållplats. Damen hade en lägenhet mycket nära oss. Hon var ensamstående och hade en vuxen son, som var kapten på en båt. Namnet Jensen kom från hennes andra äktenskap med en dansk man som gått bort för tidigt. Hennes förste man blev förmodligen avrättad under ryska revolutionen eftersom han tillhörde Romanovsläkten.

Fru Jensen såg precis ut så som vi tänker oss en äkta rysk aristokrat. Hennes svarta hår var alltid uppsatt i en prudentlig knut, de knallröda läpparna stod i stark kontrast mot hennes vita hy och den svagt böjda näsan såg förnäm ut. På huvudet hade hon en liten pimpinett hatt, fastsatt med hattnålar. Minkpälsen hade en air av stark parfym. Runt henne fanns alltid denna doft som ingen kunde undvika. I sin lägenhet hade hon utsökta möbler i gammal stil och bilder av sin kusin Käbi Laretei på väggarna. Hon var väldigt stolt över kusinen, som redan då var en framstående och känd pianist. När Käbi senare gifte sig med Ingmar Bergman fick hennes stolthet sitt crescendo.

Fru Jensen hade mycket att berätta. Hon och min mor blev väldigt goda vänner, träffades gärna och pratade om allt. Mor tyckte säkert att det var intressant att höra hennes berättelser om Tsartiden. Trots hennes förnäma, lite överlägsna sätt var hon en vänlig och omtänksam dam. Faktum är att hon erbjöd sig att se till oss barn vid behov. Hon var ensam och ville gärna få lite liv i sin lägenhet som bara låg ca 100 meter från vår. Det blev snart en vana för oss barn att gå till henne när vi inte var på förskolan och något år senare efter skolan. Hon gjorde små

utsökta snittar och dukade fint med blommiga assietter och pyttesmå knivar och gafflar. Trots att jag inte tyckte om att äta, kunde jag med tiden njuta av hennes dekorerade smörgåsar, gjorda enligt danska recept men mycket mer förfinade.

Fru Jensen lärde oss att sitta fint vid bordet, att aldrig ta för stora tuggor, använda rätt bestick till maten och för övrigt uppföra oss fint och stillsamt. Såsom unga flickor sig bör, menade hon. Hon såg sig själv som en rasren aristokrat och var noga med våra manér. Jag tyckte ibland att det var lite jobbigt att alltid tänka på hur jag satt, åt eller rörde mig. Men barn är flexibla och snart blev det en vana att vara annorlunda hos henne än hemma.

En gång ville min syster Marje inte hem direkt när mor hämtade oss hos fru Jensen. Hon ville leka i sandlådan på innergården. Det var sommar och mor sa att det gick bra, bara fru Jensen såg till henne då och då. Vi gick hem och bestämde att hämta Marje senare. Efter en stund öppnades dörren och Marje kom hem, alldeles själv, gråtande och smutsig.

- Vad har hänt? frågade mor.
- En flicka slog mig, svarade Marje.
- Varför slog hon dig?
- Jag slog henne först, Hon är en så dålig sak.

Både mor och jag undrade hur hon kan vara en dålig sak, hurdå?

- Hon är en sådan där OOTLÄNNING.

Marje visste inte vad ordet utlänning betydde. De andra barnen hade tydligen kallat flickan för det och underförstått var det dåligt. Mor översatte ordet för oss och då sa jag

- Det är vi också, vi är utlänningar.

Marje protesterade vilt, kastade leksaksspaden i golvet och blev mycket arg. En stund senare hade hon lugnat sig och vi bestämde oss att gå tillbaka till sandlådan. Vi hittade flickans föräldrar och bad dem om ursäkt. Familjen var från Danmark. Marje däremot ville inte acceptera att vi var "utlänning" förrän flera år senare.

Idlagymnastik - en estnisk stolthet

Nästan hela våren, till slutet av april, var min far dålig. När han äntligen blev frisk började han arbeta i sin verkstad igen. Det hade varit ett mycket långt uppehåll. För min mor innebar det så mycket mer jobb. Far lärde sig aldrig ordentlig svenska, av princip tyckte jag. Han var övertygad om att han skulle lyckas fint, bara han hade en hjälpande hand i sin hustru. Mor kunde föra kassabok, skriva fakturor, gå på banken, ringa till kunder etc. etc. Det fanns väl ingen anledning att lära sig bättre svenska, tyckte han. Istället jobbade han långa dagar, kom sent hem på kvällarna och åkte ofta till verkstan även på helgerna.

- Du skall inte behöva jobba” sa han till min mor. Bara jag får ordning på affärerna.

Mor hade alltid mycket att göra, med sitt eget jobb, med oss barn och med att vara hjälpredda åt far. Nu skulle Velli, min vuxna kusin, komma till Malmö igen. Förra gången hon var i Malmö missade min mor henne och det teatersällskap hon kom med. Velli hade startat en gymnastiktrupp i Stockholm med den estniska Idla pedagogiken som grund. Metoden utgår från en helhetssyn på människan samt bygger på naturliga grundrörelser. Det är en blandning mellan gymnastik och dans. Gymnasterna är oftast flickor som utför den till musik, med bollar, band och ringar.

Velli kom alltså nu med hela sin gymnastiktrupp. Mina föräldrar var glada över att träffa henne men ännu mer stolta över att hon kunde visa upp något så vackert och så estniskt. Äntligen fick vi se den fina föreställningen med graciösa och väl synkroniserade unga flickor. I Sverige blev Idlas gymnastik med bollar så småningom till Malmöflickorna med en ledare från Malmö, Leida Leesment.

Velli flyttade senare med sin familj till Kanada. Hennes dotter Merike var i min ålder och jag tyckte mycket om henne. När de for iväg med sin familj grät jag och var riktigt ledsen. Vellis svägerska Evelyn började arbeta med Idlagymnastik i Kanada på heltid. Kanske fick hon idén av Velli. Evelyn var redan en duktig gymnast och startade 1951 Kalev Estienne .

Sedan gick allt i rasande fart. Evelyn har en lång meritlista med bl.a. The World's best Championship 1975, massor av utmärkelser. I Kanada och USA blev hon känd och förfinade sina föreställningar. Mina släktingar i USA är så stolta över henne och berättar gärna att Evelyn fått träffa Englands drottning Elisabeth.

Själv var jag, som de flesta andra estniska flickor, tvungen att gå med i Malmöflickorna några år senare, men jag har ett uselt bollsinne. Jag ville hellre dansa balett, helt utan besvärande bollar. Därför blev det bara en kort visit hos Malmöflickorna. Ledaren Leida Leesment förlät mig nog aldrig helt. Det var trots allt mina släktingar som tog Idlagymnastiken till Sverige och Kanada. Varför ville då inte jag som både var vig och gymnastisk vara med i hennes trupp? Oestniskt? Jag borde ju ha rätt gener. Istället sattes jag i Korsakovs balettskola under några år.

Men visst skulle det ha varit roligt att vara med i Koop Cup, och vara stolt över att kunna säga "Jag är faktiskt en tvättakta Koop".

Juni 1950

Till sommaren fyllde jag 6 år och kunde stava mig igenom estniska barnböcker. Jag och min syster träffade inte många svenska barn och vi kunde bara säga några få ord på svenska. Vår lägenhet låg på 4:e våningen i stadsdelen Kirseberg. Nere på innergården lekte de andra barnen i huset, men jag vågade inte vara där ute själv. Ibland gick jag ut till trapphusets fönster för att titta på de svenska barnen. Min syster var annorlunda. Hon gav sig gärna ut på äventyr och det hände ibland att vi gick ner tillsammans. En av pojkarna som lekte på gården brukade prata med sin mor på 3:e våningen från gården. Han ropade jämt på henne för att hon skulle öppna fönstret och hjälpa till med något. Jag lärde mig några ord av honom, bl.a. mor och skor.

På gården fanns en cementerad upphöjd avsats och under den en mycket gammal tvättstuga, liksom en källare. När det var vår tur att tvätta la mor tvätten i blöt kvällen innan i ett jättestort kärl. På tvätt-dagen eldade hon under kärlet och kunde sedan koka sin vittvätt i det. Det var tungt att skölja tvätten, som skulle flyttas över till en tunna med rent vatten. Den heta tvätten fick lyftas med träspatlar till sköljtunnorna. Minst tre sköljningar skulle göras.

Efter sköljningarna fick vattnet kramas ur och slutligen bäras upp på vinden, dvs 5:e våningen, där den skulle hängas i torkrummet. Man behövde alltid hjälp, dels till att krama ur vattnet, dels till att bära upp tvätten. Vi barn sprang omkring i de två torkrummen och tyckte bara det var roligt. Efter ett par dagar var tvätten torr och då fick hela familjen vara med och lägga ner lakan och handdukar i bastkorgar. Korgarna bar vi ner för de fyra trapporna och gick med dem till ett annat hus. Där det fanns en stenmangel. Min syster och jag fick alltid följa med och bära i korgarnas ena ända. Med tiden fick någon av oss hjälpa till med att dra i spaken på mangeln för att sätta igång den. Att tvätta tog mer än en dag. Som tack för hjälpen fick jag och Marje var sin kokostopp från bageriet intill mangelhuset.

Livet var tufft för mina föräldrar, kanske mest för att allt i Sverige var ovanligt och för att språket inte riktigt räckte till. Mor lärde sig snabbt svenska men med en stark brytning. Far ville som sagt inte, han ville bara åka hem. Ändå gjorde han sitt yttersta för att

hjälpa till med försörjningen och arbetade långa dagar i verkstaden.

Varje kväll pratade de om Estland och släktingarna som de inte visste något om. Jag lärde mig namnen på mors åtta syskon och hur de hade varit som barn och unga. Det kunde man inte undvika. Ibland blev min mor orolig om nätterna och kunde skrika till i en mardröm. När jag frågade varför hon skrek sa hon att hon drömde att det brann i alla stadens hus. Det påverkade naturligtvis mig som också blev orolig och jag minns fortfarande skräcken i att vakna mitt i natten av hennes ljud. När farmor levde var det hon som tröstade. Nu, några år senare, fick min mor istället trösta på natten, bara för att redan efter ett par timmar själv gå upp och iväg till skiftarbetet.

Min syster däremot var ett tryggt barn. Hon hade en vilja av stål, åt det mesta som serverades och var alltid pigg på upptåg. Hon tycktes inte vara rädd för någonting.

Till min dotter: Du tränar intensivt på julsånger, läser själv och pluggar på dem, precis som en skolflicka. Du och din syster har så många önskningar till jultomten. Du skall uppträda med en dikt. Jag vill att du lär ditt barn den dikten en gång, om du får några.

(på estniska)

”Armas kallis nukukene
tule mängi minuga
Peas sul kähar tutikene
vaatad sinisilmaga.
Kirju lindi, se on sul vööle
Panen helmed kaelagi
Homme lähen jälle tööle
pole aega põrmugi”

(svensk översättning:)

”Söta rara dockan min
kom och lek med mig
I håret en rosett så fin
av ögon blå - en blick av dig
Ett färgglatt band till skärp du har
Jag hänger pärlor kring din hals
Imorgon jobb som alla dar
för tid det har jag inte alls”

1951

Till min dotter: I natt får ni övernatta på förskolan. Du grät och bad att få komma hem. Hur skulle vi ordna det? Det finns inga kommunikationsmedel alls. Det snöar och blåser så pass mycket att man inget ser något framför sig. Till slut lugnade du dig, efter att jag lovat att ni skulle få komma hem nästa dag.

Det hände att fick vi övernatta på förskolan. Jag minns en gång när spårvagnarna inte gick som vanligt. Den dagen var det kraftigt snöoväder och mor kunde omöjligt att ta oss hem. Hon kom med cykel och jag antar att spårvagnarna heller inte gick som vanligt. Föreståndaren på barnkrubban kom med ett förslag, att jag och min syster skulle övernatta där. Mor tyckte det var bra men var orolig för vad jag skulle säga. Efter lite övertalning accepterade vi förslaget.

Vi fick sova uppe på andra våningen där paret Müller hade sin bostad. Det var mjuka sängar och vanliga madrasser, inte alls som i sov-salen. Om jag bara fick sova bredvid min syster gick det bra. Jag minns det som en behaglig övernattning.

I januari fick min mor plötsligt ont i benet och det svullnade upp. Det var en dag vi hade gäster, bland annat av en apotekare och doktor i medicin. Hon fick rådet att ta ett varmt fotbad. Som tur var gick gästerna alldeles för sent och hon hann aldrig med fotbadet. Nästa dag gick hon till strumpfabrikens läkarmottagning. De konstaterade blodpropp, och att ett fotbad kunde fått proppen att lossna och föras upp mot hjärtat. Hon lades genast in på sjukhus. Vi barn var ensamma hemma. Far hade redan åkt iväg till verkstan.

Mor berättade att hon inte hade någon barnpassning, och en sköterska erbjöd sig att hjälpa till. Hon ringde till mjölkaffären alldeles intill vår bostad. Ägaren till affären lovade att någon därifrån skulle se till oss barn. Idag är jag förundrad över hur hjälpsamma människor mina föräldrar stötte på och hur fin inställning de hade till oss flyktingar.

På den tiden fick man stanna på sjukhus i tre veckor om det konstaterats blodpropp. Far fick nu en ny uppgift, att ta oss till förskolan. Men han var inte van vid morgonrutinerna och tänkte väl att äldsta flickan kunde klä sig ordentligt alldeles själv. Men tankspridd

som jag var glömde jag att ta på mig trosor och strumpor under kjolen. Det var januari och snö, kallt på spårvagnen och vi var förkylda. På kvällen lagade min far stolt ärtsoppa men vi åt inget. När han dagen efter besökte mor på sjukhuset klagade han på vår dåliga aptit. Hon blev bekymrad och bad honom genast kontakta Dr Andersson. Vänlig som vanligt kom hon hem till oss på kvällen och konstaterade att jag hade lunginflammation. Det blev sjukhus igen för mig. Doktorn, som nu var övertygad om att far inte klarade av att passa barn, såg till att Marje fick plats på Frälsningsarméns barnhem i Limhamn medan mor låg på sjukhus.

I mars blev det lättare för min mor med arbetet. Hon fick ett nytt jobb på Helge Hanssons Kappfabrik, som låg på vår egen gata. Fabriken låg så nära att vi alltid kunde titta in genom källarfönstren till salen där sömmerskorna satt. Det blev normala arbetstider och slut med nattarbete, Min far tog oss nu till förskolan och min mor hämtade efter arbetets slut.

Mor kunde inte sy alls när hon kom till Sverige. Hon tyckte heller inte om det i början. Med åren började hon tycka det var roligt och gjorde syendet till sin nya hobby. Hos Helge Hansson blev hon duktig på att sy många olika saker. Man sydde enligt löpande band metoden. Det var ganska själsdödande att sy en enda söm för att sedan skicka plagget vidare till kollegan för nästa detalj.

Förmannen på Helge Hanssons hade sagt att hon var den duktigaste kjolsömmerskan och hon fick därför lite speciella förmåner, såsom att sy nästan kompletta kjolar själv. Mor var glad och provade sin förmåga hemma, på den gamla Singermaskinen.

Hennes nya kunskaper blev snabbt en fördel för oss barn. Hon sydde enkelt upp kjolar eller klänningar när vi behövde. Vi kunde gå till skolan i moderna kläder och välja tyg och färg själv.

Så småningom började hon sy mer avancerade plagg. Jag minns speciellt en fin duvblå duffel som jag kunde ha i skolan när jag var 14 år. Jag var en av de första med ett så modernt plagg och så stolt.

Fougstedts köpte så småningom upp Helge Hanssons Kappfabrik och flyttade till centrala Malmö. Det hemtrevliga med ett litet företag försvann, men vi barn var redan stora och klarade oss sedan länge själv.

Utdrag ur dagboken

Vi är 15 kvinnor på min arbetsplats. Vi gör alla vårt arbete men egentligen hur vi själv vill. Vi har ingen direkt chef, utan en föreståndare, och han är trevlig. Vi arbetar i ett stort rum. Där finns ett 15-tal symaskiner, en stor tillskrävningsmaskin och en press. Pressen gör lokalen mycket varm och det luktar alltid vått, varmt tyg. I några rum intill hänger de färdiga kläderna, mest kappor, jackor och kjolar. Några gånger om året får de anställda köpa kappor eller jackor till självkostnadspris. Jag tar dit barnen ibland, men för dem finns inte så mycket att välja på. Istället kan jag köpa fina tyger, stora stuvbitar, till en låg kostnad. Sedan syr jag kläder till barnen hemma.

Mellan 12:30 – 14:00 kan jag gå hem och laga lunch. Jag har en klocka på fabriken som jag sätter på ringning för att passa tiden. Efter lunch går barnen ut. De får gärna leka på gården som tillhör min arbetsplats. Mina flickor tycker om det nya sättet att leva och är mycket duktiga.

Ett arbetsrum på Fougstedts. Min mor längst bak t.v.

DEN 27 AUGUSTI 1951

Till min dotter: Idag var din första skoldag på Kirsebergsskolan. Där var många barn, hela 9 parallell-klasser. I varje klass finns det 25-30 elever. Din klass fick nr 8. Din lärarinna är ung och söt och heter Barbro Jönsson. Du är så lycklig över det.

Alla barnen var på uppropet med sina föräldrar för att bli presenterade för lärarinnan Barbro. Vi fick se hur skolsalen såg ut. Den hade de tidstypiska trånga bänkarna som satt ihop med stolen. Korridoren var klädd med kakel och stengolv, hade stora klädkrokar av järn för ytterkläderna, en vask för att tvätta händerna och en vattenfontän för den som blev törstig. Lärarinnan hade lockigt, ljust hår och mycket söt tyckte jag. Hon sa att vi behövde gymnastikkläder och dessa skulle inhandlas innan skolstarten.

På lördagen skulle vi köpa gymnastikskor, ett linne och gymnastikshorts. Jag fick sitta på en kudde bak på mors cykel och det bar iväg. Väl färdiga med inköpet cyklade vi hem längs en lång och smal cykeltväg. Solen sken och det var en riktigt fin dag. Jag tyckte det var spännande och pratade med min mor om hur roligt det skulle bli. Min mor var energisk och cyklade om en man framför och höll sig sedan på den högra sidan av banan. Mannen ökade på farten och försökte komma förbi henne. När han var jämsides med oss stannade han kvar för att prata lite. Han kom alldeles för nära tyckte jag, och drog in benen lite. Mor var alltid glad och pratsam. Hon berättade att hon köpt gymnastikkläder till sin dotter, om Estland och flykten, och han närmade sig lite mer, intresserad av hennes berättelse.

Jag började bli rädd, lutade mig mer åt andra hållet för att han inte skulle komma för nära. Det blev dålig balans och jag drog in mitt vänstra ben mer för att inte tippa över. Plötsligt tog något emot och mors cykel kärvade. Hon bromsade och gick av för att se vad som hänt. Mannen bredvid stannade också. När hon skulle undersöka bakhjulet såg hon mitt ben och fick en chock. Min fot satt fast i ekrarna och blödde kraftigt. Jag hade instinktivt dragit in foten för långt. Skon hade fallit av och låg på marken. Strumpan var blodig och en blodstråle rann ner på cykelvägen. Själv kände jag nästan ingenting, bara det

varma blodet på foten. När hon tog av strumpan visade det sig att ekrarna hade slitit av ett stort stycke av skinnet på hälen.

Mannen mor pratat med hade också stigit av sin cykel. Han ordnade med att en ambulans blev tillkallad och även polisen kom till platsen. Ambulansen tog mig till sjukhuset. Nästan hälften av huden på hälen var avsliten men läkaren pusslade ihop den igen. Han sydde och satte på ett stort bandage. Jag kände fortfarande inte särskilt mycket men mor var fortfarande chockad.

Under några veckor fick jag inte lov att stödja på benet. Mor lånade en sittvagn av en granne. Den var vit med ett ryggstöd man kunde fälla ner så att barnet i den kunde sova. I denna fick mor köra runt mig när vi var ute. Det kändes konstigt, lite genant att sitta i en barnvagn men också lite tufft med ett så stort bandage kring foten.

Nu var jag låst hemma och hoppade runt på ett ben. Lärarinnan Barbro skickade hem böcker och anvisningar med en av flickorna i klassen, Gullmay, som bodde på samma gata som jag. Svenska var jag fortfarande inte bra på och förstod heller inte särskilt mycket av vad Gullmay sa. När hon gick tittade jag efter henne i fönstret för att se var hon bodde. Hon gick nerför vår gata och hennes ljusa kortklippta hår fladdrade för vinden. Jag hade aldrig sett en flicka med sådant hår tidigare och funderade över hurdan hon var, om vi skulle kunna leka någon gång. Böckerna minns jag inte mycket av, de var ju på svenska. Men jag kunde ju redan läsa så de kändes inte så viktiga.

När bandaget togs bort var det ovant att stödja på benet. Läkaren fick hålla mig under armarna och gå några steg med mig som med en liten baby, och min mor skrattade. Jag fick lära mig att gå igen. Det var så pinsamt. Nu när bandaget var av bestämdes att jag skulle till skolan. Det var inte särskilt långt dit men mor ville för säkerhets skull ta mig fram och tillbaka i vagnen de första dagarna. Jag fick skjutsas i den några dagar till. Det var mer än pinsamt. Nu hade jag inte bandaget som ursäkt för att åka i en barnvagn.

Den 15 september 1951

Till min dotter: Jag kör dig till skolan med barnvagnen på morgonen och hämtar dig efter skolans slut. Alla vill hjälpa dig. Lärarinnan säger att hon valt ut en flicka som skall hjälpa till, annars bråkar de om vem som skall göra det. Det går bra för dig i skolan. Lärarinnan berömmar dig och du verkar vara hennes favorit. Hon säger att du ritar som en 14-åring.

Min första skoldag blev därmed senare än de andras. Barnen i min klass hade redan lärt känna varandra och hade sina rutiner. Allt berodde på den där olyckan med cykeln och den dumma mannen, tänkte jag. Det var snällt av min lärarinna att säga att det gick bra. Det kändes inte alls så. Kanske var det tack vare estniska förskolan att det överhuvudtaget fungerade. Jag förstod inte mycket av vad de sa i klassrummet. Istället fick jag träna på svensk "skrivstil", som skiljer sig från den estniska i några bokstäver. Det var däremot lätt att läsa och skriva men jag förstod som sagt inte det jag läste.

Varje gång barnen skulle lära sig en ny bokstav, tog man in en stor plansch med bokstaven, ett ord som började på bokstaven och en bild av det som ordet föreställde. Jag minns speciellt planschen med bokstaven S. Den hade en sil som illustration. Ordet siil (med 2 i:n) betyder igelkott i estniskan. Jag klagade hemma att de var konstiga i skolan. De stavade fel till "siil" och visade ett köksgeråd, en sak med hål istället för ett djur med taggar.

Fröken beslutade att jag skulle få lite hjälp i början av min skolgång och pekade på Monika, en mycket söt flicka med mörkt hår. Monika skulle hjälpa mig om jag inte förstod vad vi skulle göra. Men jag skulle å andra sidan hjälpa dem som inte förstod hur bokstäver hänger ihop.

De första månaderna i skolan kändes lite röriga. Jag förstod inte alla ord. Efterhand började jag förstå, mer och mer för varje dag. I min klass fanns en pojke som hette Walter och han kunde heller inte svenska. Jag fick veta att han kom från Tyskland men han kunde ännu mindre än jag. Monika som skulle hjälpa mig drog sig undan och det blev inte mycket stöd. Hon hade andra roligare kompisar. Däremot fick jag ofta sällskap hem med Gullmay, flickan som kom med böcker till

mig när jag hade bandage om foten. Vi hade samma väg hem och kunde följas åt. På något sätt höll vi igång konversationen. Vid hennes hus fanns en lekplats med gungor och ett räcke kring platsen som vi kunde gå balansgång på. Där kunde vi leka efter skolan och ibland kom fler barn dit för att göra oss sällskap.

1952 - Bion som aldrig blev av

Till min dotter: Du har nog roligt i skolan och har fått goda vänner. Igår skulle hela din klass gå på bio. Du förstod inte allt, eftersom din svenska ännu inte är tillräckligt bra.

Skolgården var nästan tom. Inte en enda barn syntes till. Ändå hade det inte ringt in. Var är alla, vi skall ju träffas här, tänkte jag. Jag stod kvar en stund och väntade. Kanske är de inomhus just nu och på väg ut. Det är väl därför det är så tyst.

Sakta gick jag in i skolbyggnaden. Vårt klassrum låg på första våningen, den andra dörren efter vattenfontänen, den där manicken som sprutade upp vatten när man tryckte på en sorts kran. Där var dörren till mitt klassrum, men skulle jag knacka? Jo det var nog bäst, så jag knackade försiktigt. Men ingen öppnade, inget ljud hördes därifrån och inget från de andra klassrummen heller. Det fanns nog ingen i hela huset, det var en helt öde skola. Jag gick ut på skolgården igen som fortfarande var lika tom på barn och ingen vuxen fanns i närheten. Nu kände jag rädslan komma. Tänk om alla var döda, tänk om det hänt något förfärligt och jag var det enda levande barnet. Rädslan byttes ut mot panik. Mor hade klart och tydligt sagt att vi skulle träffas på skolgården. Det stod på lappen jag hade fått med hem. Lappen hade jag i fickan och darrande tog jag upp den.

Det var svårt att läsa lappen, trots att jag redan kunde alla bokstäver. Hjärtat slog hårt och jag kände mig yr. "Ess aa mm ling." Samling, vad betyder det? Men längre ner stod något som jag förstod, "bio och Grand." Min mor hade sagt "kino Grand". Grand var ju namnet på bion vi skall åka till med min klass. Bio betyder att man skall se på film. Vi skulle ju se på film idag. Det hade jag gjort förut med mor och far, sådana filmer man dansar och sjunger i. Min far älskade musikfilmer och man behövde inte kunna svenska för att förstå dem. Det var ju

så enkelt, de dansade och sjöng och kramades och på slutet blev alla lyckliga. Undrar om det är en sådan film vi skall se, tänkte jag.

Det blev en lång stund av väntan och jag började förstå att alla redan farit iväg till bion. Mor måste ha tagit fel på tiden. När jag lugnat mig fattade jag ett beslut. Om jag ville se filmen måste jag lösa problemet. I min ficka hade jag en 50-öring. Kanske skulle den räcka till spårvagn. Men var skulle jag hoppa av? Jag kunde ju inte fråga på estniska, det skulle inte konduktören förstå. Räcker mina 50 öre till en taxi, undrade jag. Jag kan bara visa lappen där det står bio Grand. Det kom en taxi på gatan och jag tecknade åt den att stanna. Men chauffören skakade på huvudet, sa förmodligen att pengarna inte räckte. Jag uppfattade ordet "spårvagn". Inte långt ifrån skolan gick spårvagn Nr 1. Den hade jag åkt många gånger. Hållplatsen var nära skolan och jag klev ombord på första vagnen. Konduktören nickade när jag visade lappen och sa "Ja" och något jag inte begrep men hoppades att det skulle ordna sig.

Efter ett antal hållplatser pekade konduktören ut genom fönstret och se, där fanns en skylt med namnet Grand. Spårvagnen stannade, jag hoppade av och gick in genom dörren under skylten. Där fanns inte en enda människa. Allt var tyst. Filmerna måste vara slut och jag hade missat den. Jag hade missat allt det roliga. Nu hade jag tårar i ögonen och ingen näsduk. Spårvagnen kostade 10 öre och jag kunde ta mig hem med en spårvagn som gick åt andra hållet. Hela vägen grät jag, ledsen över att ha missat en så rolig dag.

Hela dagen var jag ledsen. När min mor kom hem berättade jag förtydligt vad som hänt. Hon sa att hon också var ledsen och gick ner i konditoriet för att köpa en kokostopp till mig som tröst. Det var en god kaka, gul och krämig och smakade helt underbart, men jag var fortfarande ledsen. De andra barnen hade nog sett en fantastiskt rolig film, en film jag aldrig skulle få se, aldrig så länge jag levde.

Dagen efter följde mor med till skolan och förklarade för vår unga lärarinna vad som hänt. Jag fick veta att filmen hade handlat om mjölk, ost och mesost. Alla barnen hade fått smaka på mesost. Det måste vara något alldeles, alldeles speciellt gott, tänkte jag och blev ledsen igen. Det tog flera år innan jag fick smaka på den godsaken men blev ganska besviken. Inte hade jag behövt gräma mig över mesost.

Första skolåret

Under den första terminen koncentrerade lärarinnan sig på att lära barnen läsa. Planscherna med ord och bilder var bra. Jag kunde lära mig namnen på de saker som var illustrerade. Efter hand fick jag en extrauppgift, att hjälpa några svenska barn att bokstavera ord som var svåra. En dag fick jag sitta bredvid en pojke som hette Bosse Larsson. Han behövde lite hjälp men det kändes genant att sitta bredvid en pojke. Då visste ingen att han en dag skulle bli en av Sveriges bästa fotbollsspelare genom tiderna.

Vi fick läxor redan i första klass och jag behövde hjälp. Mor översatte ord, förklarade texten i läseboken och visade hur man skulle räkna. Hon kunde, när jag började skolan, redan ganska mycket svenska. Mor hade lärt sig många ord snabbt, förmodligen för att hon talade bra tyska. Hennes hjälp betydde mycket, speciellt när jag varken förstod orden eller sammanhangen. Mest svenska lärde jag mig i leken, på skolgården, på vår innergård och av klasskamrater. Det tog inte många år innan jag pratade helt utan brytning. Språk är som musik, om man lär sig tonfallet, betoningar, långa och korta ljud, låter det bra. När det blir rätt känner man äntligen lite samhörighet, som en av alla andra i skolan.

Till jullovet förstod jag det mesta av vad mina klasskamrater sa men jag fick dåliga betyg i de ämnen jag inte kunnat följa med i. I julbetyget blev det stora C i svenska.

Min brytning de första åren gjorde också att jag ibland blev retad av en lite äldre rödhårig pojke som bodde i närheten. Han sprang efter mig, drog i mina långa flätor och skrek Westland, Westland. Han säger fel, han är nog lite dum, det heter Estland, tänkte jag. Men det var obehagligt. Hur visste han var jag var ifrån? Jag klagade för mor:

- Mor jag vill inte ha flätor. Ingen i min klass har flätor.
- Du har så vackert hår. Det når snart ner till midjan. Om du inte vill ha det löst eller i flätor får vi sätta upp det.

Så snurrade hon flätorna runt mitt huvud och satte fast dem med hårnålar. Det blev som ett flätat diadem. Nu kunde den rödhåriga pojken i alla fall inte dra i flätorna.

En dag berättade jag om den rödhåriga pojken för mina klasskamrater. En tuff och kaxig liten pojke i sliten gammaldags kavaj sa

- Om han retar dig igen skall han få med mig att göra.

Så spände han ut bröstet och ställde sig bredvid mig.

- Jag skall följa dig hem och försvara dig.

I flera dagar följde Lars-Gunnar mig hem. Det kändes bra men lite pinsamt eftersom jag inte visste vad vi skulle prata om. Hur skulle jag uttrycka mig med mitt begränsade ordförråd. Men Lars-Gunnar tycktes trivas i sin livvaksroll. Den rödhåriga retade mig aldrig mer. Faktum är att han i 14-årsåldern blev en pojke med mycket vackra drag och hälsade alltid på mig med ett stort leende. Vi hade kunnat bli vänner.

När jag under mitt första skolår åt stuvad blomkål i skolan kasta- de jag upp. Knäckebröd med lingonsylt gick bra, även blodkorv och fläskpannkaka, men det mesta tyckte jag inte var ätbart. Mor gick till skolan och bad att jag skulle få slippa skolmaten. Hon skulle se till att jag fick mat på annat sätt. Rektorn gick med på det och under mitt första skolår fick jag istället en lång rast kring lunchtid och kunde gå hem en stund. Ibland hade mor lagt fram ett wienerbröd till mig som lunch, men annars mådde jag bra utan lunch.

En mager, blek och blyg liten utländsk flicka måste ha det riktigt dåligt hemma, tänkte lärarinnan och rektorn. De kom på den utmärk- ta idén att jag skulle få bada i skolan en gång i veckan. Flickans föräld- rar har ju bara kallvatten och inget badrum, tänkte de, vilket var sant. Men vi hade rutiner för bad och tvätt. Varje lördag gick vi till ett bad- hus. Där fanns vita porslinsskar för att tvätta sig, en stor bastu, duschar och en swimmingpool. Jag tyckte om det och kilade in i bastun några minuter då och då, men hade svårt att andas i värmen. Snart blev jag van och vi kastade vatten på stenarna så att det skulle bli ännu varma- re. Duscharna var helt underbara, varma och mysiga. Men vattnet i poolen var iskallt. Mor tvättade mitt långa hår och sköljde det med citronvatten så att det skulle bli blankt och lättkammat. Citronvatten var den tidens balsam.

När vi inte kunde gå till badhuset fick vi bada hemma. Vi hade ett

litet barnbadkar av förzinkad plåt på vinden. Ibland tog min mor ner det, värmdde vatten på gasspisen och vi fick hoppa i. Det enda felet var att vattnet i det lilla karet kallnade alldeles för fort och det var tungt att tömma ur. Då fick mor och far hjälpas åt. Efter badet fanns alltid något gott att äta eller dricka i köket, något som även jag ville äta.

Bild ur "Malmö, människor och miljöer under 150 år."

Badet i skolan fanns i en stor grå sal, inredd med ett antal stora runda kar av betong. I varje kar fanns en kran för vatten in och en annan för vatten ut. Man klev in i ett som redan var fyllt med vatten, tvättade sig och klev ut igen. Jag vet inte om flera barn fick tvätta sig i samma kar, i tur och ordning. Jag fick nämligen löss i håret. Ingen i min klass hade löss. Det kunde bara komma från badet. Mina föräldrar såg därför till att badandet i skolan tog slut.

- De tror att vi är så fattiga att vi inte kan hålla oss rena, sa min mor.

Till min dotter: På kvällen när jag lagt mig är du fortfarande vaknen och vill ligga i min säng. Där under det varma täcket i mörkret bekände du att du har ett stort problem: "På kvällen när vi ber kvällsbön, tänker jag på bönen. Men i skolan har vi också en bönestund. Då kan jag inte tänka på bönen. Det är alldeles för mycket folk omkring mig..."

Under 50-talet hade man bönestund i skolan. Vår lärarinna spelade piano och alla barn sjöng. Det var ett lugnt och rofyllt sätt att börja dagen. Mina föräldrar var inte särskilt religiösa men de ville ändå lära oss barn att be, kanske mest för att få en kvällsrutin när vi skulle sova. Men jag hade ändå svårt att somna, och jag vaknade flera gånger på nätterna med mardrömmar. Några nätter tyckte jag att golvet var fyllt med små vita, ilska terrierhundar. Om jag satte ner fötterna på golvet skulle de bita mig. Då var det bäst att stanna i sängen och gråta istället.

Mina föräldrar förstod inte varför jag hade sådana problem. Mor tog kontakt med skolsköterskan som skrev ut insomningstabletter till mig. Men det fanns hela tiden en sorg i vår familj, en sorg över att de inte visste något om våra släktingar. Ibland kved min mor länge i sängen. Ibland vaknade hon och då vaknade jag också trots tabletterna. Nu frågade jag inte längre varför hon var ledsen. Jag visste ju att hon drömde om kriget, om bomber och eld. Då och då vaknade hon av ett ryck och skrek att vi måste ut.

- De bombar oss, sa hon i panik.

Det tog en stund innan hon förstod att det var en dröm.

- Jag drömde att mina syskon och föräldrar blev dödade. Kanske är de verkligen döda allihop."

När skulle detta ta slut? Under många år framåt var jag mörkrädd. Det hände ju så farliga saker på nätterna. Den rädslan gick inte över förrän i 14-årsåldern när jag börjat skämmas för det. För att träna satte jag mig under några timmar då och då i ett mörkt rum och spelade Little Gerhards "Bouna Sera", min första singel, i radiogrammofonen. Först var jag förfärligt rädd men det gick ganska snabbt att bli fri från mörkerrädslan. Faktiskt var det inte så farligt!

I maj det året åkte vi till Stockholm och besökte familjen Maandi². För första gången i mitt liv fick jag smaka på röd paprika och tyckte om den märkliga grönsaken. De bjöd också på estnisk brödsoppa, gjord på mörkt surdegsbröd med lite tillsatt socker. Även den tyckte jag om, men i min familj hade just den sorten aldrig serverats.

I juni blev det avslutning i estniska skolan där jag fortfarande gått. Jag läste dikter, som jag numera alltid fick göra vid estniska evenemang och var ganska van vid det. Den svenska skolavslutningen var enklare, helt utan uppgifter till barnen. Faktum var att under flera år inföll den svenska skolavslutningen på min födelsedag. Det här året hade vi dessutom bjudit in flera svenska barn till min födelsedagsfest. Min syster trivdes som fisken i vattnet. Hon tyckte det var roligt med många barn, pratade och gjorde upptåg för mig och alla andra.

Under hösten fick mor ta tjänstledigt ett tag för att hjälpa far i verkstaden. Han behövde åter hjälp med administrationen och en tolk för att prata med kunderna. Att lära sig svenska såg han fortfarande inte som nödvändigt, han hade ju min mor till hjälp.

1953

Till min dotter: Du går i 3:e klass med ny lärarinna, Anna-Karin Rundqvist. Du fick lust att lära dig spela piano. Man gjorde ett prov med dig i skolan och jag vet inte hur det gick, om du har anlag.

Provet gick inte så bra. Jag minns inte hur man gjorde det men jag kan inte sjunga. Om man inte kunde sjunga ansågs man inte vara musikalisk. Min far var den ende i familjen som kunde ta några toner rätt och han älskade musikaler. När det gick en bio med Bing Crosby eller Fred Astaire i Malmö ville han absolut gå dit med hela familjen. Jag fick en egen plats och följde med i handlingen utan problem. Nu kunde jag läsa och förstå allt på båda språken. Min syster fick sitta i mors eller fars knä och sov för det mesta. Det fungerade bra för hon kunde sova var som helst. Med åren blev även jag förtjust i

2 Helmut Maandi var min mors kusin och en känd politiker i Estland. Efter Estlands frigörelse 1991 har man rest ett minnesmärke över honom där. Helmut och hans hustru Carina hade 3 barn, Jaak, Anne och Matti.

musikaler och operetter. Så jag antar att jag någonstans, innerst inne, har en aning musikalitet.

Under året flyttade min farbror Eduard in till oss under en tid. Eduards dotter Velli hade redan åkt till USA med familj och sin mor, Eduards fru Nadja. Han vill naturligtvis också åka dit och vara med sin familj. Idag vet jag inte varför han stannade och väntade, men vi barn tyckte det var roligt.

Eduard hade alltid något gott med sig till oss när han kom hem. En gång kom han hem med en stor hink fylld med defekta chokladbitar. De hade smält, stelnat igen och fått en vit hinna. Han hade därför fått hela hinken gratis. Vi åt och åt. Varje dag längtade vi efter en bit av den goda chokladen. Den var krispig, fylld med något som kunde vara nötter eller liknande, helt utsökt choklad trots sin vita hinna. Men en dag föll en av de krispiga bitarna ner på golvet. Jag plockade upp biten för att kontrollera att den var ren. Efter en stund såg jag konturen av ett bi i chokladen. Mor såg det också och tog upp andra bitar för att bryta sönder dem. Torra bin, halvt täckta av choklad, föll ner på bordet. Det krispiga var alltså bin som drunknat i den smälta chokladen. Hon slängde genast allt som var kvar i hinken och vi blev lite chockade allihop, men en aning ledsna.

Vi överlevde och chokladen hade faktiskt smakat riktigt bra. Det var min första (men kanske inte den sista) erfarenheten av att äta insekter.

Dagbok 9 december 1953:

Till min dotter: Snart har vi varit här i 10 år. Ändå har vi inte hört ett enda ord från Estland. Nu hoppas vi inte längre på att få komma hem. De dumma tankarna måste vi lämna. Vem skulle hjälpa oss hem igen? Ingen kommer på tanken att hjälpa esterna hem, de är ju ett litet folk – en droppe i havet. Jag skriver alltmer sällan. Snart får du ta över.

Här slutar min mors dagbok. Det jag kan berätta från och med nu är mina egna minnen.

"Ootlanning"

I skolan gick det bättre. I betygen försvann både stora C och BC. Jag ville nu helst vara med svenska barn. Det gjorde att jag kände mig som alla andra, jag ville ju vara som de. Jag ville inte heta Sirje utan funderade ofta på ett bättre namn. Ibland tänkte jag säga att jag hette Annika, ibland något annat svenskt namn. Mina dockor fick svenska namn, utom en som fick heta Virve. Det värsta jag visste var när mor pratade estniska med mig ute. Jag svarade på svenska och såg mig omkring, hoppades på att ingen hörde. Även om hon bröt mycket på svenska tyckte jag det var bättre så.

Att mor bröt gjorde att folk blev nyfikna. De frågade varifrån vi kom, hur länge vi varit i Sverige och hur vi upplevde vårt liv här. Nästan alla var vänliga. Alla tyckte synd om oss. Vi hade ju förlorat allt och jag var så mager. Sanningen var att jag fortfarande inte tyckte om mat, jag ville helt enkelt inte äta, särskilt inte vissa rätter i skolan, konstig svensk mat.

Jag funderade ofta på varför jag var en sådan där "utlänning". Min högsta önskan var att bli som alla andra. Jag tänkte på alla skillnader och funderade ofta om jag kunde göra något åt det. Mina tankar kunde se ut såhär:

- Svenska barn behöver inte gå till estniska scouter på söndagarna och kan leka hela dagen. Jag vill heller inte gå dit. De är så fåniga. Ibland får man springa runt med ett ägg på en sked eller också hittar de på en annan knasig lek som någon skall vinna. Jag vinner aldrig. Jag vill inte ens försöka.
- Svenska barn får påskägg på påskafton men jag och min syster får alltid vänta till påskdagen. Då ligger påskäggen under våra sängar. Vi har ju svårt att somna kvällen innan eftersom vi vet att äggen snart kommer dit.
- De andra barnen på gatan vet så mycket som jag inte har en aning om, som att det bor tattarungar i Tornet på Vatstenverkswägen och de är farliga. Jag frågade mor vad en tattarunge är och hon vet inte heller. Därför skall jag fråga någon i vårt hus om vi kan smyga bort till Tornet och titta.

Kanske kan vi se en tattarunge. Det skulle vara intressant.

- Men jag skall inte fråga Kent. Det är han som hela tiden skriker "Mojjan" på gården. Nu vet jag att han kallar på sin mor. Hon öppnar fönstret och kastar ner det han vill ha, ibland en sko, ibland en tröja. Att han inte skäms för att vara så lat och inte själv hämta sakerna. Han skäms heller inte för att han skriker. Jag skulle skämmas. Det heter ju inte mojjan, det heter mor eller ema på estniska. Han kan ju alla svenska ord. Det är skillnad med mig. Alla kan höra att jag inte är svensk, inte som de andra. Är alla svenska barn så lata?
- I skolan säger barnen att de varit på julotta. Det är någon sorts gudstjänst på juldagsmorgon. Vi åker till Tyska Kyrkan varje julafton för en estnisk gudstjänst. Jag tycker det förstör hela dagen. Prästen är så tråkig och pratar så länge. Jag vill bara hem och få julklappar. Kanske är en julotta bättre för barn, men jag vet ju inte. Å andra sidan kan jag ju sova längre på juldagen.
- Ibland gör min mor bort sig. Jag fick recept på chokladbollar av en kompis och bad mor att baka dem till min födelsedag. När jag och Marje kom hem hittade vi en plåt med platta, knäckiga och oregelbundna kakor på bordet. Hon hade rört ihop smeten och gräddat bollarna i ugnen. Jag blev helt olycklig. Vi kunde ju inte ta fram dem utan att skämmas. De var däremot jättegoda och vi åt upp dem själv, allihop.

Men det fanns fördelar med två kulturer. Jag och min syster kunde prata estniska ute och kalla det för vårt hemliga språk. Min kompis Gullmay lärde sig också några meningar och vi kunde säga dem högt, utan att någon förstod. Det var praktiskt ibland.

Det fanns också en del saker som jag visste, och som svenska barn inte hade någon aning om. Jag visste hur man skall bada bastu, hur man läser dikter så att folk gillar dem, hur man gör Pasha till påsk och bakar Alexanderkakor, kvargkaka eller piroger.

Min far älskade att gå på auktioner och gjorde fynd ibland. Därför hade vi fina, blanka mahognymöbler i stora rummet. Han var bra på fynd, bättre än de svenska papporna tyckte jag. Han hade också köpt ett

våffeljärn på auktion. Det var mycket stort och tungt men riktigt bra. Vi bakade strutar och fyllde dem med grädde och sylt. De såg ut som köpta glasstrutar och var riktigt goda. Jag bjöd stolt kompisar som följde med hem. Någon glass hade vi däremot inte. Det fick man beställa i ett konditori på Backarna för särskilda tillfällen.

Vår blå undulat kunde prata - estniska. Den kunde säga mitt namn, "Otto vacker fågel", "god morgon" och "pappa kommer" och "Sirje, vad gör du?" Men svenska var han dålig på.

Nog fanns det saker jag kunde vara lite stolt över, trots allt.

Estnisk mat jag gillade, och gillar:

Pasha är en traditionell rysk påskefterrätt. Den består av kesella, smör, socker, ägg, russin och suckat, allt pressat i en form. Den är söt, god och ganska mäktig.

Alexanderkakor består av två tunna bottnar av mördeg, som man lägger samman med sylt emellan (hels svart vinbärssylt) och glaserar med florsocker + citron eller saft.

Kvargkaka liknar cheesecake men man gör den på kesella, ägg, socker och gräddfil/smetana och en botten av mördeg.

Vi åt alltid estnisk julkorv till jul. Den är som svensk blodkorv men med köttbitar, korngryn, mejram i smeten. I Estland åt man den med rödbetor, men i Sverige har många börjat äta den med lingonsylt.

Till jul måste varje estnisk familj ha surkål. Personligen tycker jag att den estniska surkålen är den godaste, inte alltför för sur eller skarp.

Istället för sillsallad har man Rossolje, en sallad av potatis, rödbetor, äpple, ättiks- eller saltgurka, bitar av salt sill och lite kött samt gräddfil. Man dekorerar den med ägg. Även den känns lite mildare än svensk sillsallad.

Skinkan är lika självklar i Estland som i Sverige. Däremot är det svenska julbordet med ett överflöd av mat väldigt svenskt och unikt.

Svenskt körkort 1955

Min far behövde en bil för att ta sig till verkstan i Nordanå under regniga eller snörika dagar. Det behövdes ett svenskt körkort och naturligtvis också en bil. Tillsammans gick mina föräldrar till en körskola för att höra sig för om möjligheterna. Köra bil kunde han men lektioner måste han ändå ta. Teoriprovet måste han klara.

Far anmälades till körskolan och en körkortsbok köptes in. På kvällarna satt mor och far nu med körkortsboken och pluggade regler, vägmärken och annat man måste kunna. Mor pekade och översatte, förhörde och pekade igen. Far hade svårt för att förstå hela texten själv.

Hur skulle han klara körkortsprovet? Mor kom på en lösning; de skulle be om en tolk. Körskolan kände dock inte till någon tolk för estniska-svenska. Efter mycket huvudbry bestämdes att mor skulle agera tolk. När jag fick höra det tänkte jag att mor nog kunde allt från körkortsboken lika bra som far. De skulle nu bli två om att besvara frågorna under teoriprovet. Hur tänkte körskolan egentligen? Förstod de inte att mor hjälpt till hela vägen, pekat och tolkat, förhört och läst boken själv under tiden? När det blev dags för teoriprovet tolkade mor varje fråga till estniska. När far klarade körkortsteorin med glans var det inget annat att vänta. Själva uppkörningen var inget problem, han höll sig till de svenska reglerna.

Sommarbarn

Det eviga problemet med barn under sommarlovet löste esterna med egna sommarläger. Jag var på ett estniskt sommarläger en enda gång som mycket liten. Jag ville hem hela tiden, kände mig otroligt ensam. Det fungerade bättre för min syster Marje. Hon var glad och pigg, gillade alla lekar och arrangemang. Mina föräldrar skickade inte dit oss fler gånger, förmodligen för att jag inte ville.

När jag var 11 år fick vi ett erbjudande av Malmö Kommun att bo på landet under en månad. Jag gissar att det var nästan gratis och erbjöds flera flyktingfamiljer. Kanske hade Dr Hermine Andersson ett finger med i spelet. Jag var fortfarande en mager flicka utan krafter och hon var läkaren som ständigt skrev ut stärkande medicin åt mig (en söt

dryck i brun enlitersflaska). Det är troligt att hon hjälpte mina föräldrar att ansöka om ett sommarboende för oss barn.

Familjen vi skulle bo hos fanns precis utanför Höör i Skåne. Vi åkte dit med tåg hela familjen och blev hämtade i värdfolkets bil vid Höörs lilla station. Väl framme vid ett vitt hus blev vi utskällda av en vit och svart kopplad hund i lång kedja. Den sprang vilt omkring på den rymliga gården, men bara så långt kedjan räckte.

- Gå inte nära hunden." sa vår värd Gösta, "Det är vår vakthund och den tål inte främmande.

Vi gick in i huset och allt var väl förberett, sovplatser till Marje och mig samt extra stolar vid matbordet i köket. En något rundnätt pojke i 13-årsåldern hälsade på oss. Det var Ronny, sonen i huset, som senare fruktlöst försökte lära mig spela en melodi på en miniorgel.

När våra föräldrar åkt hem visade Ronny oss gården. Där fanns ett stort hönshus, rabatter med grönsaker, träd och bärbuskar. Där fanns också något jag aldrig sett förut; ett stort inhägnat område med massor av grå gäss, en gåsfarm. Ronny öppnade grinden till inhägnaden och sa åt oss att gå in. Gässen kom genast fram och omringade oss, nyfikna på de nya individerna. Först vågade vi inte ta ett enda steg till, men gässen flyttade villigt på sig och ingen bet oss. Det enda som störde mig var all spillning som man inte kunde undvika att trampa i. Vi hade våra vanliga skor men Ronny hade dragit på sig stövlar. Skorna fick vi sedan spola av på gården. Så gör man på landet.

Den sommaren gick jag upp minst ett kilo i vikt. Mor hade förvarnat värdfolket att jag åt dåligt. Därför såg husmor Ella till att det alltid fanns något oemotståndligt gott på matbordet. Frukosten bestod av mjölk och mjuka skivor lantbröd med sirap, sött och gott. En morgon fick vi gåsägg till frukost, jätteägg som jag faktiskt åt av. När vi skulle ha höna till middag gick Gösta ut på gården får att fånga middagsmaten. Då kallade han på oss barn för att se hur man gjorde. Den sprattlande hönan höll han hårt i vänster hand mot en stubbe, och med en yxa nackade han den.

- Titta nu", sa han. "Hönan kommer att springa iväg utan huvud.

Det gjorde den och han skrattade. Vi barn från stan tyckte det var

otäckt, en riktigt skrämmande upplevelse. Jag tror inte jag åt av hönan.

En liten bit från gården fanns en bäck med en liten bro. Ronny skulle lära mig simma. Han dämde i bäcken med trästockar för att vattnet skulle bli lite djupare, visade simtagen och sa åt mig att göra likadant. Jag försökte dag ut och dag in men kunde inte hålla mig flytande. En dag kom en man förbi, stod på bron och såg länge på mina tröstlösa försök.

- Du skall inte simma så fort. Sakta ner såhär, ett och två och tre, lugnt och fint!

Det kostar inget att försöka, tänkte jag och räknade sakta varje simtag "ett – paus – två – paus - tre". Döm om min förvåning när jag flöt. Ronny tjöt av glädje och jag var överlycklig. Hela den dagen tänkte jag "Jag kan simma. Tänk om jag är den första i min klass som kan simma".

Den sommaren var solig och varm. Gösta tävlade med oss om vem som kunde bli brunast. Vi matade gäss, klinkade på miniorgeln, lekte vid bäcken och fick följa med till Ringsjön och bada.

Mina föräldrar kom och hälsade på en söndag. Far hade äntligen köpt en bil, en begagnad grå Bedford typ skåpvagn. Han hade klätt sig i ljus kostym, vit skjorta med slips och halmhatt, stolt som en tupp. Men det föll inte riktigt i god jord. Gösta och Ella ville prata med mina föräldrar, diskutera något vi barn inte skulle höra.

Senare berättade mor att far i deras ögon sett ut som en herreman, med en "fin" bil. De började tvivla på att vi var fattiga flyktingar. Flyktingar kan inte ha råd med en bil, och sedan dessa fina kläder! Att min far var duktig på att laga (och bygga om) gamla bilar kunde de inte veta. Bedforden var köpt begagnad, säkert på ett skrotupplag.

Halmhatten kom från Malmö Auktionskammare, och våra kläder hade mor sytt själv, ofta av stuvbitar hon fått i Kappfabriken eller hittat i stan.

FÖRSTA BREVET FRÅN ESTLAND

Jag var 12 år när det en dag låg ett annorlunda brev på golvet i hallen. Det var avlångt med stora frimärken och stämplor med ryska bokstäver, adressen skriven för hand. När mina föräldrar kom hem samlades vi alla fyra kring brevet. Nere i höger hörn stod avsändarens adress: Leida Oja, Lasteaia 15-11, Tallinn, Eesti NSV.

Mor öppnade det med darrande händer och tårar i ögonen. Inuti låg två pappersark. Hon vecklade ut arken, ivrig att läsa. Hennes min förändrades från upphetsning till förvåning. Hon la sidorna på bordet så att vi skulle se vad där stod. De såg underligt svartrandiga ut. Större delen av texten var överstruken med svarta, tjocka streck. Överallt stod ordet Censur. Man kunde läsa datum, några rader mellan överstrykningarna och vem brevet var ifrån. Brevet var, som det stod på kuvertet, från moster Leida. Nu började min mor gråta av glädje.

- Leida lever! Hon måste ha fått något av alla mina brev. Kanske lever fler av mina syskon. Kanske lever mor och far.

Det verkade som Leida mätte bra. Hon kunde i alla fall skriva och nu hade vi hennes adress. Äntligen ett livstecken, äntligen några ord från en släkting.

Mor skrev naturligtvis svar direkt. På något sätt fick hon fram att brevet var censurerat. Vi kunde se på brevets datum att det tagit flera veckor för det att komma till Sverige. Det tog också lång tid innan nästa brev kom, denna gång med mindre antal svarta censurer. Leida skrev att både morfar och mormor gått bort, att alla syskon levde men en bror och Leidas man fortfarande var borta, någonstans i Ryssland. Den svarta censuren i breven försvann efter en tid. Andra släktingar började skriva och skicka foton. Vi fick kryptisk information om hur det var att leva i Sovjetestland. Moster Leida berättade bland annat hur hon smugit in en julgran i lägenheten och dragit ner rullgardinerna när hon tände julgransljusen. Hon skrev att hon duktig på att hitta saker som normalt inte fanns att köpa, saker som vi i Sverige såg som dagligvaror. Importvaror kunde man få tag i ibland, genom kontakter eller genom byte mot något som säljaren ville ha.

Efter något år började min mor skicka paket. I breven fick hon veta

vad som saknades i Estland. Kaffe var ett stående önskemål, liksom garn, strumpbyxor, skor och kläder. Leida arbetade i Tallinns varuhus men hyllorna var för det mesta tomma. Hon var föreståndare för skavdelningen och kunde vara den första som fick tag i nya skor. Ändå ville hon ha skor från Sverige. De skorna hon sålde var hårda och skavde på fötterna, oavsett hur fina de var. Import var bättre, skrev hon.

En del brev innehöll rena beställningar. Mediciner var det också ont om. Tyvärr kunde man inte skicka medicin i paket. Många paket försvann dessutom spårlost. Till och med i estnisk TV bad man folk att vara moderata med vad de bad om.

- Säg till era släktingar att aldrig skicka stora paket.

Mor la ner mycket pengar på dessa försändelser. Ibland blev hon bekymrad över att hon inte visste exakt vad eller var hon skulle hitta det en släkting behövde. Till och med så sent som 1980 fanns inte varor i Estland som folk verkligen behövde. En av mina kusiner, då 18 år, var uttagen till Olympiska Spelen i Moskva för segeltävlingarna. Då Moskva inte var en lämplig plats för just denna gren byggdes det olympiska segelbåtscentret i Pirit i Tallinn. Pojken behövde bland annat seglarskor och lämplig vatten- och vindtät jacka för träningen.

Min mor var riktigt bekymrad. Var skulle man hitta så speciella saker. Hon frågade sportaffärerna i stan men blev inte riktigt klar över vad hon skulle köpa. Dessutom var det mycket dyra saker. Dock löste det sig, inte så bra men ändå. Mor behövde aldrig skicka någon seglarutrustning. Pojken hade sedan länge en mycket vacker flickvän. Det visade sig att hon var gravid när de avgörande tävlingarna närmade sig. På något sätt kom det fram till arrangörerna. Hur och varför vet vi inte, men det hade nog kommit ut i alla fall. Min kusin blev genast diskad. Han fick inte vara med i olympiaden. Istället hölls ett snabbt bröllop. Att hålla hög moral var viktigt för den som skulle delta i olympiska spelen.

BESÖKEN FRÅN ESTLAND

Några år senare kunde man skicka inbjudningar till vissa släktingar som ville besöka Sverige. Mor skickade en inbjudan till sin syster Leida. Det var ett omfattande arbete att skriva och fylla i allt som behövdes till de sovjetiska myndigheterna. Endast mycket närstående släktingar kunde bjudas över på det sättet.

Det tog närmare ett år innan Leida fick sitt visum och utrese-tillståndet. När vi fick beskedet väntade hela familjen med spänning på hennes besök. Äntligen skulle vi kunna prata fritt, fråga om allt som man inte kunde skriva i breven. Det sades nämligen att brev fortfarande kunde öppnas och läsas av myndigheterna.

Vi hämtade Leida på Centralstationen i Malmö. Mor funderade på om hon genast skulle känna igen henne, men vi hade ju fått foton. Tåget stannade och ut ur en vagn steg en rundnätt dam med en resväska och dragandes på två säckar. Hon såg glad och pigg ut, såg sig omkring med stora ögon och ganska snabbt hittade de varandra, mor och Leida. Det blev ett kärt och gråtmilt återseende efter så många år. Leida skrattade och sa

- Jag kommer som en säckmänniska. Det är såhär ryssarna kommer till Tallinn för att bo där, med en säck på ryggen.

Så småningom packade vi in hennes saker i bilen och körde till vår lägenhet, en 3:a på Katrinelund i Malmö. Redan i bilen började de två systrarna prata i munnen på varandra.

Hemma skulle bjudas på riktigt kaffe och smörgåsar. Därefter började Leida packa upp. I den ena säcken hade hon en samovar som hon hittat i en soptunna.

- Ryssarna kastar sina samovarer när de etablerat sig i Estland. Vi dricker ju te på annat sätt, värmer vårt vatten på spisen, sa Leida. De tycker samovarer är till för bönder.

Samovaren har jag aldrig provat. Den eldas med träkol i ett rör som finns inuti. Därefter fylls den med vatten som blir varmt av innerröret. Man tar av locket på toppen och sätter en kanna starkt te där istället.

Därefter håller man varmt vatten och lite av det starka teet i en kopp till lagom styrka. Sylt hör till.

Med sig i väskan hade Leida estnisk choklad, några burkar inlagd svamp, en Kabanoss korv, estnisk ansjovis, stickade vackra handskar (som inte klarar kyla), finstickade sjalar, läderföremål, ett litet förkläde av linne, några löpare av ylle samt en rysk och en estnisk docka. Naturligtvis hade hon en flaska av den mycket populära estniska örtlikören "Vana Tallinn" och rysk cognac (som inte smakar cognac men är riktigt god, från Armenien).

Därefter tömde hon sina burkar med mat, det som blivit över på resan. Den hade tagit flera dagar. Först hade hon åkt tåg från Tallinn till Moskva, sedan genom Europa till Sassniz och slutligen över till Sverige. Mat fanns inte på tåget men förmodligen kunde man köpa te.

Slutligen tog Leida fram en lång önskelista på saker hon skulle köpa med sig hem. De rubel hon lyckats växla till sig skulle inte räcka långt. Men det var sommar och många affärer hade rea.

Nu började en tid med mycket spring i de bländande svenska affärerna. Leida köpte massor av kläder och skor till sig själv, till sin dotter Maie och sin son Uno. Kaffe, garn och strumpor var på alla vänners önskelista. Det som normalt lockar turister var hon inte intresserad av.

Leida lärde sig snabbt att åka buss till stan och stannade där hela dagarna när min mor arbetade. För henne var varuhusen jordens paradis. Hur hon lyckades ta sig fram i Malmö utan svenska eller engelska förstår jag inte. Kanske kunde hon lite tyska. Estland var trots allt tyskt en tid.

Pengarna hon hade med sig räckte som sagt inte. Mor fick hjälpa till så gott det gick. Det blev ett hack i vår ekonomi, men nu var den betydligt bättre än tidigare.

På kvällarna satt syskonen uppe långt in på nätterna och pratade om allt de missat. Leida var rolig och glad, hjälpte gärna till och lärde sig hantera en Melittakokare och vår elektriska spis. Ibland lagade hon mat. Hennes favorit var Seljanka, en rysk soppa. Min far var glad över det hon tagit med i matväg, speciellt över Kabanosskorven.

*Samovaren som Leida tog med sig till Sverige.
Dockan t.h. har en estnisk folkdräkt och står på ett förkläde av linne*

Typiska ryska dockor. Dessa är mer än 50 år gamla nu.

Ibland blev det uppenbart att Leida kom från ett land där det inte fanns tillräckligt med varor. En dag skulle vi plocka jordgubbar. Jag var med och vi fyllde de kärl vi tagit med. Leida hade ett förkläde på sig för att inte få fläckar på sin klänning. När vi kom hem höll hon hårt i snibbarna på förklädet. Hon hade gjort det till en påse. Efter en stund öppnade hon förklädet och visade att hon gömt en hel massa jordgubbar i det, flera kilo.

- Så gör vi hemma, sa hon. Annars får man aldrig något.

Min mor blev naturligtvis förskräckt men började skratta. Hon förklarade att man inte behöver göra så i Sverige. Jordgubbarna var billiga och odlingen ägdes inte av en påtvingad myndighet.

Leida stannade i tre månader. Hon fick sitt uppehållstillstånd och visum förlängt hos den svenska polisen.

Leida (till vänster) och mor i Malmö. Leida har nya kläder och ser redan ut som en svensk dam.

FÖRSTA RESAN TILL ESTLAND

Under hela min barndom har jag hört historier om Estland. Vi firade nationaldagar, hade estniska julmässor i kyrkan och träffades av många andra anledningar. Mina bästa vänner var ändå svenska. När de träffade sina mor- eller farföräldrar, mostrar, fastrar eller kusiner kändes det konstigt att jag aldrig sett mina, förutom moster Leida när hon var i Sverige och hälsade på.

Det är klart att jag var nyfiken på det där landet, som bara låg en båtresa från Stockholm. Var det så fattigt som breven från Estland tydde på? Hur påverkade var folket av ockupationen?

1966 bestämde jag mig. Jag skulle åka till Estland, till Sovjetunionens fönster mot väst. Efter lite tjat övertygade jag min mor att följa med. Far ville absolut inte, vågade inte och min syster var inte intresserad just då. Mor och jag skulle söka visum. För det behövde vi en inbjudan från en släkting. När vi fått inbjudan av Leida kunde vi börja med att fylla i alla papper.

Det tog ett helt år innan visum var beviljat. Med det följde en hel massa regler. Vi fick inte vistas någon annanstans än hos den som bjöd in, inte åka utanför Tallinn, inte fotografera vid hamnen eller vid tågstationen, heller inte vid rälsen. Ingen litteratur eller tidningar fick tas in i landet, svenska pengar och dollar kunde vi ta med men inga rubel. Förbudet att ta in rubel fanns för att turister inte skulle handla i vanliga affärer utan bara i speciella så kallade Valutabutiker.

1967 hade jag sommarjobb på Skandinaviska banken. Jag pratade om resan med kamreren på min avdelning, Utlandsavdelningen. Han sa att banken faktiskt hade lite rubel. Ryska mynt kunde inte växlas in och hade lämnats till banken av "avhoppare" från Sovjet. Jag fick en påse med rubel helt gratis. Det var i alla fall något, tänkte jag, man kan nog chansa i tullen.

Nu började en ny omgång inköp. Mor skulle ha med sig presenter till varje syster och bror. De var åtta stycken. Sammanlagt hade vi 60 släktingar i Estland. Vi kunde omöjligt köpa något till alla. Packningen blev ändå stor och kostade mer än själva resan.

Vår resa

Vi åkte iväg en vacker sommar dag. Först tog vi tåget till Stockholm där vi övernattade. Dagen efter tog vi färjan till Finland. Från Helsingfors gick skrutttig färja till Tallinn. Den tog ca 4 timmar. När vi närmade oss Estland stod mor på relingen och grät. Tallinns silhuett började synas bakom alla krigsfartyg som låg i hamnen. Hon kallade på mig och pekade ”Där är nog kyrkan jag gifte mig i, där till vänster är Pirita, stranden och restaurangen där jag sommarjobbade , där rådhuset....”. För mig betydde det ingenting, jag hade inga minnen av allt det hon nu återsåg efter 23 år.

När färjan la till sa man i högtalaren att vi skulle samlas i det stora kala kaféet. Alla passagerare gick dit och satte sig. In kom 4 eller 5 män i vad jag tyckte full stridsutrustning. De hade uniformer med röda streck och skärmössor, dekorerade med hammaren och skäran, samt var sin K-pist i handen. Det var ganska skrämmande. Passagerarna satt tysta som möss och väntade. Vi satte oss också tyst vid ett bord.

Papper delades ut som vi skulle fylla i. Soldaterna gick runt och granskade oss för att därefter samla ihop passen. Någon frågade när vi skulle få passen tillbaka. Svaret var att vi skulle få dem tillbaka när de var färdiga och stämplade, punkt!

Det blev en lång och tyst väntan innan man ropade i högtalaren att vi kunde ta vårt bagage och gå i land. Vi hade väldigt mycket bagage och släpade det tungt mot utgången. På den vingliga landgången stod en soldat som gav oss passen tillbaka. Det tog lång tid. Först tittade han på passageraren och bläddrade sedan igenom passen för att hitta det rätta passet med rätt bild. Väl nere på kajen kom en bärare för att hjälpa till med bagaget. Förmodligen var det nödvändigt eftersom bagaget skulle till en speciell tullstation. Jag fick plockat upp några rubel som tack för hjälpen, men dem tog bäraren inte emot. ”Dollar” sa han. I brist på dollar fick han en svensk sedel.

- Valuta harascho (bra) sa han.

Nu vidtog tullen. Allt bagage öppnades och kontrollerades. Jag hade en tidning som reselektyr och den togs i beslag. Mest orolig var jag för mina rubel. Tulltjänstemannen hittade dem inte, eller kanske brydde

han sig inte om lite rubel. Med all tid det tog ombord och i tullen hade det gått två timmar.

När vi äntligen kom ut stod massor av trötta människor på kajen. Bara våra släktingar var nästan 30 stycken. De hade väntat lika länge som vi. Det blev en ordentlig uppståndelse. Alla pratade i munnen på varandra, grät och skrattade, och alla var nyfikna på mig. Det var jag inte van vid. Alla pratade estniska, både släktingarna och de andra som stod på kajen. Det kändes så konstigt.

- Det där med språket, tänk att det finns ett land där alla pratar estniska, och tänk att mitt hemspråk talas i ett vilt främmande land, som egentligen är mitt fadersland

Några av våra släktingar hade bil. Två av dem hade stora Volgor, några andra hade de typiska Ladorna. Vid kajen stod också många taxibilar, gamla modeller, slitna och nedgångna men fullt fungerande. Som hedersgäster fick vi åka i Unos bil. Uno var Leidas son, kusin till mig och chef för den estniska trafikpolisen. Han hade en ren och fin Lada. Under färden till sin mor frågade han mycket, hela tiden glatt och vänligt.

Nästan halva mors släkt stod på kajen när vi anlände.

Tallinn - så förstörd - så vacker

Hemma hos Leida var allt förberett. Hon bodde i en 2:a precis i utkanten av Tallinns centrum. Huset var gammalt och trapporna slita.

Dörren till lägenheten var vadderad som en vinterjacka med ett material som liknade konstläder. Väl inne i hallen hängde vi våra ytterkläder på ett hjorthuvud med horn. Det var från ett djur som min morbror Sassa hade skjutit.

Bilden visar porten till huset. Flickan är min kusin Maie.

Genom ett avlångt, mycket gammalt kök utan väggfasta skåp visades vi in i Leidas största rum. Där skulle vi först äta, tränga ihop oss på en soffa och ett antal stolar runt ett matbord. På det tunga bordet hade man dukat upp med smårätter, sallader som bestod av olika röror, ansjovis, kycklingbitar och korvbitar och typiskt estniskt rågbröd av surdeg. Till maten drack vi Morss, dvs röd saft. Mycket små snapsglas stod också vid varje tallrik. Ju mindre snapsglas desto finare. Bara ryssar dricker snaps ur dricksglas, förklarade någon. Vi fick artigt smaka på allt. Så fin mat kunde man

nämligen inte äta till vardags. Mina släktingar hade bett och tjatat, mutat och fixat så att vi fick något annat än det vanliga.

- Det finns alltid något gott under diskarna i affären, sa Leida. Man får ha kontakter eller betala lite för att det skall komma fram.

Under diskarna fanns också en eller annan importvara, något som tillfälligt kommit till stan och alltid var oerhört begärligt.

Efter maten gjorde Leida kokkaffe i en aluminiumkanna, strödde i en aning salt för att sumpen skulle sjunka till botten och hällde upp. Det var ganska gott.

Mor och jag sov i en 140cm säng. Det var en gammal säng som Leida och hennes man köpt när de gifte sig ca 30 år tidigare. Det fungerade alldeles utmärkt.

Nästa dag började vi utforska Tallinn. Jag och min kusin Maie promenerade till centrum längs huvudgatan med många lagningar och ojämnheter. Jag slogs av att alla hus var grå, eller blivit grå av ålder och slitage. Några skyltfönster såg jag inte trots att där fanns butiker. Jag försökte läsa gatuskyltarna. De var tvåspråkiga, både på estniska och ryska. Någon trafik som i Sverige fanns inte. En och annan lastbil körde förbi och lämnade kvar en illaluktande stank av bensin. Då och då kom en enstaka Lada. På valda ställen bröts det grå av en röd flagga eller någon affisch som uppmanade till moral och hårt arbete, alltid med något rött kring texten. Bilder av Lenin fanns lite överallt.

Även gatorna i centrum var i dåligt skick. Endast kullerstenen i gränderna var i samma skick som då de byggdes. På ett ställe mitt i centrum var det ett stort hål mitt i gatan, och man fick verkligen se upp var man gick. Husen tycktes aldrig blivit målade eller renoverade. Tallinn har många gamla trähus, och färgen var avflagnad på de flesta. Putsen på andra hus hade fallit av. Även nyare hus, byggda av stora, typiska grå tegelblock, var redan smutsiga. Grönyttorna med oklippt gräs hade kala fläckar, maskrosor, tistlar och annat ogräs.

På kvällen tog vi på nytt en promenad. Lyktstolpar fanns bara sporadiskt och de butiker vi lyckats hitta under dagen var nu höljda i mörker.

Att handla i Tallinn 1967

Jag ville gärna gå in i någon affär. De var inte så lätta att hitta eftersom många saknade skyltfönster. Den första affären vi gick in i sålde mjölk och bröd. Det var en liten, sliten affär med många hyllor. De flesta hyllorna var tomma. Bröd fanns och mjölk fanns, samt några burkar med olika innehåll. Allt såldes över disk.

- Varför är hyllorna tomma, undrade jag.
- Så brukar det se ut, var svaret jag fick.

Vi gick vidare in i till centrum. Tallinn är en vacker stad. Trots att den var sliten stod de gamla hus som klarat kriget pittoreskt omringade av små, smala gränder med kullersten. Den centrala affärsgatan Viru Tjänav började med två resliga torn som en gång varit delar av stadsmuren. På en trottoar vid tornen fanns snittblommor i en mängd vaser, vackra blommor av alla slag. Med jämna mellanrum satt en gumma på en pall bland blommorna, klädd i sjalett och mörka kläder, och tittade förstrött på oss.

- Folk köper mycket blommor, sa Maie. Att sitta här och sälja blommor är den enda inkomst gamla kvinnor har förutom pensionen. Den är så låg att de knappt klarar sig på den.

Vi hittade en annan affär med allt möjligt såsom skinnklädda anteckningsböcker, vaser, husgeråd, tändsticksaskar, löpare, dukar m.m. Här kunde man själv plocka det man ville ha. Jag valde ut några småsaker och gick bort till disken med en kassaapparat. Men nej, så skulle det inte gå till. Det fanns en annan disk, där en expedit först skulle notera köpet och ge mig en lapp. Sedan köade jag vid kassaapparat, lämnade fram lappen jag fått och betalade. Mina rubel räckte fortfarande.

När Maie drog med mig till en ny affär fick vi knacka på dörren som verkade låst. En rundnätt dam öppnade den på glänt och sa

- Affären är stängd. Vi har fyllt planen.

och så slog hon igen dörren framför näsan på oss.

I Sovjet rådde planeekonomi. Staten gjorde 5-årsplaner som sedan delades upp i årsplaner och planer för hur mycket affärer behövde

sälja för att nå upp till försäljningsbudgeten under en viss tid. När planen var fylld och försäljningen i mål kunde man stänga butiken ett tag. Detta hände flera gånger under min vistelse i Tallinn.

Dags för fika!

- Var kan man få kaffe och en kaka, undrade jag.

Maie svarade att vi fick gå till ett café. Hon pekade på ett ställe med en lång rad människor i kö utanför.

- Här är det en lång kö. Vi får gå till ett annat, sa hon.

Vid varje café och restaurang fanns en "schweizer", en man som stod vid ingången och släppte in folk när det blev plats. Överallt var det kö. Vid nästa café var det likadant. Maie drog mig i armen

- Nu går vi till café Moskva.

Här kunde vi komma in, det fanns plats. Vi fick ett bord, servitrisen kom och jag beställde kaffe och en kaka.

- Idag har vi inga kakor, sa hon.

Maie beställde istället snabbt två portioner glass, vilket fanns för dagen. Kaffe och glass blev vår vanliga fika när vi gick ut på stan. Kakor kunde man köpa i vissa affärer och ta med hem. De var goda, typiskt estniska, ofta fyllda med söt kvarg eller bär.

Gatubilden i Tallinn var som hämtad ur en historiebok. Några hade ganska moderna kläder blandade med gamla från 50-talet. Jeans fanns överhuvudtaget inte på ungdomarna. Alla åkte spårvagn, som gick tätt och var lätta att hoppa på för att ta sig runt. Jag tyckte att alla människor var korta, kortare än jag med mina 162 cm. Detta har verkligen ändrat sig med tiden. Nu är de estniska flickorna långa, smala och välklädda. Eller också har jag krympt en decimeter och ser förmodligen ut som en tiggare i urtvättade jeans, gymnastikskor och en ledig T-shirt.

Under mitt första besök i Tallinn var det modernt i Sverige med byxdress. Min byxdress var orange. Mor hade sytt den. En dag klädde jag mig i byxdressen och tog på mig mina sandaletter med en liten klack. Vi skulle hälsa på en släkting. Som vanligt fanns knappt några bilar på huvudgatan, men det kom en lastbil förbi. Föraren var en ung man som stirrade på oss. En orange byxdress hade han nog

aldrig tidigare sett. Plötsligt hörde vi ett brak. Den unge mannen glömde förmodligen styra och körde upp på trottoaren mittemot.

- Han såg att du är utlänning, sa Maie. Det är inte så vanligt här, man ser det på kläderna.

Från den dagen försökte jag smälta in. Kanske kunde det hjälpa. Så en dag när det för ovanlighetens skull fanns tomater i affärerna, spatserade jag kavat in i en butik för att handla. Estniska var ju inget problem. Jag bad att få sex tomater. Expediten svarade på ryska. "Nje panimaj paruschki" (jag förstår inte ryska), svarade jag. Hon tittade surt på mig när jag pekade på tomaterna. Så tog hon hårdhänt ett antal tomater och stoppade dem i en påse. Jag sträckte fram handen med några rubel. Damen tog några mynt och spottade ut en lång harang med ordet paruschki, förmodligen att jag var oförsämd som inte talade det språk som var bestämt av staten. Väl hemma hos Leida upptäckte jag att två av tomaterna var mögliga. Leida skrattade, sa att ibland är mjölken sur, grönsakerna redan vissna och köttet grått.

- Du måste kontrollera och säga att du vill ha de bra varorna - på ryska, sa hon spjuveraktigt.

Efter ett par dagar behövde jag en dusch eller ett bad. I källaren fanns ett badkar som alla hyresgäster kunde använda. Kunde jag få låna det?

- Vi har inte varmvatten på sommaren", sa Leida. "Om du vill bli ren får vi gå till en bastu, en som ännu inte fyllt planen.

Sagt och gjort, och vi gick till ett badhus som var öppet. Det var en jättebastu, gammal och ålderstigen men fin. Värmen var behaglig och det doftade björk. Överallt på golven stod stävor med björkris i vatten. Leida visade hur man skulle göra, slå sig själv med det mjuka riset på kroppen för att öppna porerna. Det kändes som att bli förflyttad till någon av mors historier om hennes barndom.

Här var jag, mitt i historien, mitt i en förgången tid, i min mors tid, i en äkta estnisk bastu. En så märklig känsla! När vi var färdiga med vårt bastubad och duschat kände jag mig riktigt ren. Upplevelsen var fantastisk, så mycket bättre än de bastun jag besökt hemma.

Att finna på råd var en sport

Allting tycktes bygga på det vi hemma kallar för ”social olydnad”. En av mina kusiner, Vello, skulle ta oss till friluftsmuseet Rocca al Mare, en rekonstruerad 1700-talsby. Museet låg i utkanten av Tallinn, dit jag och min mor inte fick åka med våra visum. Men Vello fann på råd. Vi stuvades in i en stor svart Volga och han började köra, glad som en speleman. Efter en stund på stora vägen vände han in i en skog. Bilen for över stock och sten, mellan träd och buskar, ganska skakigt en bra stund. Väl ute på en annan väg sa han

- En Volga är som en traktor, den tål allt. Jag tog en genväg för att slippa kontroller. Här finns inga längre.

Vi tog oss tillbaka från museet på samma sätt. Inget konstigt med det!

När Leida hälsade på oss ett par år tidigare minns jag en diskussion mellan henne och min mor. De satt och läste Sydsvenskan och mor översatte rubrikerna. En artikel handlade om en bilolycka, och det fanns också en bild. Leida sa glatt att man hemma i Estland aldrig har bilolyckor. Där det finns bilar måste det finnas bilolyckor, tyckte mor. Det blev en lång diskussion och Leida blev ganska upprörd. Så vid ett tillfälle berättade jag detta för mina kusiner Maie och Uno. Uno skrattade och sa lugnt att det naturligtvis finns bilolyckor i Estland. Imorgon skall du få följa med mig i polisbilen, sa han.

Nästa dag följde jag med honom under några timmar. Efter ett tag meddelade polisradion att en olycka inträffat utanför Tallinn.

- Nu skall du få se, sa Uno.

Han körde ut ur stan och mycket riktigt, där stod en kraschad bil, en medelålders man och en polis. Uno sa myndigt att han tar över, han var ju chefen. Han kallade på olycksbilens förare, bad att få se körkortet.

- Visa det för damen här, sa han. Hon är min assistent.

Jag tittade på körkortet och ja, det var en bild som stämde med mannens utseende. Ärendet återlämnades till den närvarande polisen och vi körde hem.

- Nu vet du något som inte skrivs i tidningarna. Jag får ju veta allt, sa han med en glimt i ögat och visade mig sin lilla röda bok.

Nu hade familjen börjat kakla badrummet i blått, vilket var en riktig sensation. Vi skulle absolut se projektet. Kaklet hade sonen ordnat genom finska kontakter. Alexander själv var en duktig finsnickare. Han hade gjort de flesta möblerna själv. Numera hade han genom sonen bra verktyg att arbeta med. Det finaste skåpet var i ett blankt, mahognyliktande trämaterial med rundade hörn och vitriner. Hans far, min morfar, hade varit en duktig och välrenommerad snickare. Kanske var han också läromästaren.

Detta blev den enda stora släkträffen. När mor och jag under resten av vår resa träffade släkten var det hemma hos någon av hennes åtta syskon, och då enbart med den familjen. En gång ville mor ta med någon mer till en av familjerna. Moster Leida blev allvarlig och sa att det inte var en bra idé. Kanske ville vår värd diskutera sådant med oss som andra inte skulle höra.

- Man kan aldrig veta vem som är angivare.

Mors yngste bror Otto bodde i ett hus i Pirita (strandområdet). Han hade byggt det mesta på huset själv, bland annat gjort ornament i taken och tillverkat en vacker staty som stod på gården. Det hade tagit många år eftersom byggmaterial normalt inte fanns i handeln. Otto ville som ung bli guldsmed och konstnär men arbetade nu som lastbilschaufför, vilket var bra betalt. Hans fru Vaike packade fisk på en Kolchos. Ibland kom hon hem från arbetet mer eller mindre berusad. Det visade sig att det alltid gick runt en flaska vodka på det löpande bandet. Man tog sig en klunk då och då.

- Det är enda sättet att klara av det monotona arbetet, sa hon.

Så en dag, till vår ära, skulle Otto få besök av en släkting som arbetade för staten, Verdi, och som min mor kände från sin barndom. Bordet dukades med delikatesser från "under diskarna" såsom svart kaviar, färska bröd och salladsröror, Morss och vodka. Snart körde en bil in på gården med en uniformsklädd chaufför. Verdi satt i baksätet. Han gick ur och hälsade innerligt på min mor. Sedan sa han till chauffören att sova i bilen.

- Han skall inte äta med oss, sa han. Min chaufför skall ju hålla sig nykter och utsövd.

Jag började förstå att alla människor inte är riktigt lika i statens ögon, vilket ju inte stämmer med ideologin.

Det fanns dock undantag. I Sverige brukar välkända artister bli välbärgade, bo fint och omge sig med andra rika och berömda personer. Därför blev jag förvånad över en märklig händelse.

På något sätt, jag minns inte hur, fick vi kontakt med en man som hette Kalmer Tennosaar. Han bjöd hem mig och min mor. Mina släktingar blev upphetsade, rentav lite lyriska. Mannen var nämligen en berömd estnisk artist som brukade framträda i TV och på teater med sång och musik. De ville absolut att vi skulle anta erbjudandet.

Vi tog en taxi till hans bostad, en lägenhet i Tallinn. Där blev vi presenterade för hans vackra fru, som faktiskt hette Sirje. Hon var också en framstående artist, en känd skådespelerska. Lägenheten var större än hos mina släktingar men annars i samma stil, med samma typiska gammaldags inredning. Här fanns ingenting lyxigt eller modernt, inte mycket som vittnade om att de båda var celebriteter. Naturligtvis hade de också fått tag delikatesser, som vi åt medan vi berättade allt de ville veta om drömlandet Sverige. Som minne av Kalmer Tennosaar fick jag en LP-skiva med barnvisor.

Kalmer Tennosar, jag och hans fru Sirje.

1975 - EN NY RESA TILL ESTLAND

Jag var gift med Andres, också född av estniska föräldrar. Han hade, som så många ester i exil, aldrig varit i Estland. När jag efter den första resan 1967 kom hem till Lund där jag studerade var det flera av mina vänner som inte trodde på att jag verkligen varit i Tallinn. Några av dem ansåg att resor till ett Sovjetestland var en sorts förräderi. Balter i Sverige erkände aldrig den sovjetiska ockupationen. Att ansöka om visum av sovjetiska myndigheter var detsamma som att erkänna Sovjet-Estland, ansåg de. En av mina vänner sa

- Om du varit bakom järnridån hade du varit död, så det så!

1975 hade ett fåtal andra svenskester rest för att hälsa på sin släkt och det kändes inte längre lika kontroversiellt. Därför bestämde min dåvarande man och jag att vi åker, denna gång tillsammans med min syster, min sväger och deras lilla 2-åriga dotter Linda.

Innan vår resa fick vi en del uppdrag. Min kusin Jaak, professor i Radioteknik vid Tallinns Tekniska Högskola behövde en skrivmaskin. Det skulle underlätta för honom att skriva manus till bättre föreläsningar, skrev han.

Min far ville att vi skulle försöka ta oss ut ur Tallinn till Viljandi, där han var född. I närheten av gården som var hans barndomshem skulle vi fotografera tre granar, säkert mycket höga nu. Han sa att dessa tre granar var ett starkt minne från hans barndom.

En bekant till oss kom en dag med en påse full av rubel. Han ville bli av med mynten och jag tror att min man gav honom en symbolisk summa i gengäld. Det kunde bli stora problem med att ta in rubel till Estland. I bästa fall tog tullen dem i beslag, men i sämsta fall skulle vi bli förhörda av tullen. Vi bestämde i alla fall att ta med mynten. Jag sydde in dem i fickor under fodret i Andres överrock och så fick vi hoppas på tur eller en ny karriär som smugglare. Skrivmaskinen packade vi in i en vanlig resväska. Det var dock införselförbud på maskiner för reproduktion av trycksaker. Det blev mycket bagage igen, kaffe, strumpor, tändare, kläder etc.

Ansökan om visum tog visserligen lång tid även nu, men generellt var det enklare med allt. Något direktflyg gick inte till Tallinn, inte

heller någon direkt färja. Det blev en natt och dag i Helsingfors, och vi fick tid för sightseeing i stan. Där, mitt i torghandeln fick jag för första och enda gången se världens mäktigaste man, livs levande. Det var president Gerald Ford från USA. Han såg ut som vem som helst, där han stod vid ett stånd och tittade på varorna. Eftersom det såg så vanligt ut hade jag inte ens en tanke på att ta upp kameran. Men jag antar att livvakter gömde sig i folkmassan och säkert hade hindrat mig från att ta ett foto.

Vi tog Helsingfors-Tallinn färjan över. Denna gång kom inga soldater med k-pistar ombord, men tullen undersökte våra väskor lika noga som tidigare. De tog genast skrivmaskinen i beslag men tittade inte ens på Andres överrock, som han naturligtvis tagit på sig. Vi fick fylla i blanketter med vad vi hade med oss i pengar, i valuta. Svenska kronor skulle räknas igen när vi åkte hem och stämmas av med vad vi köpt i de så kallade valutaaffärerna.

Maie och Jaak

Nu stod heller inte så många släktingar i hamnen, men Leida var där tillsammans med några kusiner. En ung man kom fram till mig och Andres och presenterade sig artigt som Peter, god vän med Uno, min kusin polischefen. Peter hade en större bil och sa att han blivit ombedd att skjutsa oss till Leidas lägenhet där vi skulle bo.

Tillsammans med min syster och hennes familj trängde vi in oss i bilen och for iväg.

Leida hade ordnat sovplatser till oss allihop. Vi var fem personer med den lilla flickan. När de frågade hur det gått i tullen sa vi som det var, att skrivmaskinen blivit tagen i beslag. Det var väntat, sa alla i kör. Det blev lite skratt när vi berättade om rubeln.

Dagen efter dök Peter upp. Han körde oss till stan för sightseeing. Hus och gator såg ungefär likadana ut som när jag var där för 8 år

sedan. Det fanns något fler bilar, men ändå relativt få. Om man vill ha bil, sa Peter, måste man ansöka och vänta i många år, ofta 10 år.

Peter bjöd på kaffe och likören Vana Tallin i Viru hotells bar, pratade mycket med Andres och de två tycktes få fin kontakt. På kvällen ville han träffa min man själv. De skulle ut på en grabbig krogrunda.

Andres kom hem sent på kvällen.

- Peter föll under bordet, sa han. Jag tror han försökte få mig berusad, fyllde på glaset hela tiden. Han pratade och frågade mycket om min farbror som en gång varit estnisk diplomat. Det kändes misstänkt. Jag var försiktig men han drack för mycket och somnade i baren.

Några dagar senare kom Uno till lägenheten. Med sig hade han skrivmaskinen. Vi blev förvånade och frågade hur det gått till. Uno sa att han som representant för en myndighet gått till tullverket och begärt ut den. Uno hade hävdade att maskinen var beställd av Tekniska Högskolan och viktig för staten, för vårt folk och Sovjets framtid. Mer behövde han inte säga utan fick genast maskinen med en ursäkt. Jaak blev överlycklig.

Vi frågade då varför han skickat Peter att möta oss i hamnen. På vilket sätt var de vänner? Uno såg bestört ut.

- Jag känner inte denne Peter och jag har inte skickat någon att möta er. Leida, min mor, sa att ni nog skulle klara er med taxi. Ni har fått en svans, sa han.

När Andres senare åter blev kontaktad av Peter, berättade han vad Uno sagt. Peter blev först chockad men erkände efter en stund att han fått uppdraget av sin chef, det var en del av hans jobb. Nu när han var avslöjad ville han inte längre fortsätta med uppdraget att pressa Andres på information om farbrodern. Istället berättade han om sin stora dröm. Det var att äga en liten stereoanläggning, dvs grammofon med förstärkare och högtalare. Det slutade med att Andres, av ren vänlighet, lovade att skicka något sådant från Sverige, bara Peter kunde få ut det ur tullen.

Ut från Tallinn

Några dagar senare sa Uno att vi nog kunde hitta de tre granarna som min far ville ha foto på.

- Jag kan ordna med en resa till Viljandi och Tartu, universitetsstaden. Men ni får inte berätta det för någon annan än min familj, sa han underfundigt och med ett nöjt leende. Skall vi säga i övermorgon?

Det var ett erbjudande vi inte kunde säga nej till. När övermorgon kom var vi beredda på att packa in oss i Unos Lada. Men framför huset stod en vit Volga med två sovjetiska flaggor, fastsatta på bilens framskärmar. Vid ratten satt en annan uniformsklädd man, en chaufför.

- Idag skall vi åka med den här bilen. Då slipper vi kontroller, sa Uno.

Vår färd mot söder började. På den öppna landsvägen fanns med jämna mellanrum små byggnader av trä. De såg ut som väktarburar eller kiosker, och en vakt fanns också vid var och en. Uno sa att vakten kontrollerade bilar, körkort och utresetillstånd. Men en myndighetsbil som denna kontrollerade de inte. Vi kände oss som VIP-folk, så privilegierade.

I Tartu skulle vi ta en promenad och titta på universitetet och några kända byggnader. Chauffören sa artigt adjö och satte sig i bilen.

- Han kan äta och kanske ta sig en tupplur, sa Uno.

När vi kom tillbaka till bilen satt chauffören på sin plats, redo att köra. Färden fortsatte mot Viljandi. Vi letade länge efter tre granar. Jag tyckte att det stod tre granar överallt. Det var verkligen svårt. Vi tog några bilder och hoppades att någon av bilderna visade rätt granar. Allt hade säkert vuxit igen och förändrats.

Önskelistan avböckad.

Nu var det tid för samkväm och lite egna aktiviteter.

Vi träffade Indrek, en släkting på min fars sida. Han och hans fru Tibi visade oss runt i Tallinn. Indrek var en politiskt engagerad ung man som skrev dikter med kritik mot Sovjetregeringen mellan raderna. De publicerades i ett häfte som hette Noorus (Ungdom). Större delen av den kritik mot regeringen som publicerades fanns annars i barnböcker, där den stora elaka björnen var Sovjet och det snälla barnet Estland.

En dag bestämde vi oss för att äta gott och ta några drinkar i Myntbaren på Rådhusorget. Utanför restauranger och barer var det alltid kö. Det fanns dock en möjlighet att beställa bord tidigt för att komma förbi kön. Myntbaren låg i en källare på Rådhusorget. Den var mörk och rökfylld. Vi kom in utan problem men kön utanför var mycket lång. Efter någon timme kände vi att röken var tung och besvärande av alla papyrosser. Jag och Tibi bestämde oss för att gå ut och ta lite luft.

Där ute var nu kön ännu längre. Vi trängde oss igenom folket och gick in på en liten sidogränd för att prata och andas. Då kom plötsligt tre soldater förbi. De hade ryska uniformer, skrattade och stöjade och var förmodligen ganska berusade. När de såg oss stå i den mörka gränden stannade de och började prata. Tibi var glad och smått berusad. Hon svarade skrattande på ryska och stämningen blev ganska upprymd. Plötsligt grep en av pojkarna tag i mig och tvingade in mig mot väggen. Han försökte kyssas, började kladda på min kropp och höll mig hårt mot väggen.

- Njet, njet, sa jag och försökte komma loss

Han bara skrattade men efter en stund kom Tibi och hjälpte mig. När soldatens grepp lossnat sprang jag bort till kön utanför Myntbaren och trängde mig fram till schweizern (vakten vid ingången) för att komma in. Men det gick inte. Han sa ilsket att vi skulle stå i kö och vänta som alla andra. Soldaten kom efter och det blev bråttom, men där i folkhopen vågade han inte ta tag i mig. Jag sa till vakten att vi hade ett bord där inne och att bordet var beställt för någon dag sedan. Vi var bara ute för att ta lite luft. Tibi hade kommit fram och började

också diskutera med vakten. Det hjälpte heller inte. När vi båda sa att jag kom från Sverige ville han se mitt pass. Det låg kvar under bordet i baren, i min handväska.

- Jag kan gå ner och hämta passet. Min väninna stannar hos er så länge, sa jag.

Vakten ryckte på axlarna. Inga argument fungerade. Han trodde mig inte, jag pratade ju estniska. Nu var även Tibi nervös. När skulle våra män komma ut och leta efter oss? Vi hade inte sagt att vi gick ut. Att promenera hem var inget bra alternativ. Tallinn var fullt av stojande ryska soldater. Dessutom var mitt pass hårdvaluta. Andres kunde inte veta att min väska låg under bordet och den skulle säkert bli kvar.

- Jag kan ringa till Leida och be henne skicka någon att hämta oss, sa jag.
- Vi har inga pengar till telefon, sa Tibi. Men kanske kan jag ordna det.

Hon gick fram till en äldre man och sa att vi måste ringa hem omedelbart, att något hänt. Kunde han ge oss några kopek till ett telefonsamtal? Mannen gav henne några mynt och jag hade lyckligtvis memorerat Leidas telefonnummer. Vi kunde ringa från en närliggande telefonkiosk. Vi navigerade ut från folkmassan och de tre soldaterna tappade bort oss. Jag slog Leidas nummer.

- Oj då, sa Leida med skratt i rösten. Jag skall försöka ordna med att du kommer in till baren för att hämta passen och sedan hem på ett säkert sätt. Stå kvar i kön utanför och vänta. Jag skall se om jag får tag på någon som kan hämta er. Om inte får du ringa igen.

Efter ca en halvtimmes väntan dök en bil upp, en grå piké med många stora strålkastare. Bilen hade polisens emblem på dörrarna. Den stannade precis vid folkmassan och alla vände på huvudet för att se vad som hänt. Uno kom ut ur bilen och gick raka vägen fram till schweizern. Han sa något till vakten, som artigt nickade och vinkade på mig och Tibi. Schweizern höll upp dörren för och lät oss komma in. Andres och Indrek hade naturligtvis undrat var vi var, frågat runt i baren men ingen hade sett en flicka med västerländska kläder och

hennes väninna. Vi tog våra handväskor, Andres la pengar på bordet och vi gick ut.

Jag har aldrig åkt i en pikébil tidigare eller senare. Vi satt där bak bland fint arrangerade vapen, hjälmar, skydd och en hel mängd annan utrustning som såg ut att kunna användas vid ett eventuellt upplopp. Uno förmanade oss att aldrig mer ge oss ut en lördagskväll och lämna vårt sällskap. Framför allt skulle jag aldrig lämna mitt pass ur sikte.

Några dagar senare sa Uno i förbifarten att schweizern på Myntbaren var uppsagd. Det fanns nämligen en förordning om att alla turister från väst skulle behandlas väl. Schweizern hade gjort ett tjänstefel. Han borde ha sett att jag inte bodde i Estland, eller låtit mig bevisa det.

I händelsen vid Myntbaren fick jag känna på hur det var för en sovjetmedborgare i Estland. När jag vaknade dagen efter längtade jag hem. Aldrig tidigare har jag känt mig så maktlös som då. Att det gick bra berodde bara på att jag hade släktingar till hjälp.

För min syster och sväger blev det inte många kvällsnöjen. De hade ju ett litet barn med sig. En gång kunde vi gå ut på middag i Viru Hotell tillsammans. En annan kusin till mig hade ordnat bord där och vi såg

Släktingar vi träffade. 2:a från vänster Uno och sedan Otto. Maie har Marjes dotter Linda i famnen och hennes man Rein längst bak till höger. Jag och Leida sitter längst fram.

en kabaré, som mest bestod av danser i nationaldräkter.

Några månader senare, hemma i Sverige igen, fick Andres ett brev från Peter att han fått stereoanläggningen men att han förlorat ansvarjobbet.

1977

Fler ester i Sverige började resa till sina föräldrars hemland. En dag fick vi ett brev av en god vän. Han berättade att han varit på kurs i Estland. Det var på en inbjudan av en sovjet-estnisk organisation. Det var också den första gången något sådant anordnades. Här är några utdrag från brevet:

..... Visst fick vi se den obligatoriska kolchosen, och fick besöka den "ordinära arbetarfamiljen" i deras normala, lilla lägenhet. Vi, lika lite som andra ester, kunde inte undgå de röda fanorna och de stolta fraserna och slagorden i tidningar och på husväggar, som man ibland nästan hysteriskt har lust att skratta åt. Är det verkligen möjligt att folk tror på sådant när ändå Men bakom allt detta fann jag också något jag hoppades finna. Människorna är människor även i Estland, men de tillåts endast vara medborgare eller kamrater.

.....Jag försökte också se livet som alla de som bor där ser det. Hur känns det att bara kunna köpa det mesta av det verkligt åtråvärda genom personliga kontakter? Till sist upplevde jag också den kontrast mellan två världar som finns i samma land, hos samma folk, nästan hos samma människor. En öppen intim mänsklig som vi är vana vid med våra vänner, och en officiell välpreparerad mask utåt med rätt svar på alla felaktiga frågor.

Ivar Lill

1988

Sovjetunionens nye ledare Michail Gorbatsjov hade öppnat för en förändring och han använde ordet glasnost som ett av flera slagord för sin nydanande politik. Glasnost ökade folkets frihet, bland annat genom en utökad yttrandefrihet. Det var en radikal kursomläggning. Även massmedierna fick större frihet. Öppenheten ledde dock till att regimen alla brott kom upp till ytan och till en allt starkare politisk opposition. Detta ledde till sönderfall och i förlängningen till slutet för Sovjetunionen.

Min far fyllde 90 år i juli det året Han hade sedan 10 år haft en pacemaker och nu var hjärtat så dåligt att han låg på sjukhus ibland. En dag såg jag på nyheterna att Rådhusstorget i Estland var fullt av folk som stod och sjöng. De hade alla estniska flaggor i händerna. Flaggan hade varit förbjuden sedan 1944. Vad höll på att hända? Jag kastade mig i bilen och körde till sjukhuset där far var inlagd för tillfället. Han låg halvsovande i sin säng. Jag petade på honom och sa

- Du måste följa med mig till TV:n i matsalen och se på nyheterna. Esterna står och sjunger på Rådhusstorget med flaggor i händerna. Estland är snart fritt. Det är glasnost.

Han reste sig mödosamt upp, tog sin rullator och följde med. Jag satte på TV:n och han fick se sina landsmän sjunga för sin frihet. När han sett det nyhetsinslaget sa han

- Ryssarna låter aldrig Estland bli fritt. Nej, nej, det gör de inte.

Jag blev lite besviken. Själv hoppades jag innerligt att de skulle lyckas i sin frihetssträvan. Kunde han inte bli lite glad? Vad kunde det betyda. Hade han, efter 44 år tappat sin längtan att en gång få åka tillbaka? Förmodligen kände han sig nu för gammal att flytta, han hade gett upp.

En dator till Estland

Under min första resa till Estland fick vi kontakt med en släkting till min far, med namn Adolf Koop. Han hade ritat ett släktträd och ville träffa oss för att göra de ändringar som behövdes och lägga till personer i väst. Vi fick med en kopia till min far. Adolfs son Indrek hade jag haft kontakt med, både i Estland och när han lyckades komma på besök till Sverige vid ett tillfälle. Vi hade sporadisk kontakt under ett antal år, mest genom brev.

Många år senare skrev Indrek att han arbetade med att utforma logotyper och reklammaterial till företag i Finland. Han hade en kompanjon och de hade många finska kunder. Förmodligen var de både duktiga och billigare än finska designers. Endagsresor till Finland kunde nu göras i affärssyfte.

I Finland hade Indrek sett hur man använde datorer till att enkelt och snabbt redigera bilder och göra layouter i olika program. Jag hade vid den tiden en egen dataskola på Esselte Office som bl.a. sålde datorer, vilket passade bra. Indrek skulle nu utforma en plan för hur han skulle få in en dator till Estland. Han blev klar med planen på våren 1991 och började förbereda en resa till Sverige. Nu kunde vi ha telefonkontakt utan att först beställa samtal långt i förväg. Indrek lovade på heder och samvete att köpet och importen kunde genomföras. Jag förberedde köp av en dator hos Esselte för utförsel till Sovjet. Ryska Rubel skulle inte fungera, det visste jag

- Vi blir tre personer, min kompanjon Tõnu och jag, samt en kvinna från Kulturministeriet.

Några månader senare hämtade jag upp de tre personerna på Centralstationen i Malmö. Kvinnan, en liten, rund och helt oansenlig dam i medelåldern presenterade sig som Estlands kulturminister. Det visade sig att hon var den som skulle få in datorn genom tullen, en dator ställd till Kulturministeriet. Det hela var väl förberett och sanktionerat och skulle gå som smort. De tre externa skulle bo hos mig och det gav oss flera långa kvällar med samtal och diskussioner. Båda herrarna pratade, planerade och kedjerökte ryska Papyrosser. Vårt hus fylldes med illaluktande, tjock rök. Min son kunde inte vara i samma rum.

Indrek med sin papyross

Tõnu hade en tjock pärm med svart-vita logotyper som vi gick igenom, bedömde och berömde. Kulturministern var, nästan demonstrativt, ointresserad av affären och satt lojt med oss en stund på kvällen. Jag började undra om hon verkligen var en politiker. Hon hade med sig fem meter vitt linnetyg till en bekant i Göteborg, och ville hellre prata om tyger och få kontakt med sin bekant. Tyvärr gick det inte och tyget blev kvar hos mig.

En kväll ställde jag en fråga som jag tänkt på. Kulturministern hade redan gått till sängs. Hon blev fort trött på kvällarna. Det passade oss så att vi kunde prata om Sovjetestland.

- Ni har en mycket billig hyra i Estland, nästan skrattretande billig. Mat och de kläder som finns är fortfarande billiga. Alla går i dessa kläder och ingen blir utskämd. Ändå vill ni komma hit och köpa dyra saker som kan kosta en årslön. Ni har ingen arbetslöshet. Det är bra även om lönerna är låga. Sovjet har stor export och det borde finnas pengar till att utöka sortimentet i affärerna. Jag förstår egentligen inte systemet.

Indrek tänkte ett tag, tittade på Tõnu, sedan på mig och svarade:

- Du kan jämföra Sovjetunionen med ett fängelse. I fängelser bor man gratis, man får tillräckligt med mat varje dag och har alltid rena kläder på kroppen. De flesta kan läsa och se på TV, och de arbetar på vardagarna. Ändå vill de ha något annat. De kan ge hur mycket sparade pengar som helst för att känna frihet, för vår del frihet att resa och köpa det vi verkligen vill ha.

Datorn betalades med 16.610 svenska kronor. För esterna måste det varit en förmögenhet. Fakturan ställdes till kompanjonen Tõnu Kallas. Ett certifikat, utställt av Kulturministeriet i Estland med stämpel medföljde för tullen (se sid 166). Hur det hela hade arrangerats fick jag aldrig veta. Glasnost var dock sedan länge igång och tre månader senare förändrades allt.

Ett glädjefyllt brev

Tallinn den 5 september 1991

Precis nu läser man i TV upp namnen på de länder som erkänt Estland som en självständig stat. Så vi har glada dagar nu. Vem skulle trott det, att allt skulle gå så bra. Vi själva har ännu inte riktigt förstått att den efterlängttade friheten är här. Igår deklarerade till och med USA sitt Ja. Vad säger däremot Moskva, vet inte? Men nu kan vi inte vrida något tillbaka. Vår tid har kommit.

Varje dag kommer så många viktiga nyheter att man skulle kunna sitta vid radion hela dagen. Tyvärr har vi inte tid med det. För mig har skolarbetet redan börjat och vi har mycket att göra, såsom alltid i början på september.

Barnen måste ändå studera, även om de politiska händelserna är spännande. Nu är de mer spännande än vanligt, när de vet att vi lever i ett fritt land.

Det är märkligt att höra när de pratar om att öppna ambassader, att vi kan resa fritt till andra länder. Så många nya möjligheter!

Vår Arnold Rüütel tar varje dag emot viktiga riksdagsmän och är på så gott humör. Det kan vi se på TV-skärmen. Självklart blir vårt liv inte lättare över en natt och vi saknar så mycket. Men vi hoppas mycket på

att allt äntligen skall förändras, även om det kommer att kosta.

Folk står som tidigare i långa köer för att köpa mat, och man måste gå till affären flera gånger innan det man behöver finns att köpa. Priserna är höga och varor är det ont om. Mycket kan man bara handla på kupong, men på något sätt skall vi klara detta. Jag kan inte säga att vi har någon stor brist på något egentligen. För vad kan en kvinna behöva? Sockret du tog med sist är till stor hjälp. Vi har fortfarande kvar av det. Nu fick varje person ytterligare ett kilo mot talong, men priset är 20 gånger högre än förra gången. Lönerna har visserligen stigit och kommer nog att stiga mer. Mina pengar räcker, bara det funnits varor. Alla måste tänka efter ordentligt vad och hur mycket de skall köpa. Pensionärerna fick höjd pension, lärarnas löner blir högre från och med september.

Sådana är våra problem och glädjeämnen. Nu är det mest glädje. När vi träffas i framtiden blir det inte längre så besvärligt som tidigare. Är det inte roligt?

Hälsningar till er alla

Din kusin Maie

SJÄLVSTÄNDIGHET - SÅ EFTERLÄNGTAT

Estland deklarerade sin självständighet den 20 augusti 1991. Min far dog innan dess. Han såg inte dagen han så hett längtat efter. Han såg aldrig Berlinmurens fall eller bilderna i TV som visade ett Baltikum i frihet - fick inte sett sitt älskade Estland igen.

Från och med nu började en massiv återuppbyggnad. Rubeln var inte längre landets valuta utan det blev estniska kronor. Estland gick med i EU 2004 och är också med i Nato. I juli 2010 fick de Euro.

Det har alltid sagts att Tallinn liknade Visby. Nu är allt förändrat och där finns många moderna byggnader, höga hus i glas med fantastisk arkitektur, stora gallerier och varuhus. Gatubilden är helt annorlunda nu med välklädda människor och moderna bilar. Vid hållplatserna visas bildspel med trailers från amerikanska filmer och kändisar gör reklam för parfym och klockor, precis som i Sverige. Hamburgerrestauranger och pizzerior har ersatt de flesta gamla caféer som serverade rysk eller estnisk husmanskost. Men centrum består. Där kan man fortfarande se de gamla, men nu renoverade fina husen och kullerstensgränderna. I innerstan får man fortfarande lite Visbykänsla.

Från alla världens länder reser nu folk på semester till Baltikum, och balterna till andra länder. Turistindustrin blev och är en viktig näring. Den som åker till Tallinn idag känner inte igen sig från Sovjettiden. En vacker sommardag på Rådhusorget hör man kinesiska, tyska, engelska och en hel del andra språk. På det stora Rådhusorget säljer man träfigurer, trästop och svarvade köksprylar. Många säljer bärnsten, linnekläder, glas och andra souvenirer. Men även presentartiklar "Made in China" har kommit stort.

Estniska tekniker har spetskompetens i IT. Varje medborgare har ett ID-kort som gäller överallt. Man röstar digitalt. De flesta offentliga lokaler är uppkopplade, och man kommer ut på internet överallt. I skolorna har obligatorisk ryska ersatts med engelska. Estland har blivit Europas Silicon Valley.

Efter 1991 försvann de flesta tvåspråkiga skyltarna. Många ester vägrade i början av 90-talet tala ryska. När jag för några år sedan frågade min kusin Maie om vad en rysktalande person sa, svarade hon att hon inte visste.

Ändå hade hon inga problem med att prata med sina ryska grannar.

De invandrade immigranterna från Ryssland är kvar och trivs med sina liv. Många pratar estniska men det finns fortfarande de som aldrig lärt sig språket i det lilla landet. Esterna ställer krav på immigranterna, framför allt på att de skall lära sig estniska. Tyvärr är det en nagel i ögat hos ryska myndigheter. Efter Krimkriget är många ester rädda för att samma sak som hände på Krim skall hända i Baltikum.

Det ryska språket tycks dock inte kännas fullt lika hotfullt längre. Det finns åter på schemat i skolorna för den som vill lära sig det. Maie har ändrat inställning. Nu översätter hon gärna och har lärt mig några fler ryska ord.

Mina släktingar säger att den stora moderniseringsvågen (som många kallar för amerikanisering) börjar normaliseras. Esterna vill inte förlora sin identitet eller sina traditioner helt och hållet.

Trots allt kan det fortfarande vara en fördel att kunna säga Я не понимаю русский (jag förstår inte ryska).

Anpassning till det nya

Under mina första resor frågade jag vanligt folk om hur det var att leva i Sovjetestland, vad var de nöjda med, vad gjorde dem lyckliga och vad de tyckte var dåligt. Ofta sa de att Moskva bestämde över deras liv. Vad betydde det? Det var inte lätt att prata om det, de flesta ville inte diskutera något som hade med myndigheterna att göra. Då var alla rädda för att det skulle finnas en angivare i närheten. Med sextio släktingar kunde jag heller inte träffa någon under en längre tid. Dock kom jag några närmare, och under åren som följde blev det också lite lättare för den som ville att besöka Sverige. Här är vad jag vet om dem jag hade mest kontakt med.

Min kusin Maie, Leidas dotter

Jag brevväxlade länge med två kusiner, Maie och Elle. Det blev naturligt att vi sågs en hel del i Tallinn. Båda var i min ålder. Maie är dotter till min mors storsyster Leida och naturligtvis var hon ofta hos sin mor när vi var där. Hon gifte sig aldrig utan bor fortfarande i sin etta i ett område med många ryssar. Maie var lärarinna i Estniska och

senare administratör på samma skola. Hon växte upp med sovjetsystemet och visade aldrig någon direkt önskan annat än att kunna köpa det hon behövde. Hon var glad för sin lilla lägenhet, stolt när hon köpt en ny bokhylla och tacksam för allt vi tog med från Sverige. Som alla andra ester under sovjettiden tänkte hon att vi i väst lever i överflöd.

När jag hälsar på nu bor jag ofta hos henne. Det fungerar bra. Till sättet är hon lik min mor och det känns att vi är släkt. När hon blev pensionär blev det svårare att klara sig i det nya. Pensionerna räckte inte till när affärerna blev överfyllda med varor och priserna blev högre. Det fanns ett stort sug efter varor. Många pensionärer lyckades dock ordna ett lätt extraarbete. Maie fick jobb i receptionen på Tallinns Stadsteater. Där träffar hon skådespelare och filmstjärnor, programledare i TV och andra kändisar. Hon tycker det är roligt samtidigt som det ger en extrainkomst. Maie försöker verkligen vara med sin tid, är uppdaterad på nyheter och på vad som händer i världen.

Vi har rest en del tillsammans. Under våra resor har jag förstått att både Maie och andra i hennes generation blivit starkt påverkade av Sovjetregimen. Hon vill helst inte ta kontakt med folk hon inte känner. Under en bussresa till Ungern åkte vi från Tallinn till Polen, övernatade och fortsatte till Budapest. När jag ville fråga vår reseledare om något blev hon nästan förskräckt. Vi pratade heller inte med någon av våra reskamrater i bussen, och de pratade inte med oss. När jag försökte, fick jag bara korta svar. Först efter en vecka frågade en dam mig:

- Jag förstår att ni är från Sverige.
- Ja, jag är från Sverige och åker med min kusin.
- Jag älskar den där serien som heter Wallander. Bor han långt ifrån er?
- Filmerna spelas in i närheten, i Ystad.
- Vill ni vara snäll och hälsa Wallander från mig. Säg till honom att vi älskar den serien i Estland.

Det var min enda kontakt med en medresenär under den resan. Självklart lovade jag att hälsa Wallander - en vit lögn som gjorde damen lycklig.

Elle, kusin och dotter till en morbror

Elle, min andra kusin, träffade jag första gången 1967. Hon var nygift med Enn som var simlärare. De fick tre barn, men ett av dem hade Downs syndrom. Enns mor bodde på landet och tog hand om pojken. Han växte upp på en gammaldags gård med odlingar och höns. Det fungerade alldeles utmärkt. Pojken lärde sig att sköta hönsen, att hjälpa till med trädgårdsarbetet och var en bra hjälpreda vid de oändliga reparationsarbetena.

Enn blev coach för tävlingssimmare både i Tallinn och Helsingfors. Då beslöt de sig för att bygga ett eget hus. Det fanns inte alltid byggvaror att köpa i Tallinn och Enn började föra in material från Finland. Han packade alltid resväskorna fulla med sådant han behövde för bygget när han skulle åka hem. Ibland fick han till och med packa ner några tegelstenar som för tillfället inte fanns att köpa hemma. Tullen brydde sig inte om byggmaterial. Det tog över 10 år för dem att få huset inflyttningsklart. Då var äntligen deras lycka fullständig.

När Estland blev fritt gick det fort att installera nya vitvaror och modernisera huset. Den äldsta dottern var redan gift och svärsonen hjälpte gärna till. De byggde allt själv, med egna händer. Dottern med familj flyttade in i huset på övervåningen.

Tyvärr förlorade de huset några år efter att Estland blivit fritt. Svärsonen startade ett eget byggföretag och svärfar Enn gick utan att tveka i borgen för företagslånen. När det blev problem med kompanjonen försattes byggfirman i konkurs. Enn fick sälja sitt fina hus och lösa lånen. Det begicks många misstag i början. Någon utbildning i företagande fanns inte, och goda råd var verkligen dyra i början.

Elles far Arnold dog innan min andra resa. Han hade varit fånge i Sibirien och hade kraftigt försvagad hälsa. På min första resa visade han mig sin finaste skatt, en matsked. Han hade själv gjort den av metallbitar han hittat i fånglägret. Utan sked var det svårt att äta i lägret, eftersom maten ofta bestod av soppa. Kanske var skeden en anledning till att han höll sig vid liv under fångenskapen.

Uno, Leidas son

Uno, Maies bror, fanns alltid till hands och hjälpte oss mycket under våra första resor. Han var en charmig och kreativ man - gjorde dricksglas av ölflaskor, fick en bastu att dofta nybakt bröd och ordnade korvgrillning när korv inte fanns. Uno var gift med en tandläkare. Vid ett tillfälle sa hon att det var omöjligt att leva på hennes lön och svårt att arbeta med en gammal och omodern utrustning.

- Det är tur att jag är gift med Uno. Han tjänar bra som polis-chef. Vi tandläkare, men även läkare, har urusla löner. Många akademiker måste arbeta i fabriker eller som lastbilschaufförer för att få mat på bordet.

När Estland blev fritt byggde Uno sitt vinterbonade sommarhus färdigt. Hans ene son flyttade till Skottland för att arbeta som lastbilschaufför. Den andre startade eget företag, ärvde farmors lägenhet och slog ihop den med en till på samma plan. Nu har familjen en ultramodern 4-rummare.

Jaak, son till en moster

Jaak, professorn i Radioteknik, är gift med Viki, en ryska. Hon var lektor i tyska på Tallinns universitet. Både Jaak och hustrun Viki hade otroligt låga löner. Jag minns speciellt deras telefon, en svart stor knapp-telefon som var så sliten att man fick trycka hårt på knapparna. I köket hade de, som många andra, bara en fristående vask och ingen diskbänk. Där stod också en sliten soffa som Jaak kunde sova på om Viki måste sitta uppe på natten och rätta prov. Det gjorde hon i sovrummet.

Något år efter självständigheten förlorade både Jaak och Viki undervisningstimmar på universitetet. De fick nu bara arbeta halvtid. Universitetet ville ha yngre förmågor, lärare som inte var så indoktrinerade av sovjetsystemet. Min syster och jag var i Estland 2003, då Jaak deprimerat berättade om läget men också att någon kontaktat honom från Flygskolan.

- Jag kan inget om flyg, sa han. Jag måste prata med rektorn på Tekniska Högskolan och be om några fler timmar på universitetet så att vi klarar oss.

Min syster Marje och jag bestämde oss för att ta en chans. Vi ställde oss på var sin sida om Jaak och sa att vi skulle stå kvar där tills han ringt upp flygskolan. Vi tjtade, försökte övertyga och frågade vad han hade att förlora. Till slut ringde han och när han la på luren såg han glad ut.

- De vill att jag kommer på intervju, sa han. De behöver en föreläsare i radioteknik och eventuellt också i något annat närliggande ämne.

Jaak åkte till universitetet i Tartu och fick jobbet. Han hyrde en studentlägenhet där han kunde bo under veckorna. Lönen blev bättre, ja riktigt bra. Han trivdes med sina nya kolleger och fick ett fint arbetsrum. Äntligen kunde han renovera sin slitna lägenhet på allvar. Han är nu pensionär och har skrivit en lärobok om radioteknik.

Jaaks hustru började åka till Tyskland för att arbeta. Det blev ett evigt pendlande mellan Tyskland och Tallinn. Vad jag vet lär hon ut tyska till invandrare. Kanske är hennes kunskaper i ryska en merit, och hon arbetar hårt, det är hon van vid.

Så många av mina gamla estniska vänner har flyttat till Estland, på heltid eller deltid. I den nya självständigheten behövdes all hjälp man kunde få för att snabbt ta igen de nästan 50 åren av ockupation och bygga upp en välfärdsstat igen. Min morbror Sassa sa under en av våra resor:

- Den generation som vuxit upp här är hjärntvättad. De kommer aldrig att klara sig i ett fritt land. Vi har förlorat nästan 50 år av utveckling.

Estland behövde hjälp med moderna rutiner i företagande, råd och kunskaper om hur den svenska regeringen gjort för att lyckas. Järnridån var verkligen ett stort hinder för kommunikation med den fria världen. Under 10 år hade Estland till och med en president som var född i Stockholm, Toomas Hendrik Ilves. I skrivande stund har Estland en kvinnlig president, Kersti Kaljulaid. Jag önskar henne all lycka i arbetet med att fortsätta bygga en självständig och framgångsrik stat, som ingen skall behöva fly ifrån.

EPILOG

Min mors dagbok skildrar hennes egna upplevelser och det hon tyckte och upplevde var mycket subjektivt. Det jag skrivit om min barndom och mina resor till Estland skildrar mina personliga känslor. Man kan därför inte dra några generella slutsatser om de estniska flyktingarnas första tid i Sverige, heller inte om hur esterna upplevde sin situation under sovjettiden. Det jag vet med säkerhet är att de flesta klarade sig alldeles utmärkt. Efterkrigstiden var svår för alla och Sverige var ett fint land att komma till.

Det var ändå relativt lätt att anpassa sig och någon segregation var det aldrig tal om. Det underlättade att vi hade samma religion som svenskarna. Maten skilde sig heller inte alltför mycket från svensk mat, med vissa undantag naturligtvis. Totalt sett var flyktingarna inte så många, även om de kom på en gång. I min klass var vi bara två, jag och Walter från Tyskland.

Jag kunde inte många ord svenska när jag började skolan. Det tog mig ett halvår att förstå vad mina klasskamrater sa, men ytterligare något år innan min egen brytning försvann. Barn lär sig nya språk oerhört snabbt. Idag har svenska blivit mitt förstaspråk, men jag drömmer ofta på estniska. Jag ser tvåspråkigheten som en bonus. När jag pratar estniska blir eventuella problem i vardagen mindre, och när jag i vardagen pratar svenska känner jag mig trygg och inkluderad.

Min mor sa alltid att vi skulle prata estniska hemma och svenska i skolan. Hon ville inte lära mig sin brytning. En annan sak hon ofta sa var:

- Vi fick inte med oss några pengar annat än en bunt Reichmark. De var värdelösa här. Vi kan heller inte ge dig något fint att ärva. Allt är kvar i Estland. Pengar och rikedom kan man snabbt förlora. Därför skall du skaffa dig en utbildning eller ett yrke. Det du har inom dig kan du inte förlora lika lätt som värdesaker.

Jag antar att de flesta flyktingar i andra världskriget sa likadant till sina barn. Under min tid på Lunds Universitet hade jag en fantastisk tid i vår estniska studentförening. Men jag var också med i svenska studentföreningar. Det var givande, var och en på sitt speciella sätt.

Min far var 46 år gammal och min mor 33 när de kom till Sverige. Självklart blev språket ett problem. I Estland var far en duktig affärsman och till sättet var han utåtriktad, tyckte om att ha många människor omkring sig. I sitt hemland hade han alltid nya projekt på gång och de flesta blev lyckade. Som barn minns jag att vi alltid hade gäster och det diskuterades nya planer. I Sverige försökte han igen, på samma sätt, med nya idéer och nya projekt. Men här gick det inte lika bra. Jag är övertygad om att hans stora problem var språket. Om man inte talar bra svenska blir det svårt att förhandla och svårt att sätta sig in i hur affärsklimatet är och hur det fungerar.

Min mor lärde sig svenska snabbt men med en brytning. Hon kunde inte använda sin utbildning och sina språkkunskaper här. Dessutom blev hennes arbetsdagar alldeles för långa och för tunga. Med barn och farmor att ta hand om, tidvis som ensamförsörjare, hjälp åt Hans med bokföring, korrespondens och som tolk vid affärssamtal blev det för mycket. De ester som lyckades få ett arbete som någorlunda motsvarade deras kompetens gick på kurser i svenska.

Vad jag vet handlar det inte enbart om att prata svenska. Man måste också lära sig det som kallas ”den svenska koden”, dvs hur man gör som privat eller affärsman i Sverige. Som tonåring började jag hjälpa till. Jag gjorde reklamblad åt far, som han tyvärr inte hade råd att trycka upp. Jag satt i biblioteket och läste in mig på patentfrågor och följde med som tolk ibland. Efter 18 år och på mitt initiativ ansökte vi också om svenskt medborgarskap åt hela familjen. Det blev inte till stor hjälp. Förmodligen var det för sent. Far kände sig nog heller inte bekväm med att ta råd från sin tonårsdotter, som trots allt tyckte att hon hade det ganska bra som det var.

Under ca två år arbetade jag som lärare i datakunskap och svenska för asylsökande. Ett antal år senare träffade jag flera elever ute på stan som det hade gått bra för. En av dem sa:

- Jag har lärt mig svenska, gått många kurser och pratar bra nu. Jag har också lärt mig koden. Nu läser jag sista året i Lund till civilingenjör. Tack!

Sirje Koop Palmqvist

BILDKOLLAGE

*Bilden till vänster:
Min far Hans under första
världskriget, klädd i ryska
tsarväldets vinteruniform.
Kylan i Sibirien krävde varma
kläder.*

*På bilden nedan är soldaterna
också klädda i ryska varma
uniformer. Eftersom far har
sarat bilden antar jag att han
kände dessa män under tiden
han var inkallad.*

BILDKOLLAGE

Tåg i Sibirien. Förmodligen ett sådant tåg min far smög sig på när han deserterade från ryska armén under första världskriget.

Ett nöje på tivoli i Tallinn och en av min fars hobbies. Mannen på bilden är en bekant.

BILDKOLLAGE

Resettillstånd under tyskarnas ockupation. Den översta utfärdades för resor inom landet. Den understa är ett speciellt tillstånd att åka tåg. Båda är tidsbegränsade.

BILDKOLLAGE

Inreseuppgiftens № 162402

NÖDFALLSVISERING

för Estnische medborgaren Marie Leppikfödd 12/5 1870 i Wana-Kariste, Estlandför inresa till och uppehåll i riket 14 dagar i Stockholm.

Stockholm den 16/10 1944.
 (Myndighetens adress)

Inreseuppgiftens № 147392

NÖDFALLSVISERING

Fri från avgift

för fabrikören Hans Koopfödd 4/7 1898 i Abja, Estland,för inresa till och uppehåll i riket 14 dagar

Inrest vis

den _____ 194__

Hans Koop
 (Medteckning)
 Född *Koop*

Fri från avgift (medellös)

(Den visades egenhändiga namnteckning)

Myndighets anteckningar:

BILDKOLLAGE

Flyktingarna sålde sina smycken och annat värdefullt för att överleva första tiden i Sverige. Ofta såldes allt för billigt. En journalist på Gotland uppmärksammade detta och skriv i en tidning.

Skoja inte upp de värnlösa flyktingarna! Geschäftsmakare gör affärer med deras värdesaker. Det berättas från olika håll att kommersen runt flyktinglägren tagit osunda former som måste stävjas. Både unga och äldre är benägna att för en spottstyver tillhandla sig värdesaker som flyktingarna har kunnat ta med sig och om vars värde i svenska pengar de inte har någon klar uppfattning. Det går våldsamma historier om vilka oanständigt låga priser flyktingar, som velat sälja sina saker för att skaffa sig kontanter, fått nöja sig med. Det skulle vara i allra högsta grad påkallat att myndigheterna tar upp denna sak och även i efterhand söker granska en del affärer som hunnit bli avslutade - alltid finns det vittnen här och där som kan stå till tjänst med upplysningar. Affärsmän och enskilda som på detta sätt ockrar på dessa värnlösa människor bör dömas lika strängt som de nidingar vilka vid direkt stöld tillgripit flyktingarnas ägodelar. Låt det bli ordentlig räfst med sådana geschäftsmakare utan hänsyn till vilka personer det gäller.

(Citatet hämtat från Karinsestland.blogg.se)

BILDKOLLAGE

Huset med min mors affär renoverades. Hennes affär blev en köttbutik. På hyllorna är burkar med samma innehåll utplacerade så det skall se mer ut. Bilden är ur en bilderbok från 1955.

Tallinn Eesti riiklik kirjastus

Här är jag med mina två kusiner som jag länge brevväxlade med. Fr. vänster Elle, Maie och jag. Bilden är tagen något år efter att Estland blivit självständigt.

BILDKOLLAGE

Min syster Marje till höger med morbror Otto och hans fru Vaike. Otto var en konstnärlig man som byggde sitt hus alldeles själv. Han gjorde fantastiska ornament och bl.a. en staty som stod på gården. Han snidade tavlor i trä som de flesta av min släkt har ett exemplar av. Otto var utbildad guldsmed men arbetade som lastbilschaufför. Det lönade sig inte att vara guldsmed i Sovjetestland.

Tyvärr dog han i 50-årsåldern, förmodligen i sviterna av för mycket Vodka. Spriten var billig i Estland och i hela Sovjetunionen. Alltför många blev offer för dess verkningar.

Otto ville ta mig till Moskva, gömma mig i sin lastbil och visa den jättelika staden. Han brukade övernatta i små fattiga ryska byar. Människorna där var vänliga och gästfria. På kvällarna berättade han otroliga historier för dem som erbjöd honom husrum, bl.a. att hans stora lastbil kunde flyga. Säkert hade han något gott med sig till dem, han var ju en mästare på att fixa det mesta. Någon Moskvafärd för mig blev det aldrig.

1967 visade Vaike mig sin kofta. Hon hade gjort den av garn som hon spunnit och färdigställt själv. Materialet var hår från deras hund. Något garn fanns inte att köpa det året.

BILDKOLLAGE

Min mor med sina tre systrar 1967. Pauline dog på sjukhus precis innan självständigheten. Vården var dålig och mor fick visum för att besöka henne. Släktingar fick ordna med mat till sjukhuset varje dag. Ingen orkade vända henne och hon hade liggsår på hela ryggen mot slutet.

Fyra av mors fem bröder. Nr två från vänster är Sassa som blev 93 år och arbetade som Skogsmästare. Han jagade och försåg familjen med rådjurs- och vildsvinskött. Som hobby snickrade han möbler.

BILDKOLLAGE

1975

En affär för bröd till vänster.

Skylten är på estniska och ryska.

Det lilla fönstret är inget riktigt skyltfönster. Man kan inte så några lyktstolpar. Det var mycket mörkt på kvällarna.

1975

Många hus hade en innergård. Där fanns ofta ett skjul för ved, linor för tvätt och som här, en värdfull Lada bil. Det var säkert bäst att ta undan bilen från gatan och skydda den från tjuvar.

BILDKOLLAGE

Min far kunde efter något år arrendera en liten bit mark av Jönssons. Där byggde han en verkstad Till sin hjälp hade han en estnisk ung man Under många år hade vi bara den telefonen som fanns i verkstaden. När vi skulle ringa fick vi cykla dit från stan. Far kom att arbeta mycket med svetsarbeten. Plåt och material köptes av Sandvik, men ofta också från skrotupplag. Då fick vi barn stampa plåten innan den kunde valsas och bli färdig för användning.

Söndag och ledighet i Beijers park 1949

EESTI VABARIIGI
KULTUURIMINISTERIUM

200001 TALLINN
Suur-Karja 23
Tel. 44 50 77
TELETAIP: 173393 HELI
TELEFAX: 7-0-142/44 09 63

17.05.91

11-4/366

Tele nr. _____

CERTIFICATE

Herewith the Ministry of Culture of Republic of Estonia certifies that Mr. Tõnu Kallas (customer nr. 509), Raiesmiku 10, 200902 Tallinn, has brought into Estonia a computer consisting of the following units:

Nr.	Name of the unit	Number of article	Serial number of manufacturer
1.	Copam 386SX 2M RAM 40 MB	010202	PC386SX/169112033459
2.	Color screen VGA 14"	851001	CJ 4581 01200586
3.	KEYTRONIC MEMBRAN 102 keyboard	842413	E 03602
4.	DEXXA SERIAL MOUSE	692401	

corresponding the invoice number 200, made out by Datavaruhuset AB Malmö on April 24, 1991.

Deputy Minister

[Handwritten signature]

This is to certify that the abovementioned computer has been brought into the country.

Estonian Customs

Blizeno 27.04.91

[Handwritten signature]

BILDKOLLAGE

*Tallins centrum Viru gatan Överst 1975 och underst 2018.
Husfasaderna är nu tvättade och målade samt tornen rengjorda.*

Litteratur och källor

- Min mors, Meeta Koop, dagbok.
- Hemsidan: Flykt 1944 <http://www.leht.se/flykt/1944.html>
- Carl Göran Andrae, Kungl. Gustaf Adofs Akademien för svensk folkkultur, Sverige och den stora flykten från Estland,
- Artiklar ur Eesti Päevaleht.
- Erika Aulik, Viru tänav ja teised.
- Andres Küng, Estland en studie i imperialism